Контрольный экземпляр

Массе а мехкий пролетареш, цхьаьнакхета!

Серло

СОВЕТСКИ СОЮЗА КОММУНИСТИЧЕСКИ ПАРТЕ НОХЧ-ГIАЛГIАЙ ОБКОМА,
НОХЧ-ГIАЛГIАЙ АССР ЛАКХЕХЬАРЧА СОВЕТЕИ МИНИСТРИЙ СОВЕТЕИ ОРГАН

«СВЕТ» Орган Чечено-Ингушского обкома КПСС, Верховного Совета и Совета Министров ЧИАССР

Газет арадуьл 1923 шера дениз ● ШОАТТА, 7 МАРТ, 1981 ШУ. ● № 29—30 (6320). ● Мах 4 кепек.

Кхоана — Дунен халкъашта юкъера кхалнаьха Ди

КПСС XXVI съезда решенеш кхоачашъе!

Сийле хийла кхалнаьха — лаьттан тIа машари ирази хилийтара тIехьарча къовсамхой!

Художникий Л. Бельских В. Поповен плакат. «Плакат» издательство. ТАСС фотохроника.

Шелковски районера хоамаш

БАЛХАШ ДАРЖАШ ЛАТТ

Ленина орден лелаеча «Шелковский» яхача племзавода коллектива РСФСР Министрий Советен ВЦСПС-ен карара кара тела ЦIе байракх еккай 1980 шера а иттлагIча пятилетка шерашка а дулх, тха, диначе фух дола ма заданел дукха совгIа паччахьалкхенна дIадаларах.

Укх шера а цхьайтталагIча пятилетка шерашка а хьайбай продукци алсамйоахаш къахьега лаьрхIа я заводa коллектив. Шоай дехкареш толамца кхоачашдара гIомарий аренаш кара а ерзаль, доакъара база хьалъяра гIулакх бокъонца вIаштIехьдаьнхад цар.

Иштта, хаьал дикка хьалха 1200 гектара тIа доакъара лаьрхIа гурахьа дIайлйнача культурашта минеральни удобренеш тайса лаьтта хьаькхаьд механизатораша. Из болх беча къаьстта хьинаре къахьийгад Култеев Куртурсунен Борамбаев Элюсея. ХIара дийнахьа 150 — 170 процент кхоачашъяьй цар шоай нормаш.

Хиш дехкаш хургдолча 110 гектара тIа органически удобренеш эхкаш боахк укх деношка боахама механизатораш. Царна юкъе белгалбаьнна погрузчика тIа ваьгIа Яндарбиев IумарIи Т-150 маркех йолча трактораца удобренеш дIахьахьа Шевыров Сергейи. 150 процент кхоачашъю цар нормаш.

КПСС XXVI съезда исторически решенеша деташ гIоздаьха къахьег племзавода коллектив.

* * *

Къаьстта хьинар айдеш къахьийгад КПСС XXVI съездо шийх болх баьча деношка «Путь к коммунизму» яхача колхоза колхозхоша. Цул балха юкъе даькъа лоацаш хиннай цар колхоза председатель Феньева Галина Герасимовна.

Толамца кхоачашду колхозхоша шоай деккараш. Районерча «Сельхозхимия» объединеверча механизатораша ловкъостал а деш, ловццача хана шийтта эзар тонн органически удобренеш тайсай цар алх бIаь гектар хьак-кIаша нхо бIаь гектар дуген дIадуаргдолча лаьтта. Бокъонца кхеш хьаькдара кхьтIа а барх1 эзар тонн тоссаргья. Цул совгIа 450 гектара тIарча люцерниа тIоадал Iоаеш махкаш а даьхад. ХIаьта эррнгача 1880 гектара тIарча цхьа дIайийча дукхача шерашка тIаювлача дIаювча баьцашта махкаш даькха цхьак кIиргIа болла лерхI цар.

Укх балхаш толаме чакхдоах № 3 йолча Якушка Николай Семеновича кулгалдеча отрядерча механизатораша. ВIаьстан балхаш деча дика къахьег Умаров Муртуза, Туник Сергея, Жилин Василе, Магомадов Юсапе, кхыбараша.

ДIаллача гуpaxьа доакъара лаьрхIа дIайийнача культурех эсален нийлхех тIаьхнарашта юкъе люцерна дIаювш боахк механизатораш Бондарев Степани Скриченко Михаили.

Комсий кхашкара балхаш а дIадоладаьд колхозхоша. Воронская Мария Ивановнас кулгалдеча бригадо хIанале а 128 гектара тIара шпалере тоаньй. Из болх беча дика къахьег Максименко Евгениянс, Багандова Асихатас, Петрасенко Полинас, кхыбараша.

* * *

ВIаьстан балхаш дIадоладаьд «Алый Терский» яхача совхоза къахьегамхоша а. ХIанзле кхо бIаь гектара тIарча люпернана махкаш даьхад механизатораша. Из болх агротехнически бокъонаша ма яххара чакхбоаккх Дадашев Эрзоск Хамшиев Исраилев. ХIаьта цхьа ди дIа а дахийтац шоай балха нормаш дикка тIехкхоачаш ца еш.

Кхо бIаь гектара тIарча зяба а дина махкаш даьхад механизатораша. Лаьтта цамцIдоаккхаш товдаьд культураш дIае мара ца езаш. Махкаш доахача хьинар ца кхоеш къахьег Аржанов Семена, Богданов Сергея, Чувалов Семена.

Хьайбай фермашка

Республика хьайбаш лeладерaшa хьинаре къахьег тIатIа продукци дукхагIа лехкара а из пачхахьалкхенга йохкара а.

Дуккхача колхозийи совхозийн фермашка укх шера дIабахача шин бетта хьайбай продукци алсамъяьккхай. пачхахьалкхенга дукхагIа дехкад дулх, шура, фуаш.

1 март хьатIаотташ софхна цу хаьартул дукхагIа дехкад дулх — 20 процент, шура — 3 процент, фуаш — 25 процент.

Цу юкъа дуккха а дукхагIа дулх дехкад Ачхой-Мартановски, Веденски, Грозненски, Малгобенски, Надтеречни, Назрановски, Ножай-Юртовски, Советски, Урус-Мартановски, Шелковской районаша.

Шура дукхагIа ехкай Ачхой-Мартановски, Веденски, Грозненски, Малгобенски, Надтеречни, Назрановски, Ножай-Юртовски, Советски, Сунженски, Шалински, Шелковской районаша. ХIаьта Малгобенски района боахамаша цу юкъа ехкар 18 процент дукхагIа я. Надтеречни районо — 10 процент, Шалински — 5 процент, Шелковской — 9.

Фуаш дукхагIа доxи Грозненски Шалински районаша. Кое тIера оалхазараш лeладераша дика лард еллай фуаш дохкара квартальни план тIехккоачашъяра.

ДIахо йодача хана шиткъала хургйола планаш кхоачашъе езаш ба хьайбаш леладераш. Фермашка бизза пайда эцац йолча торонех. Хьалхарча квартала планагIа йохка еза ерригa хьайбай продукци йохкар — фермашкарча болхлой карттара гIулакх да.

ГIулакхаш дика лел

1980 шера а иттлагIча пятилетка а СССР экономически социальни детIайоалара Пачхахьалкхен план толаме кхоачашъяра лелаьча Ерригсоюзни социалистически къа яьча итогех котъьйнарг а лаьрхIа вай Нохч-ГIалгIай республика КПСС ЦК, СССР Министрий Совета, ВЦСПС, ВЛКСМ ЦК карара кара тела ЦIе байракх ялларах бола хоам йоккха дегаIоале хинна тIаьйцар тха совхоз-техникума хьайбаш лeладечаре. Из толам баккхара гIаьхха дакъа юкъедихьад оаха а.

КПСС XXVI съезда дикача хьонхамацца накъадахар духьа яьржача яхье хьинаре дакъа а лоацаш дикка тIехкхоачашйир планаш. Масала, пачхахьалкхенга шура йохкара иттлагIча пятилетка план 28 ноябрь тIакхоачаш кхоачаш а ей, план 3500 йолаш, 3876 центнер шура ехкар оаха совхка...

Геттара дика къахьийгар доаркаша Ахриева Маккас, Гандарова Лоде. ТIаьйна хинна социалистически дехкараш дикка тIехкхоачаш а деш план 1900 йолаш дукха хIама ца оашаш кхо эзар килограмм шура яьккхар цар хIара кхоабача Iаттагера. Из зал шура яьккхар аз а.

Доахан юкъера а ца дувлийташ, царгара йоакка продукци доха а ца йолийташ уй толамца Iаьгара дахар духьа шерра къовсам боаркабеь къахьегаш хьайоагIа тха коллектив ер шу доладенначa денза а. Яхье юха а хьалкарча мугIарашка ба Ахриева Макка, Гандарова Лоди. Царел дукха тIехьаюсаш яц Китиева Цаиш а. ДIабахача январь бетта хIара кхоабача Iаттагаре шин бIаь килограммал совгIа шура яьккхар цар, план 143 йолаш. Аз эйса 316 килограмм яьккхар.

Толамца кхоачашдир тха коллектив КПСС XXVI съезда сийна тIаьйца дехкараш а. Съезд болх бе йолалуча дийнахьа Двьхенна дIаелар шин бетта планагIа йоагIа шура а, цхьоалагIча квартала планагIа доагIаш хиина дулх а.

ХIаьтI дийнахьен бусм юкъера лаьрхIача 850—860 килограмм шура дIалу оаха пачхахьалкхена. Из я совхна укх хана дийнахьен бусм дIалуш хиннaчул 70 килограмм дукхагIа. Ерригa шура цхьоалагIча сортах я.

Ферме леладеш 734 хьайба да, юкъе 199 етт а болаш. Царех 88 бакка а кийбенна бетташ бац. ХIаьта хIара кхоабача Iаттагера дийнахьен бусм 4,8 килограмм шура йоаккх, из я совхна укх хана йоаккхаш хиннaчул шин бIаь грамм дукхагIа.

Иштта оасаре болх бе торо хулийт хьайбашта кхоачам болаш доакъар Iалашдара тха кхеш леладечара совхна йоагIа йоаязо яь килларо.

ХIанз тха ферме и цаIах бIаь тонн силос, 170 — йол, 340 — ча, 500 — сенаж, 25 тонн концентрированни доакъар. Муж а кийчбу оаха.

Дийнахьен бусм рационах доахана лу ткъо килограмм силос, шиъ — йол, кхоъ — концентрат, ткъо — барда. Из Орджоникидзера хьатIа кхухь тхона. Иштта кхоабача, лертIа Iужал деча доахана тхо рaьза долаш шура а лу.

Доахана доал де доакха новкъостал ду тхона бежа Iуша а, хIаьта къаьстта — Даурбекова Малкетаси Ганиев Махьмад-Гирейи. Шийи ханнахьа доакъар хьатIа а кхухьаш хIаравена рационага хьежжа из дIакхачийтара йоакхо еш кхоаб цар доахан.

Дошхийн бехктонхамен декхараш латт укх шера тха хьайбаш леладерашта хьалхашка. Масала, пачхахьалкхенна шура йохкара укх шера план ноябрь бутт чакхбоалаш кхоачашъе дош деннад оаха.

Т. ДАУРБЕКОВА,
Назрановски района совхоз-техникума доярка.

СОВЕТСКИ КХАЛНАХ — КОММУНИЗМ ХЬИНАРЕ ХЬАЛЪЕРАШ

8 март — СССР-е массена а дерригача халкъа юкъара цIей санна белгалдоахаш дола дунен тIарча къахьегача кхалнаьха дунен халкъашта юкъера солидарноста ди. Укх шера 8 март белгалдоаккх вай мехка коммунизм хьалъяра итогаш яьчен керда перспективаш белгалъяьчея КПСС XXVI съездо къахьегамен политически хьинар чIоагIа айдаьча хьалашка. Берригача мехкаца цхьана съезда къахьегама совгIаташ кийчдара хьакъехьа рапорташ тийлар советски кхалнаха а.

СССР кхалнах — советски халкъо мел деча хIамашка хьинаре дакъа лоацараши цхьатарра бокъо яраши. «Вай халкъа доккхийча гIуллакхех дувцача хана, йоах новкъоста Л. И. Брежнева, ца яьлча даргдац царна юкъе советски кхалсаго малагIа дакъа лоац. Шийна кергIдувларашцен шийи коталонашцен цул хьинарен талантан декхарийла я вай Даьхе дукхача даьиъе».

Советски вахара хьисапах дIакъоастаде йиш йоацаш дола вай кхалнаьха тIа-тIа айлуш хьадоагIа общественно-производственни политически хьинар — из да Сийлахь-йоккха Октябрьски социалистически революци яьннача тIехьагIа вай мехка яьча овлангарча социально-экономически эргалонех хьиннар. Сийлахь-йоккхача Ленина васнеташ кхоачаш а деш, Советски Iаьдало шедаьнача хьалхарча беттаща а тIаьйцар кхалсаг лоалара яккхара тIаьерзадаь дукха законаш.

Кхалнаха цхьатарра бокъонаш яларах долча Советски правительства декреташа овлангара дейз эргабаьккхар Къулбаседа Кавказерча къахьегамхой сакхетам, хьанхеллар быте, дезале, культуре кIоарга хувцамаш дара эна хьалаш.

Малхбоалехьарча къаний бытовой вахара башхалонаш теркал а еш, Советски правительства арадаьхар кхычарел башхагIа дола. Советски Малхбоален кхалнах лоалара боахилга Iалашдеш дола законаш. Царех цаI да «Родовой бытах ихедIсараша деча зуламех» Закон. Цо дийхкад урдув доахилга, низагIа кхалсаг маьре йохийталга, мехкарий удабелга, дукха зетий кхувлилге, маьре яхен саг йоалаш мегаргйола ханал яIаьхъяьй.

Лоаман кхалсаг, лоалара йоаккхача, керда вахар хьалдара из юкъеозача доккха дакъа лаьцад эрсий кхалнаха, эггара хьалха коммунисташ хиннача кхалнаха. Моттигерча къамех болча кхалнаьха активаца айхха гIулакхаш а леладеш цар, парто кулгалца, чоалханен дукхен болх баьб. Къулбаседа Кавказа халкъашта цIаьнха а бицлургбац эрсий кхалнах, лоаман кхалнаьха хьехамчаш — С. Коробова, В. Шаброва, Т. Головина, О. Головина-Ковалева, Т. Мещанинова, С. Мариус, дукха кхыбараш.

Лоаман кхалсаг бокъонца лоалара яккхара керттердар хиннад общественни производствана из юкъеозар. В. И. Ленина хьийхад. «Кхалсаг геттара мукъаьнхарем бокъонца маIача сага йолла бокъонаш цунна ялараи общественни боахам хургболеи хIамаш хьакколлача юкъарча къахьегамо кхалсаго дакъа лоацаргдолеи гIулакх де дезз. ТIаккха хургья кхалсаг маIача сагага долчча хьал тIа» яхаш.

(Нистедоалар 8-гIча оагIо тIа).

ГРОЗНЕ ХИННА ТОРЖЕСТВЕННИ СОБРАНИ

Селхан Грозне республикански театрально-концертни зале Дунен халкъашта юкъерча кхалнаьха Дена — 8 марта хетаяь городской торжественни собрани хилар. Города кхалнахага - къахьегамхошка моаршал луш къамаьлаш дир собране КПСС XXVI съезда делегата, парте Грозненски горкома хьалхарча секретара Н. И. Семенова, Нохч-ГIалгIай гIишлоярий управлене 7-ча гIишлон-монтажни управлене керттерча инженера З. М. Инаева, М. Ю. Лермонтова цIерагIча театра актера В. С. Белоглазова, технически Iилмай доктора, РСФСР Iилмаи техникан заслуженни деятела, Грозненски мехкдаьтта института кафедра заведующе, профессора А. Н. Гукова, Старогрозненски УБР бурудеттачун гIонча В. М. Яхяроева, яздархочо С. И. Чахкиева, кхычар.

Марша доагIалда шо!

Селхан сейца «Грозный — Москва» яхача фирменни поездаца цIа а кхаьча Грозный машинашъяьккха станце Iобессар КПСС XXVI съезда балха юкъе дакъа лоацаш хинна Нохч-ГIалгIайчен областной партийни организаце делегаташ: парте Центральни Комитета член, КПСС Нохч-ГIалгIай обкома хьалхара секретарь А. В. Власов, НГIАССР Лакхехьарча Совета Президиума председатель Х. Х. Боков, Министрий Совета председатель М. А. Керимов, Социалистически Къахьегама Турпал Ленина цIерагIча ГНПЗ веккхагIвола оператор Ведерников Николай Иванович, «Красный молот» завода электросварщица Умалатова Сажи Зеудиновна, Урус-Мартановски района «Горец» совхоза доярка Умхаджиева Малика, кхыбараш.

Царна дукхьала бахача партийни, советски, боахама органий, къахьегама коллективий викалаша цIенхаьчачарга дIайха моаршал а луш, царна хьалхашка дийхар тукспеккел, эзаш делар, цар дIахора къахьегамен вахарен шиъ даьгьала бийцар. Делегаташа дег тIара баркал аьлар шоай къахьегама коллективашта съезд болх беш хиннача денош цар Iалашйнне чIоагIа политически къахьегамен хьинар айдаь къахьегарах, белгалдаьннехар цар цу хьакъехьа шийна ахийтача хоамаша доккхал дайташ йола уйлаш деташа йоасвен хилар.

С. МАЙСИГОВ.

Урус-Мартановски районерча «Сельхозтехника» объединене гидроаппаратурен даьтта насосаши тоаеш слесарь ва Ильясов Хасмохьмад. Коммунистически къахьегама ударник ва из. ХIара дийнахьа шийи норма 140 процент кхоачашъю цо. Хьинаре къахьегарах «За трудовую доблесть» яха медаль еннай Ильясовна.

СУРТА ТIА: слесарь Ильясов Хасмохьмад.

С. ЮСУПОВА сурт.

А. Шерипова цIерагIча Грозненски мехкдаьтта чаккхдоахача завода КИП-а цеха болхлоша чIоагIа лоархIаш я йиъллагIча разряда слесарь, коммунистически къахьегама ударник Квашнина Ольга. Производственни заданеш дикка тIехкхоачашъю цо.

Цхьаккха даккха гIалат доацаш куп цо даь ремонтии балхаш.

Хьинаре къахьегаш йоллаше а общественни балхаца дакъа лаца а ха корайоагIа цунна.

СУРТА ТIА: КИП-а слесарь О. Квашнина.

С. ХУГАЕВА сурт.

Грозненски «Автоспецоборудование» яхача опытно-экспериментальни завода № 4 йолча цехе хьалхалаттарех ва электрослесарь, коммунистически къахьегама ударник Майгуров Станислав Николаевич. Ше къона коммунист хиларах тарра общественни балхаца а хьинаре дакъа лоац цо. Цехерча спортсменашта юкъе дикагIчарех лоархIаш ва из. Цеха партбюро члена декхараш а массаза цIена кхоачашдеш хьабоагIа Станислав Николаевич.

СУРТА ТIА: электрослесарь С. Майгуров.

И. ИЛИЕВА сурт.

1981—1985 ШЕРАШКА А 1990 ШЕРАГА КХАЧЧАЛЦА А СССР ЭКОНОМИЧЕСКИ СОЦИАЛЬНИИ ДЕГIАЙОАЛАЯРА КЕРТТЕРА ЛОСТАМАШ

Советски халкъо, Ленинан парте тохкамах чакхдаьлла кулгалдеш, КПСС XXIV-я XXV-чу съездаша оттаяь экономически стратеги вахаре чакхйоахаш, дIахо толамаш даьхад коммунизма материально-технически база хьакхоллача а советски наьха хьал-торо айеча а.

ЧIоагIъеннай болхлой класса, колхозни ахархой, халкъа интеллигенце союз, советски общества социально-политически идейни цхьоагIо, кхы а айтагIа хиннад СССР халкъий доттагIал. Кердача дагIа тIа яьнна социалистически демократи, айденнад къахьегамхой общественни производственни хьинар, лакхбеннаб халкъа депутатий Советий, профсоюзий, комсомолд доархIам. ТIанийцай керда СССР Конституци — дегIаенача социализма Конституци.

Шер а яннай йаьхегIа а хиннай вежарашка долча социалистически мехкашцара СССР содружество. Советски Союзо леррагIа чакхйоах машари дуйен халкъашта юкъера вIашши цхьана леладу гIулакхаши бахьан, халкъий кортамукъали шоай лоIамагIа хилари бахьан, дуйен халкъашта юкъера кхокхам мIаьдбара дукха къовсам лоаттабара программа лоргагIа ца йоалаш дегIа уж дуйен тIарча событенаш цо еш йола эладж.

Боалаш культурен хьалъяра декхараш кхоачашдеча, советски халкъо, ерригача союзни республикай къахьегамхоша хIама хьакхоллаш беча балха Советски Союза Коммунистически парте кулгалдара, лаьрам тоалара, организующа доархIам айбеннаб.

Советски халкъ аргIанарча иттшерена чу (1981—1990 шераш) доалаш да цох керда доккхий гIулакхаши хIамаши карагIдувла иттшере е чIоагIа доIам болаш.

КПСС Программахи парте XXIV а XXV-и съездий решенеш мехко даьхача толамех когIортоала а еш оттадаьд 1981—1985 шерашка а 1990 шерага кхаччалца а СССР экономически социальни дегIайоалаяра Керттера лостамаш. Цар чу хьагулъяьй СССР коммунизм хьалъяра практика, чоте вIашашш кхача социалистически мехкий опыт, лакъейнаьй деитталагIча шерий хьадлача хьалашна вийса йоагIа экономически социальни дегIадахкара доархIамегIарча дешек йола КПСС стратеги тактики, хьагойт вай пханий машарера, хIама хьакхоллара хьисап.

I. 1976—1980 шерашка экономика дегIайоалаяреи халкъа вахара хьал—торо айяреи керттера итогаш

ИттлагIча пятилетке халкъа боахам дегIаихаб общественни производство динамично дегIадра, цуча эффективности балха дикйли айира ларда тIа советски халкъа хьал-торо дIахо айира тIаберзабаьча КПСС XXV съездо белгалбаьча наькъага хьежжа. Алсамдаьннад мехка къаман рузкъа. Производствени Iилма-технически потенциал материальни производстве производственни йоацача сферан деррига доакъош дегIадаьннад. ВоагIача боарам тIа лоаттабу советски пачхьалкхен тIемаца духьалъоттарургбола низ.

ИисдагIча пятилеткаца иийсдича къаман доход 400 млрд. сом хьалал дукхагIа хиннай, промышленни продукци — 717 млрд. сома, юрта боахама продукци — 50 млрд. сома. Къаман доходо пхе даьннад дикъ дакъе дIадахийтаб бахача нахага, наха чубаха цIеноши социально-культурни гIишлоши хьалъярга.

Халкъа боахамера капитальни вложенеш 634 млрд. сом хилар. Керттера фондаш 1,4-зза дукхагIа хиннай. 1200-нел дукхагIа йоккхий промышленни предприятеш хьалъдь лаьцай.

Ева-йоккха промышленность — экономики лард дIахо дегIайоагIилга Iалашдаьд. Технически прогресс елга ироаех тайпа йола отраслеш сихха дегIаихай. ДукхагIа даккхад доагор, электроенерги, Iаьржен сийрда бос болеш металлаш. Халкъа эша товараш 21 процент дукхагIа арахийцад, царна культурно-бытовойи ноа-карта лелалуч товараш — 41 процент; шерагIа хиннай хIиннай ассортимент, цар дикал тоаьй.

Сихьаьй Iилма-технически прогресс халкъа боахама юкъе керда техника йоалара масштабаш дегIаьхнай, производства технически боарам айбеннаб. Уж декхараш кхоачашдеча доккха дакъа юкъедоьхад советски Iилмо.

ЛеррагIа чакхъяьхай парте аграрни политика. ЧIоагIъеннай тIа-тIа дукхагIа индустриальни хьисапе кулаш латта юрта боахама материально-технически база. Балхий ерригача комплексагIа цу отраслега дIаяхийта капитальни вложенеш 170 млрд. сомал тIех хилар, е халкъа боахамта дIаяхийтача ерригача капитальни вложенеех 27 процентал соагIа. Юрта боахама еннай 1,8 млн. трактор, 1,3 млн. соагIа грузовой автомобиль, 540 эзар гаргга ялата комбайнаш, хьайбий боахамаи довкъяр кийчдарен лаьрхIа дукха машинаш, 300 млн. тонн гаргга минеральни удобренеш. Къахьегам энергеца Iалашбар 1,4-зза дегIаденад. Доккхий балхаш даьд ирригационни мелиоративни гIирсаш хьалдеш. Хиш дехнеи доналъдаьи лаьттаи 35 млн. гектарага кхаьчад. Чакхъяьхай РСФСР Iаьржа доацача лаьттай зона юрта боахам дегIабоалабара комплексни программа. Кхы тIа кIоаргагIен тайп-тайпарен хьисап долаш хилар юртбоахама производствана концентрации специализаци елга, агропромышленни интеграци.

Iалашдаьд юртбоахама продукци тIакхетилга. Пхе шера чухь шера юкъера лаьрхIача гулду ялат эггара хьалха 205 млн. тонн хилар. ДукхагIа даьнихад дулх, шура, фуаш, боамби, кхыйола продукци.

ДIахо дегIаенай транспорт, тоаденнад из технически Iалашъяр. Моцхьаш дIаихухьача айбеннаб трубопроводин, фордий, автомобильни транспорта, хIаьта пассажираш дIаюха кхувлача фегарча транспорта доархIам. ДIахо даьхад Байкало-Амурски машиникъ буллилга.

СССР экономика дегIаихай цаI йола халкъа боахама комплекс санна. Дикка дукхагIа хиннай хIара республика экономически потенциал.

Сихха вIашагIйнйххай территориально-производственни комплексаш, къаьстта мехка къулбаседерчеи малхбоалерчеи районашка а ехкаш. Малхбузен СибарегIе газови конденсат юкъе а йолаш мехкдаьтта 2,1-зза, газ — 4,3-зза дукхагIа лаьккхай.

Iилма-технически прогресса, доал долга эргадоахаш тоадара ларда тIа производства эффективность лакхъяьй. Общественни къахьегама овсарле 17 процент айеннай.

Къахьегама овсарле айира чотагIа лаьккхай промышленносте тIакхийттача продукцех 75 процент, юрта боахаме — тIа мел кхийтар, гIишлошъеча — тIакхийттача гIишлой-монтажни балхах — 85 процент. Продукце дикал лакхъеннай.

Керда боккха гIа баьккхаб социальни декхараш кхоачашдеча. Пхе шера къаман доходах халкъа вахара боарам айбара хьожадир иисдагIча пятилетнерчул 334 млрд. сом дукхагIа. ДизагIа кхоачашдир советски наьха материальни духовни хьашташ, цар къахьегамех бьтен хьалаш тоаденнад.

Вахача хIара сага сих йола реальни доходаш 18 процент дукхагIа хиннай. Болхлой, гIулакхерча наьха балха юкъера алапи 16 процент гаргга дегIаденад, хIаьта колхозхой къахьегамах лур — 26 процент.

ТIакхийттад Iаьржачеи сийрда бос болчеи металлурге, кIора, сланцевой, текстильни промышленноста, гIишлошъеча, юрта боахама, машинаькъа транспорта балхахой къаьстача категорей къахьегамах лур. Чакхъяьккхай хIама хьакхоллаш йоацача отраслей балхахой тарифни ставкаши гIулакхерчар окладаши лакхъяр санна йола йоккха социальни мероприяти, из бахьан долаш 31 млн. болхлочули гIулакхерча саги балха алапи тIакхийттад.

Мах боацаш дешийтача, медицински гIо деча, къабенкараш материальни Iалашбеча, кхыйола социальни мероприятеш чакхйоахача потребление общественни фондаш пхе шера 527 млрд. сом хилар. Вахача цхьан сага сих лаьрхIача цу фондех луш даралш лъготаьш 1975 шера 384 сом хиннадале. 1980 шера 438 сом хилар.

Тоадаьд Сийлахь-боккхача Даймехка тIем тIа хиннарий материально-бытовой хьалаш, колхозхойи халкъа боахама цхьадолча доакъой балхахой цхьаьца йола категорей пенсиони Iалашъяр. Ункхцено дораре учреждениешка дуача хIаманга, моллаш эцарга дIадохийтачун боарам айбаьб. Юкъардешара школай I—V классай дешархошта мах боацаш учебникаш телилга кхъедолалдаьд. Чакхъяьхай кхыйола социальни мероприятеш.

ДIахо дегIаденад кхачани кхачан доацеш товараш дукхагIа нахага дIакхсачийтилга. ДIахо дегIаенай наха гIулакхдара сфера. Розничи товарооборот 24 процент дукхагIа хиннай, бытовой гIулакхаш дар — 43 процент.

Дукха хьалдаьд наха чубаха цIеноши. Цунна лаьрхIа хьональй 87,2 млрд. сом капитальни вложенеш, пхе шера плана тIа лаьрхIачул дукхагIа. Пхе шера хьалдаьд юкъара майда 530 млн. кв. метр йола нах чубаха цIеноши, 50 млн. дукхагIча наьха жилищни хьалаш тоадаьд. ХIанз городашка бахача нахах 80 процент гаргга береш къаьсттача квартирашка бах.

ДIахо прогресс яьй дешара, культура, ункхцIено лораяра, физкультура, спорта даькъе. Бахача наха салаIа дикагIа аьттув бола хьалаш хьакхеллад.

Толаме чакхдаьхад, эггара хьалха социалистически мехка даь XXII аькан Олимпийска Ловзараш.

Чакхдоакхкаш хиннад нагIаркой массане а ткъарча юкъерча образования боалар. Шерденнад кадраш кийчъелга. Профтехучилищашка профессиенай 12,5 млн. эIаммагач сагаи йоIан. Лакхерчеи лаьрхIача юкъерчеи дешара заведенешка кийчъаьв 10 млн. специалист.

Лораш 1975 шера 834 эзар хиннача, 1980 шера 1 миллионага кхаьчаб, хIаьта больницашкара маьтеш вахача 10 эзар сага лаьрхIача — 118-легара 125-лега. Дикка дукхагIа хиннай санатореш, салоIа цIеноши, пансионаташ, леша даха ха йоацача берий учреждениеш, пионерий лагераш, пионерий дешархойи цIеноши.

Мероприятеш чакхъяьхай гонахъяра Iалам лорадара, Iалама ресурсаец дикагIа пайда эцара а уж юхаметтаоттаяра а. Царга дIадахийтар 1,5-зза дукхагIа хиннад.

Кхы а шерденнад вежарашка долча социалистически мехкашца вIашши цхьана леладу гIулакх. ДIахо даьхад СЭВ членаш долча мехкий социалистически экономически интеграце Iйаьххача хиика йола Комплексни программа чакхйоахилга. ДукхагIа хиннад дегIаухачен капиталистически мехкашцара экономически бувзамаш.

Экономика дегIайоалечен социальни декхараш кхоачашдечен карагIдийнараш кхы а доккхагIа хургдар нагахьа санна плановни боахама совленех билгагIа пайда ийбаьбаларе, производственни торонаш хьинарегIа юкъейоалаьаларе, кхоачамбоацарашцара къовсам чIоагIагIа лелабаьбаларе. Ерригача а отраслешкен предприятешкен кхоачашъяьнац шоашта оттаяь планаш. Мела лийнад металла, доагора отходаш, из довъта кIезигделга, хIезита пайда ийбаьб вторични ресурсаех. ДIадаьккхадац капитальни вложенеш дукхача объекташка дIа-юха ехьилга, тIехьаьхай производственни объекташ хьалъярех болх бе йолаллийтарен хачаш. Юрта боахамо тоъал эффективно пайда ийбаьбац шийна хьожалча ресурсаех. ДIадаха могаьлац машинаькъа балла тIара кхоачамбоацараш. Моттигаш дикнай баха нах цхьадолча кхачани промышленни товарашца, чубахача цIеношца, бытовой гIулакхашца Iалашбеча хьалаш нийсаьш.

Цхьадола экономически социальни декхараш кхоачашделга чоалхане дийрзад дукха къаьна, царца йоаккхий пайдане оахкалеш йола моттигаш лакхъярца, уж ахара промышленности керттера центраши Малхбоалехьен Къулбаседехьен дIаяхьарца, хIаьта иштта 1977, 1979, 1980 шерашка юрта боахама аьттув боацаш хаоттама хьалаш оттарца.

Производства эффективность лакхъяра, къахьегама овсарле айяра даькъе декхараш плана тIа лаьрхIача тайпара кхоачашде могаьдац. Доал дара, планироване механизм, боахам лелабара методаш, къахьегамен исполнительски дисциплина тIехьаюсаш хиннай хIана дIадехарелла. Цо халача оттадора халкъа боахам интенсивно дегIабара наькъа тIа баккхар.

Цунца цхьана бIарча хьайнача дIаяхача пятилетка итогашца тешал ду экономически социальни дегIадахкара деррига лостамашка вай мохк дIахьалхашкахьа баьнна хилара. ИттлагIча пятилетка советски халкъа турпалерча гIулакхий историена юкъе хила ма йоагIIара моттиг дIалоацаргъя.

Советски Союз деткъалагIча шерашта чуенай боккха низ бола экономически Iилма-технически потенциал, лакха квалификаци йола кадраш йолаш. Экономически социальни даькъе дегIаахара даьхача мулаша йиш хулийт кхы а доккхагIа дола декхараш кхоачашде.

II. 1981—1985 шерашка а 1990 шерага кхаччалца а мохк экономически социальни дегIабоалабара керттера декхараш

ТIадена итт шу — коммунизма материально-технически база хьакхоллара, общественни отношенеш дегIаяхкара, керда саг хьахнлийтара керда йоккха хан-юкъ. Цу хан-юкъагIа Iалашде дезаргда тоеннача социализма общества торонехи совленехи кхы а биззагIа пайда эцалга цуй материальни духовни рузкъаш, экономически Iилма-технически потенциал дикка дукхагIа ебелга. ЧIоагIлургъя СССР социальни лард — болхлой, ахархой, интеллигенце йохаргйоаца союз, чIоагIлургда халкъий доттагIал.

ДеткъалагIча шерашка Коммунистически парте леррагIа дIахохьоргъя де леркIа эггара деккагIдар ерригача общественни производства эффективность айяра, къахьегама овсарле лакхъяра, советски наьха социальни къахьегамех хьинар дегIадара ларда тIа халкъа вахара материальни культурни боарам хадданза айбар, саг массе а оагIорахьара дегIаяра дикагIдола хьалаш хьакхоллаш йола шийна экономически стратеги.

Цу тIера хьадоагIаш гаргарча итт шера:

Общества социальни прогресс дIахохьелга Iалашде, халкъа хьал-торо айяра шерра программа чакхъяккха.

Баха нах лакха дикал йолчен тайп-тайпарчен кхачан продуктаьшца, промышленни товарашца, культурно-бытовойи ноа-карта эшачен хIамашца, деча гIулакхашца биззагIа Iалашбар.

Бахача наьха вахара, жилищни культурно-бытовойи хьалаш тоаде, керттерча даькъе хIара дезал къаьсттача квартираца Iалашбе, коммунальни боахами транспорти дегIаккхуала, городаши юрташи хоашеш тоае.

Наьха вахарерча доархIамегIарча даькъе — къахьегаме кIоарга эргаловаш е, цуна хьалаш тоа а де атгача а даха, лакха овсарле йолаши творчески болх бара шерра торонаш хьакхолла, кортацен кулг-карен беча балха юкъера холуш йола башхалонаш дIаяхара, аграрни къахьегамах индустриальничун дакъа дара наькъагIа дикка дIахьалха доала.

Эффективни демографически политика чакхъяха, социалистически общества лоархIамегIара ячейка хилара тарра дезал чIоагIа хилара, оьшал кхалнаха къахьегамен общественни балха юкъен хьинаре дакъа лацарца цхьана тардара дикагIа хьалаш хьакхоллара гIо де; общества чотагIа береш къахьега ца могараши лелабелга тоаде; наьха вахар дIаьхдаран нар къахьегама хьинар лакха хилар Iалашдаран, бахача наьха могашал чIоагIъяра тIадераьдаьча гIулакхий система чакхъяккха.

Наьха гармоничин духовни вахар хилара, культурни рузкъашта беррига баха нах тIакхоачийтабола торонаш шерье, дешари культурен дIахо айелга Iелашде, нравственни кхстам чIоагIагIа де, къахьегамцен общественни доалахьенцен коммунистически хьисапе гIулакх хулга дегIадоаладе.

Кхы а дикагIа пайда эца балха хенах, хIана ца кхоллаш цунга дIадодари доври кIезигде, общественни гIулакх делга дегIадоалазара, цIагIарча боахамера болх аттача баккхара ларда тIа къахьегамхой мукъа ха хилийта, салаIара къаьстта кагирхошта а хулийташ, формаши из вIашгIехьдоаккхилгех эргадоахаш тоаде.

Городаи юртеи юкъера конагIо йола башхалонаш леррагIа дIаяха, мехка ерригача республикашкен районашкен бахача наьха хьалаш тоаде.

СССР къамашта народносташи массе а оагIорахьара дегIаяхкаран гарга яхкарен, общество социально цаI хилара, наьха керда исторически общность хилара тарра советски халкъа идейно-политически цхьоагIо чIоагIъяра гIо де.

Общественни производствана интенсификаци яра, цун эффективность айяра, Iилма-технически прогресс сихъяра ларда тIа общества экономически прогресс дIахо гIоIага, материально-технически базе кIоарга дикагIа тIа боарашта Iалашде.

ЦаI йола халкъа боахама комплекс хилара тарра СССР экономикин динамично сбалансированни йолаш дегIайоатIилга, цун деррига доакъош союзни республикай боахамаш пропорционально айлулга чакхдеха. Потреблении накопленив еча пайда эцаш йола къаман доход 1990 шерага 1,4-зза кIеззагIа доацаш айе.

Общественни къахьегами ерригa производствои вIаштIехьйоаккхилга кхы а лакхагIча боарам тIа дакхха. Керттера халкъбоахама декхараш кхоачашдара низаш ресурсаш хьагулъе, лоархIамегIарча социально-экономически проблемашта, эггара хьалха кхачан продукташта, халкъа эша товараш арахецилгеи гIулакхаш делгеи дегIадоваладара, кулг-кара бу болх кIезигбара, машиностроени, энергетика, транспорта деррига доакъош, халкъа боахама ю хьинаши дегIайоалаяра йола лаьрхIа комплексни программаш, хIаьта иштта кхыйола йоккхамасштабни программаш оттаелга чакхдаккха, уж цхьанхена тIехьаюш а йовикхаш чакхйоахилга Iалашде.

Халкъа боахама структуре прогрессивни гIа боаккхилга, отраслешта юкъерен отраслешта чуеи пропорцеш эргайоахаш тоелга чакхдаккха; Iилма-технически прогресс ен йола отраслеш сихагIа дегIайоагIилга, йоаккхий территориально-производственни комплексаш-хьаьр дIахохьо; агропромышленни комплекс мамогта дегIайоагIилга, наха эша товараш хьаделга, хIаьта иштта производственни социально-бытовойи инфраструктура отраслеш сихагIа дегIаахар Iалашде.

Мехка къаман рузкъа алсамдахара, социалистически накопленешни потребление ресурсаши сихха дегIаахара хоадам бешк дукхагIа пайда боалаш хьисап долаш хилара тарра Iалама, материальни, къахьегама ресурсаех дикагIен кхомбешн пайда эцилга Iалашде: къахьегама эггара лакхагIча овсарленга кхачаре, халкъа боахама деррига доакъошкарча керттерча фондаша хьалур дукхагIа хилийтарах производстве метала дIадахийтар кIезигдиран къаьстта уйла тIаахийта.

Iилма-технически революцена карагIдьнараш боахама социалистически система совленех органически дIатохилга Iалашде. Коммунизма материально-технически база хьакхоллачарен актуальни социальни проблемаш къестаечарен Iилма доархIам айбе цаI йола технически политика, халкъа боахамца дIахо электрификаци яр дIахохьо, производствана механизаци автоматизаци елга, цун керттера отраслаш технически эргайоахилга Iалашдеш йола лакхаэффективни машинай система а технологически процессаш а массанахьа а юкъейоалаяра леррагIа доалилга чакхдакка.

Капитальни гIишлошъяра эффективность айе, цунна леррагIа индустриализаци елга чакхдаккха, керттера фондаш дикагIа хулийташ эргайоахилга, кердача производственни низалашка сихагIа болх байтилгеи уж нареерзаелгеи Iалашде, болх беш йолча предприятешта реконструкци елга сихде.

ХIама хьакхолла низаш дIенийделга, къахьегам территориально бекъилга тоаде, пачхьалкхий юкъара декхараш кхоачашдеча хIара союзни республика юкъеккхуьа даьза дукхагIа хилийта: Малхбоалехи Къулбаседехи районий доагора-энергетически минерально-бийдален ресурсаш боахама оборота эффективнегIа юкъейоалаелга Iалашде; йоккхий городаш йоккхагIа хилара доазув оттадара низъ леррагIа чакхбаха, специализировани, лакха овсарле йола производстваш, предприятей, объединеней филиалаш цига Iо а ехкаш вIаммгеи юкъерен городаш дегIаккхувла СССР хIама хьакхоллар низаш перспективе дIаихйсдара генеральни схема оттае.

Доазол дехьарча пачхьалкхенашцара, эггара хьалха социалистически содружества мехкашцара, экономически, Iилма-технически, культурни, туристически, бувзамаш шер а де эргадоахаш тоа е де.

Экономикина кулгалдара боарам айбе, централизовани доал дар предприятешна, объединенешна боахама шоаш доал дарцен цар инициативаци диззагIа вIашш тарде: боахам хьалбеча хилиза ярйоаца принцип — общества хьаштий дукха кIезигагIа рузкъа дIа а доийташ доккхагIа гIулакхаш карагIдувлар леррагIа чакхдаха. Уж дешаш къестадечара халкъа депутатий Советий, профсоюзий, къахьегача коллективай доархIам айбе.

Иlаьххача ханара декхараш кхоачашдечара бехктоххаме хан-юкъ хургья цхьайтталагIа пятилетка. Цо шийна чулоаца гаргарча пхе шера специфика чоте а эцаш мохк социально-экономически дегIабоалабара ларте лелабаьча наькъа преемственность деткъалагIча шерашкара цуй стратегически установкаши.

ЦхьайтталагIча пятилетка керттера декхар да халкъа боахам тешаме, тIа-тIа дикагIа дегIабоалабаре, экономика дегIаара интенсивни наькъа тIа хьакхаре, мехка производственни потенциалах кхы а дикагIа пайда эцаре, Iилма-технически прогресс сихъяра, ресурсай деррига тайпаш ма могга кхоадара, балха дикал тоалра ларда тIа советски наьха хьал-торо дIахо айелга Iалашделга.

КПСС экономически стратеген цхьайтталагIча пятилетка керттерча декхарашех дIадехарашка хьежжа:

1. Халкъа хьал-торо леррагIа айира гIулакхий система чакхъяккха. Баха нах халкъа эшача товарашца Iалашбелга, жилищни хьалаши медицински гIулакх делгеи, къахьегама хьалаш тоадара, кхыдола актуальни социальни декхараш кхоачашдара эггара хьалха уйла тIаяхийта. Къахьегамхой вахара хьалаш тоаделга айлагIа дувза производственни декхараш кхоачашдарца.

Материальни моральни совгIаташ дара системах дола бернат доккхагIа хилийта, къахьегамга хьежжа алапи делара бахача наьха доходаш хьахулача керттерча хьаста стимулирующи доархIам чIоагIбе. Халкъа боахама доакъошка, объединенешка, предприятешка телача алапен сихагIа къахьегама овсарле лакхъелга Iалашде.

Потреблении общественни фондаш дукхагIа хилийта, социальни Iалашо, дешар, культура дегIайоалае, береш долча дезалий вахара, бахача наьха салаIара хьалаш тоаде.

Балхахой къахьегамен бьтен хьалаш тоадара, хIара коллективе творчески хьаэи ункхцIена социально-психологически климати хьакхоллара, профессиональни говзал лакхъяра, культурни хьашташ кхоачашдара, объединенешка, предприятешка, учреждениешка, кхыча организацешка физкультуреи спорти дегIайоалаяра йоаихо е.

Советски наьха социальни къахьегамен хьинар айдаран социалистически ялъ йоаржалран ма могга гIо де.

2. Экономика тIа-тIа дегIаахар Iалашде, общественни производства структура эргайоахаш тоае.

Потребленеи накопленеи дIайохийта къаман доход 18—20 процент дукхагIа хилийта.

Халкъа боахаме прогрессивни структурни хувцамаш делга, тешамен балансированни расширенни воспроизводство Iалашъеш йола отраслеш сихагIа дегIайоалае. Промышленноста базови отраслеш — энергетика, металлурги, машиностроени, хими, хIаьта иштта транспорти гIишлошъяри технически эргайоахилга дIахо хьо.

Продукце прогрессивнегIа дола тайпаш кхы а сихагIа арахецара чотагIа доагора-энергетически комплекса а конструкционни материалий комплекса а структура эргайоахаш тоае. Оахкалаш хьайоалеи чакхйоахеи промышленность, къахьегама орудеш хьаеши потреблять дешин йола отраслеш дегIайоалаеча дукхагIа уж вIашш юкъагIа Iалашде, из дешш дуйен халкъашта юкъера социалистически кооперировани шеръялари производствана специализаци яр кIоаргдалари ма могга чоте эца.

Промышленноста «Б» группа отраслей продукци промышленноста «А» группа отраслей продукцел дукхагIа хьаелга сихдар Iалашде.

Агропромышленни, кхачан продуктай комплекс ма могга дегIайоалаяр, юрта боахамаш, цунна гIулакх деча промышленноста отраслеш, кхачан индустри, хIаьта иштта юртбоахама продукци кийчъярца, дIаоттаяь доаттаярца, дIа-юха кхаьхьарца, чакхъяхарца ювзаенна производстваш пропорционально а балансированни а дегIайоагIилга юкъехьо. Юрта боахамо ялати доньъарешн дукхагIа дахара декхараш кхоачашдара, хьайбай боахам дегIабоалабара, юртбоахама продукци ца йойтара, товар сибат дикн долаш потребителага дIакхачийтара дукхагIа уйла е. Юртбоахама производство индустриальни база тIеи прогрессивни технологеш тIеи яккхар сихде.

Транспорта дерригача тайпай, эггара хьалха машинаькъачун а, болх тоабара комплексни гIулакхаш чакх а даха халкъа боахамен бахача наьхен хьашташа дIа ма декхара уж дегIаухилга Iалаш а де.

Материально-технически снабжене пачхьалкхен юкъара система чIоагI а е эргайоахаш тоа а е, материальни ресурсаех дикагIа пайда эцарах а, кхом барах а, халкъа боахам бийдалца, материалашца, оборудованеца, запасни оатхалашца хаддаза Iалашбарах а бола цун бехктоххами доархIами айбе.

Капитальни вложенеш керттерча лостамашца, доархIамегIарча хьалъьяха еача объекташка, эггара хьалха болх беш йолча предприятешта реконструкци ечек технически эргайоахачен хьагулъе. ГIишлош сихха, дикка беш, лакхача технически боарам тIа хьалъе.

Экономика структуре прогрессивни гIулакхаш делга, хIаьта иштта мехка Малхбоалени Къулбаседени районий доагора-энергетически минерально-бийдален ресурсаш боахама оборота юкъейоалаелга Iалашдеча отраслешкен производствашкен хьалхарча аргIан хьалъе керда предприятеш. Мехка европейски даькъ тIа керда производственни объекташ хьалъяра доазув оттаде.

Капитальни гIишлошъяра материально-технически база чIоагIъе, квалификацированни кадрашца из Iалашъелга тоаде, подрядни организацей низалаш цар кхоачашдеча балий боарамашна хьежжа хулийталга Iалашде.

Союзни республикай экономически районийи боахамаш комплексно дегIадоагIилга чакхдаха, къахьегам общественни бекъача системе царна специализаци елга тоае.

3. Общественни производства эффективность тIагIертта ай а е продукци, наха деш дола гIулакхаш дикагIа тоа а де, дерригача доакъошна цунна масса а оагIорахьара интенсификаци яра ларда тIа.

Халкъа боахам балансированно дегIабоалабарах хилаза аргйоаца резерваш хьакхоллар тоадаран лоархIамегIара хьал хилара тарра материальни, къахьегама, финансови ресурсаех кхы а дикагIа пайда эцилга Iалашде.

Общественни къахьегама овсарле 17—20 процент айе, цуя чотагIа яккха тIакхетача къаман доходах 85—90 процентал кIезигагIа йоацаш яр.

Къахьегам технически Iалашбар айде: производствени процессашта комплексни механизаци автоматизаци елга ма могга юкъеккхаьа, ерригача отраслешна кулгкара бола беш бола балхахой, къаьстта гIоьнен подсобни балхаш деча, хаддаза кIезигбе. Йолаш йола а керда хьакхолла а болх бара йола моттигаш чоте а эцаш къахьегама ресурсаш балансированни хилийтара де доагIараш де. Керда болх бе йолайолийта предприятеш, къаьстта СибарегIени Гаьнарча Малхбоалени районашка ярап а йолаш, кадрашца Iалашъяра хьалаш хьакхолла. Къахьегам вIаштIехьбоаккхилга, цунна нормировани стимулировани елга тоаде. Къахьегам Iилман ларда тIа вIашгIехьбоаккхилга юкъеккхувла, цун эффективность айе.

Арахецача продукце дерригача тайпай дикал холуш айе, халкъа боахам дегIабоалабеча а Iилма-технически прогресс еча а хIане дIадехараша, тIа-тIа дегIаухача бахача наьха хьашташа ма яххара шер а е эрга а яха хIайнай ассортимент. Арахецача ерригача продукцена юкъе дикала лакхера категори яр хаддаза дукхагIа хилийта. Продукце дикала доал дара комплексни системаш хьинарегIа юкъеккхувла.

Халкъа боахама отраслешка, объединенешка, предприятешка фондаша хьалур дукхагIа хилийтара тIадерзадаь гIулакхаш де.

Производственни низалех кхы а дикагIа пайда эца, лакха овсарле йола техника шерагIа юкъейоалае, керттерча фондай структура эргайоахаш тоа а е шийн хаддаза арга а яха.

Керда болх бе йолаллийтача предприятейи объектайи проектни низалаш сихагIа карагIдьяра, кхыдолча технико-экономически хьокхамашка кхачара, дукхагIа эффективнегIа йолча машинайи механизмайи балха сменноста коэффициент лакхъяра, къаенна техника кхы а сихагIа хувцара къаьстта уйла тIаяхийта.

Удельни капитальни вложенеш кIезигагIа хилийтара дукха Iилма-технически прогрессаи пайданегIа йолча конструкторски решенеийтеи карагIдьнарех биззагIа пайда эца.

Материальни ресурсаех кхом беш пайда эца. 1985 шера халкъа боахаме доагора-энергетически ресурсаш условни доагора 160—170 млн. тонна, цу даьнъе дIаяхийтара нормаш кIезигъяра чотагIа 70—80 млн. тонна кхоела Iалашде; машиностроени металлообработкен Iаьржа металлаш дIадохийтилга юкъера лаьрхIача 18—20 процент, болата турбаш 10—12 процент, сийрда бос болча металлий прокат 9—11 процент кIезигде; гIишлошъеча Iаьржача металлий прокати хьун материалаши 7—9 процент кхое; цемент 5—7 процент кхое.

Вторични материальни доагора-энергетически ресурсаш, бытовой отходаш, хIаьта иштта попутни продукташ боахама обороте шерра юкъейоалаяра болх дIахо хьо. Вторични бийдал кийчъеши чакхйоахаши йолча организацей материально-технически база дегIайоалае. Специализировани производство шеръе, тарак тарии материальни дикали унификаци яра боарамш айбе.

Производствен, наха гIулакх дечен, доал дечен кхом бара режим чIоагIъе. Промышленносте, гIишлошъеча, транспорте, юрта боахаме, кхыча доакъошка эшаш хулга дIадаккхара де дезараш белгал а де чакх а дала. Экономика дерригача доакъошка ма могга хозрасчет чIоагIъе.

Халкъа, боахаме оборотни средствашна го боаккхилга 2—3 денна сихагIа хилийта.

Продукцеген балхашкен дIадоьдар лохде. Промышленностен гIишлошъечен боала пайда 1,3-зза гаргга дукхагIа хилийта, совхозашна — 1,7-зза.

4. Iилма-технически прогресс дIахо сихьелга Iалашде.

Къахьегама хьалаш тоаде а цун овсарле лакхъе а, материальни ресурсаш кхое торо луш бола производство сихагIа технически эргайоаха низъ, машинаши оборудований хьаьр леррагIа дIахьо. ГIо дечен гIулакх дечен производствай технически боарам айбе.

Принципиально керда техника, материалаш, прогрессивни технологи хьа а е производствана юкъе а кхахьа. Боккха единичии низ овсарлен йола машинаши агрегаташи, лакхаэкономичии оборудовани, производствана комплексни механизаци автоматизаци яра йола йистелахи системаш дукхагIа арахецилга Iалашде.

Потребителаца дIадехарашка хьежжа эргайоахаш тоае бух социаш хьахулача, продукце, комплектаци еча изделей, тара, материалий, бийдала, гIулакхаш цара стандарташи технически условеши.

Iилма тохкамий эффективность айе, Iилманен техникане карагIдьннараш производствана юкъеккхаьяра хьалаш дикка лоацъе. Iилма учреждений балха координаци елга эргадоахаш тоаде, фундаментальни Iилмаш сихагIа дегIадоагIилга, прикладнойчарех хьахур дукхагIа хулга Iалашде. Iилма проектни, проектно-изыскательни, конструкторски организацейи лакхерча дешара заведенейи материально-технически база чIоагIъе.

5. Iалам, лаьттен цун чехаши, атмосфери фо, Iаьнарч, хьайбаши лаьтта хьатIаьла хIамаши лорадар чIоагIде. Iалама ресурсаех леррагIа пайда эцилгеи юхаметтаоттаелгеи Iалашде.

6. Экономика ерригача звенашка доал дар эргадоахаш тоа а де боахам лелабара боарам айбе, халкъа боахаме бух социаш хьахулараш дикагIа хилийтара уж тIаерзаелга чIоагIде.

Халкъа боахама дерригача доакъой болх дикагIа лерттIен вIаштIехьбоаккхилга Iалашде. Планироване елга леррагIа тоаде, планаши, экономически рычагаши, стимулаши органически вIашш гIулакх деш хулга Iалашде, доал дара организационни структураши методаши эргайоахаш тоае.

Инициатива, корта болаш гIулакх леладелга, производстве дегIайоалаяра резерваш торонаши творчески лохаелга ма могга дегIадоаладе, хIара производственни участке лакха организованности тIадиллар кхоачашдара дисциплинен Iалашъе.

Балхах хьахуларах, цун дикалах, планови заданеш договорах дола декхараш кхоачашдарах, хозрасчета принципаш лелярах, производства рентабельность Iалашъярах, балха алапе фонд дIахийтарах предприятей оборотни средствашка сихагIа го бахарах бола боахамий кулгалхой бехктоххам лакхбе. Ведомственности местничествои гучаювлийтарца, планаш лоаъярца хьала къовсам лоаттабе, плановни заданешта ца йоагIа корректировкаш ма яйта. Доал дечара, планаш уттаечаре, балхахой къахьегамца сакхетаме, творчески гIулакх долаш, производственни общественни доккха хьинар долаш хьалкхебечара къахьегача коллективай доархIами инициативен айе.

7. Арахьарча экономически бувзамий эффективность айе.

Мехкашцара — СЭВ членашцара социалистически экономически интеграци кIоаргъелга Iалашде. ДегIаухача мехкашца вIашш цхьана гIулакхаш леладелуеи капиталистически мехкашца вIашш пайдане йола торговли леладелгеи шерде.

(ДIахьадодар 3-ча оагIе тIа).

Контрольный экземпляр

1981—1985 ШЕРАШКА А 1990 ШЕРАГА КХАЧЧАЛЦА А СССР ЭКОНОМИЧЕСКИЙ СОЦИАЛЬНИЙ ДЕГIАЙОАЛАЯРА КЕРТТЕРА ЛОСТАМАШ

III. Iилма дегIадоаладари технически прогресс сихъяри

Цхьайтталаг1ча пятилетке Iилмен техникен дегIадоаладелга кхы а чIоагIагIа гIуланх деш хила деза советски общества экономически социальни декхараш кхоачашдаре, экономика интенсивно дегIанра наьнье тIа лакхар сихдара, общественни производства эффективность айира.

Цунга хьежжа:

лоархIаме Iилма-технически проблемаш къоастаяра целевой комплексни программаш. Iилма-технически прогресс яра комплексни программаш оттаелга а чакхйоахилга а Iалашде.

Iилманея производстванея юкъера бувзамаш чIоагIагIа хилийта. Iилман учреждениеш деча тохкамий технико-экономически боарамах, кхоачашъяь яьннача Iилма разработкаех хьахиннарех производстве сихагIа пайда эдарах бола министерствай ведомствайн бехктохкам айбе. Кийчъеш а арахецаш а йолча хIамай технически боарамах бара система тоаc, производствера ший хаццахьа дIаяйха няьенна продукци. Керда техника хьахолле а кареерзаю а хаиаш хоалуш лоацъе. Iилма тохкамаш дара прибораш, оборудовании, автоматизаце средствам, реактивацни препаратай дикка дукхагIа арахеца электронно-вычислительни техника юкъе а йоалеш проектно-конструкторски Iилма-тохкамийн балхашта автоматизаця елга шерде;

Iилма технически революце дIадехарашка хьежжа Iилмай учреждениеш тохкамаш лостамашп, организационни структура ший ханнахьа малагIаш ди а ха, кувца а кувца. Общественни, естественни, технически Iилмашта юкъера бувзамаш чIоагIагIа леладе;

Халкъбоахана декхараш кхоачашдара лакхерча дешара заведеней Iилма потенциалах пайда эдара эффективность лакхъе. Iилман, Iилма-педагогически кадраш кийчъелга, цар квалификацин аттестация яйелга эргадоахаш тоаде; Iилма-технически информацен патентно-лицензионни балхен система тоаe.

изобретательний рационализаторийн дукхача наьха Iилма-технически творчество дIахо дегIайоалалра ма могга тIо де. Iилма-технически прогресс сихъечара Iилма-технически общественнай лоархIам чIоагIбе.

Iилмаеея техникайех кара1гIадьннарех пайда эдара ларда тIа:

производство дегIа а йоалле автоматически манипулятораш (промышленни роботаш), микропроцессорах мини-ЭВМ-и пайда а оцаш автоматически лостам тела встроенни системаш шерра юкъейоалаелга Iалашде. автоматизированни цехаши заводаши хьае;

технологически процессий цхьа дакъа хилара тарра продукце дикала тIахьожи тохкам бул автоматизированни методаши средстваши юкъейоалаелга сихде;

цу цхьан ханна цар габаритаи, дIадода металл, энерги кIезиг а еш юкхерча пайданерча эффекта единицага дIалодар лох а деш оптимальни довзонаше машинайн оборудованен единичин низалеш лакхъе;

технологически процессаш, арахецача хIамай тайпаш, деж доло балхаш хувцаделча уж дара эргайоахаш йола дукха функциональни машинаши оборудовании хьакхолла;

керда машинаш, оборудовании, аппаратура, прибораш хьакхоллаш унифицированни узлаехи агрегатехи пайда а эцаш модульни принцип шерра юкъейоалае;

доггори энерги дика кIезигагIа дIайохийтала Iалашдеш йола транспортни средствай принципиально керда тайпаш, хIаьта иштта транспортни энергоний установкаш хьакхолла;

металлий, сплавий, аьшкаконструкцей, турбай чIоагIал, мукхьлара духьалъоттар, йоахаль шелали лар лакхдара лакхаэффективни методаш хьа а кхолла юкъе а кхахьа;

металлически порошокий, порошокий-сплавий, хало лалача соединеней ларда тIа керда конструкционни материалаш, покрытешни изделешни дукхагIа хьае;

геттара цIена, полупроводниковни, тIехпроводищи, керда полимерни композиционни материалаш, хилийта лаьрхIача хьисапий комплекс йола царех хьаль изделеш, цIерах ца кхерен химически чIоагIен йола органически а кыпки йоаца а материалаш, хIаьта иштта дитой изделеш хьаяра хиланзаргIоаца компоненташ хьаелга дегIадоаладе;

кIезига операцеш аш, отходаш кIезига, отходаш вIалла а ца хула технологически процессаш шерагIа юкъейоалае, чIоагIачех дозал долчен доагорех комплексно пайда эцарен чакхдахарех. хIаьта иштта синтетически доагораш хьадара эффективни методаш хьа а кхолла юкъе а кхувла;

металлашта, материалашта, изделешта цар дикал хо-

луш тоаяр духьа обработка яра электрохимически, плазменни лазерни, радиационни, кхыча лакхаэффективни методах пайда эца;

рудах йоаллна пайдане хIамаш комплексни кхы а дукхагIен хьакхара, къе а чоалхане а йола салхалаш йоахка моттигаш хьехллара лаьрхIа технически средстваши технологеши хьакхоллилгея юкъейоалаелгея Iалашде;

ажа керда юлача энерге источникех (гидравлически, малхьа, мотха, геотермальний) халкъа боахаме пайда эдара масштабаш йокхагIа а е.

Общественни Iилмай дакъе низаш тIадахийта укх лохехьарча лостамашта:

КПСС революционно-хIама эргадоахача балка, дунен халкъашта юкъерча коммунистически боххоьни болана опыт хьагуляр. теоретически практически декхараш къестадеча материалистически диалектиках пайда эдара ларда тIа, диалектически исторически материализма, Iилман коммунизма политически экономе проблемаш кийчъяр;

дегIаенача социализма, коммунизма материально-технически база хьакхоалара а производственни отношенеши эргайоахаш тоаяра а общественни производства эффективность лакхъяра я;

Iилма-технически прогрессен къахьегамен проблемай, халкъа боахама доал делга эргадоахаш тоадара, отраслейн районий экономика, аграрни теоре, демографе проблемай теоретически дешаш тохкилга;

дегIаенача социализма социальни структурен политически системан, коммунистически кхетам балара, сагмассе а оагIорахьарех гармоничнои дегIавара, социалистически вахара хьисап дIахо эргадоахаш тоадара проблемаш оттаяр;

дунен социалистически системе дегIаяра закономерностал, социалистически экономически интеграцен арахьарча экономически бувзамийн проблемаш тахкар;

капиталистически дегIаухачен мехкий экономикан политикан дешаш довзар; антикоммунизмана, общественни дегIадахкарах йолча буржуазни ревизионистски концепцешта критика яр, марксизмана-ленинизмана фальсификаци ераш гучабахар.

Естественни технически Iилмай дакъе укх лохера лоархIаметIара проблемаш къоастаяра низаш тIадехийте:

математически теори дегIаяр, прикладной гIулакхла лаьрхIа цун эффективность айяра пайда эцар;

элементарни частицайн атомни ядрони физика чIоагIача тела физика, оптика, квантови электроника, радиофизика дегIайоалаяр;

ядерни яр дегIайоалаяри термоядерни энергетика лардаш хьакхоллари. энерги цхьан тайпагара кхыча тайпага яккхара а дIаяхийтара а методаш эргайоахаш тоаяр;

хилийта лаьрхIа хьисап дола керда хIамашн материалаш хьаю химико-технологически процессаш, энергетически къахьегамех ресурсаш кхоеш, цхьан гоьча социча технологически циклех пайда оцаш йолча бийдалаш побочни продуктехи комплексно пайда оцача технологей лардаш хьакхоллар;

машинай, оборудоване, машиностроене кхыча изделей дикал, тешаме хилар, яхом беш хилара овсарлен айяр, машинаш цу татех вибрацин кIезигъяр дарга дIайолха материалаши энергии кIезигъяр;

вычислительни техника, цун элементни базен математически Iалашон, информаци дIаттелен цуина обработка еш йолея средстваши системаши эргайоахаш тоаяр;

вахара физиологически, биохимически, генетически, иммунологически процессий механизм йовзар, дукхагIа дIадаьржача лазарашта профилактика, диагностика яра, ларба дара методаш эргайоахаш тоаяр, кердача молхай средстваш, препаратаи, медицински техника хьаяр;

дIайийнача хIамай дикагIа хьуакъа сорташ, хьайбай фу, пайданерча микроорганизмай культураш хьалхеяр, физиологически хьинар доле керда хIамаш, цу дакъе пестицидаш а йолаш хьакхоллар;

медицине, юрта боахаме, промышленносте пайда эцаш йола продукци хьаяра биотехнологически процессаш кийчъе;

Iилма, техника, халкъа боахама хьаштей духьа космически аре дIахо Iомабе а кареерзае а;

Iалам лорадара дакъе чакхдоалача гIулакхий эффективность лакхъе, биосфера ресурсех, дунен океанахи форди шельфехи дикагIча тайпара пайда эца, хьоттамеи Iалама кхыча явленейн прогнозаш яра методаш эргайоахаш тоае.

IV. Промышленность дегIайоалаяр

Промышленноста лоархIамегIа дола декхар да производства средстваши халкъа боахама эцараш тIа-тIа дикагIа Iалашдар, хIаьта баха нах — халкъа эшача товарашца Iалашбар, продукце дикагIа хилийтар. Iилма-технически прогресса карагIдаьннарех ма могга пайда эдара ларда тIа производствана интенсификаци яр.

Бахача наха эша товараш дукхагIа арахецаря уж дикагIа хилийтари промышленноста деррига доакъой, еррига предприятейи организацейи эггара керттегIара декхар да, еррига партийни, советски, боахама организаша Iалаьмате чIоагIа йоакхо е езаш хIама да.

Уж декхараш кхоачашдара:

цхе шера промышленни продукци 26—28 процент алсамъяккха, цу дакъе производства средстваш 26—28 процента бахача наха эша хIамаш 27—29 проценти дукхагIа арахеца;

промышленносте къахьегама овсарле 23—25 процент лакхъе, цун чотагIа тIа мел кхетача продукцех 90 процента совгIа тIаккхетийта;

промышленни производства структура эргайоахаш тоае, хIамаш хьайоахен чакхйоахен доаньош цхьан боарагIа дегIаккхувлилга Iалашде, халкъа боахама технически прогресс ярда белгалйоала продукци арахецилга сихде;

къахьегама овсарле лакхъелга, дIауха материалаши электроэнергии кIезигъелга. арахеца продукци дикагIа хулийтилга, арахьарча рынке конкуренция лоаттае могаргдола керда, лакха эффективность йола техника хьаяра, кареерзаяра, производствана юкъеяхьара болх дикка алсамбаккха;

шер а еш даим эргаяха конструкционни материалий номенклатурен ассортименти, цар технико - экономически характеристикаш тоае. Iаьржачей сийрда бесаш долчей металлашта меттел дIауханйта прогрессивни материалаш дукхагIа арахеца;

доагора , энергетически ресурсех пайда эцилга тоаде, котельнешкеи пийшкашкея доагора дIауханйта мехкдаьттен мехкдаьтта продукташи кIезигъе, атомни энергетика сихагIа дегIаккхувла;

материальни ресурсашта ихом белга Iалашде. Арахецача продукце единицага дIадодачун прогрессивни нормаш юкъекхувла. Бийдал комплексно чакхйоахилга шерра юкъеккхувла, ресурсаш кхоеча, хIаман кхомбеш йолча техникех. кIезига хIама йоаеши вIалла хIама ца йоаеши йолча технологех шерра пайда эца, бийдален материалийн моттигера тайпаш ма могга юкъеккхахьа, цига чакхъяьхачул тIехьагIа юхейнсача ресурсех пайда эца. Технически гIулакхашта дIауханйта кхачан бийдали кхьйола юртбоахама продукцин ма могга кIезигъе;

промышленни продукце рентабельность лакхъе, цунта дIадодар кIезигде;

промышленни производство вIаштIехьъяккхара формаш эргайоахаш тоае. Промышленноста доакъоштей къаьст-къаьстача предприятештей юкъера производственни бувзамаш тоаде. Производствана специализаци, кооперировани, концентраци яра боарам лакхбе;

болх беш йола предприятеш технически эргаьха тоаярен реконструкци ярен масштабаш дикка шерье, кердача, лакха эффективность йолча техникаца уж кийчъе, прогрессивни технологи, къахьегаши производствои Iилман ларда тIа вIаштIехьйоаккхилга юкъекхувла. Оргтехника арахецилга алсамдаккха;

производственни низалехи керттерча фондехи пайда эцилга тоаде, машинашен оборудованен беча балха сменноста коэффициент лакхъе. Къаьст-къаьстача доакъойи производствайи башхалонашка хьежжа ремонт юи техникана модернизаци юи прогрессивни системаш хьакхолла а юкъекхувла а.

Промышленноста доакъош дегIадоаладара укх тайпара керттера лостамаш белгалде.

Электроэнергетике 1985 шера электроэнерги йоаккхилга 1550—1600 млрд. киловатт-сахьатага дIакхоачаде, цу дакъе атомни электростанцешка 220—225 млрд. киловатт-сахьатага, хIаьта гидроэлектростанцешка йоаккхар 230—235 млрд. киловатт-сахьатага дIакхоачае. СССР европейски дакъа тIа IотIаьхета электроэнерги керттерча дакъе атомни гидроэлектростанцейн чотагIа тIаккхетилга Iалашде.

Атомни электростанцешка 24—25 млн. киловатт керда низалаш болх бе йолаяйта. Сихача нейтронаш тIара реактораш кареерзаяран энерги яккхара ядерни доагорах пайда эцаран тIадерзадаь балхаш дIахо де.

Гидроресурсех комплексно пайда эцар, хIаьта иштта СССР европейски дакъа тIара гидроаккумулирующи электростанцеш а теркея еш СибарегIен, Гаьнарча Малхбоален, Юкъерча Азе хиш тIа йоккхий гидроэлектростанцеш хьалъе. Приливной электростанцеех дола тохкамеи проектно-изыскательски балхаш дIахо де. ЗIамигача хий гидроэнергетически кхоачамех бизззагIа пайда эца.

Экибастузски Канско-Ачински бассейний кIорах, хIаьта иштта Малхбузея СибарегIен Iаламен мехкдаьттаца хьайоагIачен газах пайда а эцаш йоккхала электростанцеш хьалъелга сихде. Экибастуз—Центр яхача 1500 киловольт напряжени йола массиерча тока электропередача лине хьалхара аргIа а Экибастуз—Урал яхача лине 1150 киловольт напряжени йола переменни тока электропередача лини а хьалъяьакха.

Мехка Цал йола энергетически система дIахо дегIайоалаяра, халкъа боахам электроэнергеца тешамегIа Iалашбара тIадерзадаь балхаш дIахо де.

Йоккхала электроцентралаши йоккхий районни котельнеши хьалъяра, доагор кIезигагIа дIадехийтара, электрически йовхален энергета дIадодар чухьнахь дакхара чотагIа потребителаш централизованни хьисапе йовхалца Iалашбелга дIахо а дегIаккхувлилга Iалашде.

Къахьегама овсарле 18—20 процент лакхъе.

Мехкдаьтта промышленносте 1985 шера 620—645 млн. тонн (газови конденсат а йолаш) мехкдаьтта доаккхилга Iалашде.

Малхбузен СибарегIен районашка, Казахски ССР-е, мехка европейски дакъа тIа мехкдаьтта доаккха промышленность сихагIа дегIаккхувла, гIишлошъяри индустриальни методаш шерра юкъекхувлара а заводашка хьаьнча йиза кийча йолча блочно-комплектни оборудованех пайда эцара а ларда тIа мехкдаьтта доаллача кердача моттигашта промышленни разработка елга сихде.

Мехкдаьтта тIоанашта Iоткъам бера керда методаш юкъекхувлилга шерде е цун чотагIа мехкдаьтта дукхагIа хьадаккха а. Скважинашта газлифтни хьисапе эксплуатаци яра прогрессивни способ а лакха овсарле йола Iочуухийта электронасосаш а юкъеккхувла, бIаьха мазд болен битумни мехкдаьтта даккхара технологи эргайоахаш тоае.

1985 шера комплексно-автоматизированни промыслашка доаккха мехкдаьтта 85—90 процентага дIакхоачаде. Цхьан скважинана гIулакх деча дIадохийтар 15—18 процент кIезигде.

Сихха технически эргадахара, технологи а организаци а дIахо эргайоаккхаш тоаяра чотагIа буров тохара балхий технико-экономически хьокхамаш тоаде.

Мехкдаьтта чакхдоахара промышленносте мехкдаьттах пайда эцара эффективность лакхъе, дIахо а из цIенагIа чакхдоаккхилга Iалашде, мехкдаьттен мехкдаьтта продукташи йовлга кIезигде.

Хоза хьаж йоза углеводородаш, кхача парафинаш, этилен, мехкдаьтта электродни кокс дукха арахецилга карадерзаде. Доагорехи машина даьтташтей етташ, йола лакха эффективни хIамаш дукхагIа арахеца.

Арахеца мехкдаьтта продукташ дикагIа хилийта. Хьадеча машина даьттаишта, ворда даьттанита, моторни, котельнейн пийшкийн доагора сорташта дIахо а унификаци е.

Керттерча дакъе къахьегама овсарле лакхъяра чотагIа планагIа тIаккхета безаш бола производства боарам тIаккхетилга Iалашде.

Газови промышленносте кертера декхар лоархIалда Iалама газ яккхара программа сихха кхоачашъяра. 1985 шера 600—640 млрд. куб. метра кхоачаш газ яккха. Из лакъа дIахо а сихагIа дегIаккхувлара эша хьалаш Iалашде.

Газови промышленна из кийчъяра лакха овсарле йола автоматизированни блочни установкаш кечъхуьйла.

Мехкдаьттен Iалама гази комплексни чакхъяккхара низалаш дукхагIа хилийта, царех этан, сангаз, царах йоахка кхьйола компоненташ а йоалаш. ТIехь-тIехьагIа дукхагIа яккха газови конденсат, кхы а бизззагIа цунах пайда эцилга Iалашде.

ТIехлакхача боаране автоматизаци ль а эксплуатацион тешаме йола а ний бола магистральни газопроводаш хьалъелга чакхдала.

Мохк газаца Iалашбера Цал йолча система эффективности тешаме болх белгеи лакхде. Доагор доагадеча керттерча районашка лаьттана кIал газ лоаттаю моттигаш дIахо а хьае.

Къахьегама овсарле 33—35 процент лакхъе.

КIора промышленносте 1985 шера 770—800 млн. тонн кIор боаккхилга Iалашде.

Прогрессивни технологи йоккха единичин низ бола горнотранспортни оборудовании шерра юкъейоалаяра ларда тIа эггара эффективнегIа йолча, гучахьарча способагIа кIор боаккхилга тIехь-тIехьагIа сихдеш дегIадоаладе. Кузбассе низалаш хьаелга, Канско-Ачински Экибастузски доагора-энергетически комплексай объекташ хьалъелга, цу районашка дукхагIа кIор боаккхилга сихде.

Лаьттана кIалхара кIор баккхар дIахо дегIадоаладелга, къаьстта консоване эшар, гидравлически способагIа кIор боаккхилга, хIаьта иштта трубопроводашка гIоала из дIауханйтала чакхдаха.

КIора дикал лакхъе. Коммунально-бытовой гIулакхашта эша сортагIа бола кIори кIора брикеташ дукхагIа лоаттае.

Шахташ хьалъеча организацей низалаш совъяха.

Чоалханеча горно-геологически хьалашка кIор хьабаккхаран кийчо яре балхаш даран йолча оборудоване лакха овсарле йола комплексаш серийни арахеца кийчъелгеи кареерзаелгеи сихде. Очистной забойнаш хаддаьза нах хулаш йоаначе шахташкара кIор баккхара йола автоматизированни средстваш хьаелгеи юкъейоалаелгеи шерде.

КIор боаккха машинаш ю производственни низалаш дукхагIа хилийта, лакха овсарле йола тешаме болх бу горно-шахтни оборудовании, царна йола запасной овтхалаш халкъа боахама бизза кхоачамбалла хургйолаш.

Къахьегама хьалаши кхерамзлен техникеи тоае.

КIор бакхарен чакхбаккхарен боарам лакхбелга Iалашде керттерча дакъе къахьегама овсарле лакхъяра чотагIа.

Iаьржача металлурге дIахо дегIаьхара керттера лостам хинна дIаотта деза металлопродукце эффективни тайпаш овлангара деиз тоаделгеи дукхагIа арахецилгеи.

1985 шера 117 — 120 млн. тонн Iаьржача металлий кийча прокат арахеца.

Iаьржача металлурге предприятеш шерра технически кхы тIа кийчъелга чакхдаккха.

Метал шийла долаш йитъаль лист, чIоагIъеш термически обработка кхы лохолегированни болатех йолеи прокат, ца талхийта хIаме тIахьекха листи кIали (цу дакъе дитъагIяр а йолаш), шийла долаш дитъадаь лента, иламни болат. фасонни а тIехийса а профиль йола прокат, арахецилга 1,5—2,5 - зза лакхде.

Болата турбай экономичнни лаьрххIа долеи тайпаш — кердача тайпара хир даьнихь вIашагIхотташи мукх ца яийта хIама тIахьекха йолеи мехкдаьтта сортамента нарезной ярах. йоккха давлени йолча хьщта лаьрхIа тIехчIоагIа ярах, подшипникови ярах, атомни энергетикана лаьрхIа турбаш арахецилга сихха дегIадоаладе. Газопроводашта лаьрхIа дукха чиьорш дола турбаш арахецилга шарадерзаде.

Сихха тишлургйоаш, дукха лхаргйоаш, мукхъара духьала отташ бола изделеш хьаяра, хIаьта иштта машинашн механизмайн трудоемкость а металлоемкость а лоркъяра металлически порошок 3-зза совгIа дукхагIа ара хеца. Прецизиони сплавашта прокати промышленни арахецилга дегIадоаладе.

Iаьржача металлурге бийдала база сихха дегIайоалаелга Iалашде.

Хьалдоахача рудех компоненташ хьайоахилга лакхде, концентраташа аьшк, марганец, хром дукхагIа хилийта. Окислени аь аьшк доаллача кварцитаашта обогощении экономически ара технологи промышленни масштабе карерзае.

Болат вIахо дукхагIа арахецилга кхоачаде кислородно-конверторни электросталеплавильни методаш дегIайоалаяра пайъяш. Электросталь арахецар 1,6-зза лакхдегIа Iалашде. Болат лаьрхIа лоаладирен пийшкашка йоацаш обработка ярен методегIа болат хьаделга шерде.

Лоалалача болатех хаддаьза заготовкаш еш машинашца болат чудоттилга 35—37 млн. тоннага кхоачаде.

Тишача Iаьржача металлех кхы а биззагIа пайда эцилгеи уж дикагIа кийчделгеи Iалашде. Метала доалла отходаш производствана шерагIа юкъеоя. Тиша Iаьржа металлаш дукха хьаIовчея металлопродукци дукхагIа дIаухийтачеи моттигашка боккха низ боаца металлургически заводаш хьалъе.

ШоазагIа пайда эцача энергоресурсашта кхы а биззагIа утилизаци е.

Къахьегама овсарле 12—14 процент лакхъе.

Сийрда бесаш дола металлурге болх беча предприятей бийдала база чIоагIъелга, хIаьта иштта из дIахо сихагIа дегIайоалаелга Iалашде. Рудашки концентраташи яхарен чакхъяхарен технологи эргайоахаш тоае, минеральни бийдала комплексности цунах биззагIа пайда эцилгея лакхде, автогенни, гидрометаллургически, микробиологически кхьйола эффективни технологически процессаши боккха единичин низ бола агрегаташи балха юкъейоалаелга сихде. Арахецача продукце дикали ассортименти тоае.

Алюминий 15—20 процент, цIаста — 20—25 процент дукхагIа, никеля, кобальти 1,3-ззачул кIезигагIа доацаш арахеца, пхьи, даш, титан, магни, дукха мах бола металлаш, хIаьта иштта вольфрамови молибденови концентраташ, ниоби, кхьйола легирующи элементаш арахецилга совлаккха.

СихагIа дегIадоаладе ахпроводниковни, къаьстта цIенеи специальни материалаш, прецизиони сплаваши йоккхагIа параметраш йола кхьйола материалаши, проката экономични тайпаш, биметаллаш, дитъа алюминиевеи цIастеи электролитически фольга, порошокаш, чIоагIача сплавийи минералокерамикаи тIехийса кхы хьекха езаш йоаца пластинаш хьаелга.

Кердача дукха олхалаш йоахкача моттигашка горно-обогатительни комплексай объекташ хьалъелга сихде.

Сийрда бесаш дола тиша металлаши отходаши дикка дукхагIа гулъе, кийчъе, чакхъяха. Энергоресурсех шоазагIа пайда эцилга тоаде.

Продукци дукхагIа арахецилга керттерча дакъе къахьегама овсарле лакхъяра чотагIа Iалашде.

Химически мехкдаьттехимически промышленносте продукци хьаяра боарам 30—33 процент лакхбе. Минеральни удобренеш арахецилга 1985 шера условни единицашца лаьрхIача 150—155 млн. тоннага (100 процент питательни веществаш йоаккхарашца ниъсйича 36—37 млн. тонн), синтетически кIувнаши пластмассаши 6—6,25 млн. тоннага, химически хьоасийн таьши 1,6 млн. тоннага кхоачаде.

Минеральни удобренеши химически доакъарех етта хIамаш арахецача низалех кхы а биззагIа пайда эцара йола бийдали база тIехь-тIехьагIа сихагIа дегIайоалае.

Минеральни удобренеши баьшоагIаш лорапра йола химически средстваши арахецар бозгI-боагIача боарама дегIадоаладелга Iалашде. Концентрированни чоалханеи удобренеш арахецилга шерде. 1985 шера деиз юрта боахама калийни удобренеш алхха гранулированни йоккха кристаллаш йолчеи тайпара лоаттаелга чакхдаха.

Натуральни каучука метта лелаю синтетически каучукаш дукхагIа арахеца. Шинаш дукха лелалга лакхде. Низ болча самосвалаштей скреперашнтей, юртбоахама машинаштей автомобилаштей эша лохача давлене шинаш арахецилга шерде.

Оттаиь технически характеристикаш йола тIехдикка полимераш, царна армированни наполненни пластмассаш а йолаш, хIаьта иштта пластмассах яь турбаш арахецилга дегIадоаладе.

КIезига тоннаж йола химически продукци арахецилга совдаккха. Полимерча материалаштей молхай средствай синтезан йолча химически добавкашца, текстильно-вспомогательни веществашца, консерванташца, катализаторашца, синтетически хьоасашца, таьшца красителашца, лаьен басарийн материалашца, мIад йоахача средствашца, хьоаналаи генарий даьттанеи меттел технически гIулакхашта лелаеча заменителашца къаьстта кIенача химически материалашцеи реактивашцеи, хIаьта иштта лаьрххIача къаьстта чIоагIа йитъача полимерни пленкашца халкъа боахача эцараш кхы а дизззагIа кхоачашде.

Хьанча кога гIирс, бытовой химе изделеш, фотоматериалаш арахецара боарам лакхбе, цар ассортименти дикал тоае.

Къахьегама овсарле 28—30 процент лакхъе.

Мехка территори геологически Iомаяра балхаш сихха дегIадоаладелга, минеральни - бийдала ресурсай тохкамаш дак гучаьъха запасаш дукхагIа хулийтилга, эггара хьалха доагора - энергетически ераш а йолаш, Iалашде. Малхбузени Малхбоалени СибарегIа, СССР Европейски дакъа тIа, Юкъерча Азен Казахски ССР-ен, хIаьта иштта континентальни шельфе мехкдаьттен газа йоалла моттигаш гучаяккхара йола мероприятеш кхоачашъе. Болх беш йолча горнодобывающи предприятей, къаьстта территориально - производственни комплексаш вIашагIйохкаш лаьттача районашка бийдала базаш шерье, Iаьржачен сийрда бесаш долчен металлий дукха а атта цIенъеш а дола рудаш, бокситаш, фосфориташ, кIор, йоагаш йола сланцаш, атомни энергетикана эша, гIишлои материалаши минеральни удобренеши хьаяра эша бийдал йоалла моттигаш лохилга а цига тохкамаш делга а, хIаьта иштта лаьттана кIалхара хиш лохилгеи тохкамаш делгеи чIоагIде.

Лаьттан ченашта геофизически геохимически тохкамаш дара прогрессивни тайпаш кхы а сихагIа дегIадоаладе, лаьттан Iалама ресурсаш Iомаяра йолча аэровысотни космически средствай торовех геологе шерагIа пайда эца, пайдане олхалаш йоахкача моттигашка сихха геолого-экономически мах бара методаш кийч а е балха юкъе а кхувла. Геологоразведочни организацеш дIахо технически кхы тIа кийчъелга, лакха эффективни оборудовании, аппаратура, транспортни средстваш цига оттаелга Iалашде.

Машиностроении металлообработкен тIа-тIа сихагIа дегIайоалаелга оттаде. Машиностроенеи металлообработкаи продукция 1,4-ззачул кIезигагIа йоацаш арахеца.

Халкъа боахама деррига доакъошка лакха овсарле йолеи энерги а материалаш а кхоярен технологех шеррача боарамех пайда эша торо хулийташ йола кердача конструкцей машинаш, оборудовании, автоматизаце средстваши прибораши лоаццача хана серийни арахецар карадерзаделга, хIаьта иштта халкъа боахама тайп-тайпарча доакъошнеи мехка районашкеи специфически хьалашка хьежжа эксплуатаци яра эша техника хьаелта Iалашде.

Машиностроене продукце, автоматизаце средствайи приборийн технически боарами дикали лакхъе, дикка айе арахецача техника экономичности овсарлеи, из тешамеи дукхачаха ханеи болх беш яхилга. Цу гIулакха машинаштеи оборудованенеи управлени яра йола автоматизаце средстваш, тиристорни преобразователаши микропроцессораш йоакхе комплектни электроприводаш, гидро а пневмо а оборудовании арахецар сихха дегIадоаладелга Iалашде. Дикка шерде машинашта, оборудованена, транспортни средствашта, прибораштa запасной овтхалаш, узлаш, агрегаташ арахецилга.

Арахецача машиностроительни продукце дикалаи технически боарами тIахьожаи лоаттабара системех пайда боалилга лакхдара йола мероприятеш кийч а е чакх а яха.

ЛоархIам боллаш дукхагIа арахеца лакха говзал йолашн монотонний долча балхашка, сага хален зенеи долча хьалашка кулг-кара къахьегилга дIадаккха торо хулийташ йолча машинийн оборудованейн системаш, программни управлени йола автоматически манипулятораш.

Машинашъеча производства эффективность лакхъе цун технологи эргаьакха тоаярен дикагIа вIаштIехьъяккхарех чотагIа, деталашта, узлашта, технологически процессашта отраслешта чурен отраслешта юкъерен кIоаргга унификаци елга Iалашде.

Машинашъеча производствана специализаци яр шерделга, отраслешта а отраслешта юкъерча гIулакхашта а эша заготовкаш, деталаш, узлаш, агрегаташ хьаеш йола специализированни предприятеши йоккхий цехаши, керда яраш хьалъелгеи болх беш яраш дегIайоалаелгеи дIаходахьа.

Лакха овсарле йола специальни агрегатни станокаш, прогрессивни кузнечно-прессови оборудовании, автоматически линеши комплексаши дукхагIа арахецара чотагIа машиностроенера металлообрабатывающи оборудоване парка структура тоае.

Машинашъю предприятеш эггара хьалхарча аргIагIа керда металлообрабатывающи оборудовании а оттаь кийчъелга Iалашде.

Машинийн оборудованеи удельни металлоемкость лохъяра, отходаши металлопродукци йовелгеи лоархIам боллаш кIезигдара йола мероприятеш кийч а е кхоачаш а е:

машинийн оборудованеи конструкцеш эргаьха тоаяра, тIехдаьнна чIоагIа метал, фасонни профилаш, кийсал лакха йола прокат, конструкционни пластмассаш, температури чIоагIал лакха йола изоляционни материалаш шерра юкъекхахьара чотагIа;

метала телара ларда тIа хьахинна технологически процессаш деталий формаш хьахилара экономични методашца хувцара чотагIа;

литейни производстве электропешнаши кузнечни производстве — окислени йоацаш метал дIоахдара методи шерра юкъейоалаяра чотагIа.

Машинашъеча предприятешка кийч а яь балха юкъенкахьа эггара кIезигагIа отходаш йолаш, цу металлопрокатах пайде эша торо хулийташ йола деталашта проката яра станаш.

Эшача сортаментагIа йолча прокатаца машиностроени кхы а биззагIа Iалашъяр духьа йоккхийча машинашъеча предприятешка кIезига тоннаж йола лаьрххIача экономични проката профилаш арахецара йола низалаш хьае.

Потребителашта заводе дика кийчъяь комплектни оборудовании лоаттаелга, машинашъеча предприятешен объединенешен монтаж, пуско - наладочни балхаш делгея заказчикага из оборудовании дIалулгеи Iалашде.

Къахьегама овсарле 31—35 процент лакхъе.

Энергетически машиностроене атомни, гидро а тепловой а электростанцешта оборудовании хьаяр дикка совдоаккхилга Iалашде, цу дакъе 1—1,5 млн. киловатт низ бола атомни реактораши лохагIча сортех болча кIорашца болх беш йолча тепловой электростанцешта 500—800 эзар киловатт низ бола энергоблокаши йолаш. Йоккхий городе йовхалла Iалешъяра эггара хьалхара атомни реактораш хьаелгеи лоаттаелгеи чакхдаккха, 800—1600 эзар киловатт низ бола реактораш латта сихача нейтронашца болх беча энергоблокий 500 эзар киловатт низ болча лакха маневренни энергоблокий оборудоване керда конструкцеш кийчъе. ЧIоагIача доагора чурча циклагIа газификаци яь 250 эзар киловатт низ бола опытно-промышленни парогазови установка хьае.

ШоазагIа пайда эцаш йолча энергоресурсех металлурген промышленноста кхыча доакъошкеи пайда эша торо хулийта оборудовании арахецилга совдаккха. 100 атмосфер давленегIа магистральни газопроводашна газ чуухийта агрегаташ серийно хьаелга вIаштIехьдаккха.

Кха-йоккхачеи транспортни машиностроене комплектни металлургически оборудовании дикка дукхагIа арахеца, хаддаьза лоаладаь метала чудотташ заготовкаш еш йола машинаш, ше лелача лоамаш оборудованеи йоккха овсарле йолаш хаддаьза болх беш йолча горно-транспортни машинийн керда тайпаш дукха а долаш. Чоалханеча горно-геологически хьалашка горни къахьегама комплексни механизаци яра йолча машиний системаш хьаяра балхаш чакхдаха.

Технико - экономически хьокхамаш лакха йола дизельни двигателаш арахецилга шерде, боккха низ болча наькъаши дехкача машинашта двигателаш хьае.

Низ кхы а боккхагIа бола магистральни маневровни тепловозаш хьаделга вIаштIехьдаккха, мукъ кхухьа специализированни вагонаш, машиннаькъа цистернаш, электропоездашта йола вагонаш, хIаьта иштта машиннаькъашна болх бу машинаш дукхагIа арахеца.

Подъемно - транспортни, моахьаш тIадотташи Iовоахаши, складашка деча балхашта механизаци автоматизаци яра средстваш кийчъю низалаш дегIайоалаелга сихде.

Электротехнически промышленносте дикка дукхагIа арахеца 1—1,5 млн. киловатт низ бола турбогенератораш, переменни тока 1150 киловатт, постоянни тока 1500 киловатт напряжени йола электрооборудоване комплексаш, низ бола магистральни электровозаш, 200 тоннага кхоачаш емкость йола болат лоаладу электропешкаш, прокатни станашта мехкдаьттен газа чуеттача станцештеи комплектни электроприводаш, лакха моментни электродвигателаш, низ бола ахпроводниковни преобразовательни техника, автоматизированни сварочни линеш, метал тедача инструмента из тишлургйоацаш хIама тIахьакхара йола установкаш.

Къаьстта теркам тIабахийта пайдане болх беча коэффициент кхы а лакхагIа йола сийла бесаш долча а кхыдолча а металлий удельни расход кIезигагIа йола электро-

(ДIахьодар. 4-ча оагIо тIа).

1981—1985 ШЕРАШКА А 1990 ШЕРАГА КХАЧЧАЛЦА А СССР ЭКОНОМИЧЕСКИ СОЦИАЛЬНИ ДЕГӀАЙОАЛАЯРА КЕРТТЕРА ЛОСТАМАШ

(ДӀахьедар. Долалур 2, 3 оагӀувн тӀа).

технически оборудовани кийчъярах из арахецилга карадерзадаран. Сердал дукхагӀа лушш дукхагӀа яхаш йола сердала керда экономичени источникаш арахецилга Ӏалашде.

Низ болча экскаватораштa, роторни комплексашта, буровой установкашта комплектни электрооборудовани кийчъелга вӀаштӀехьдакха.

ДукхагӀа хьаде йовхала чӀоагӀа дола эмаль-проводаши микропроводаши, зӀамига габариташ йола энергоемки аккумуляторни батареяш, йиткъига фольгировании диэлектрикаш, хӀаьта иштта карадерзаде питане миниатюрни источникий, электродвигателий, бувзама волоконно-оптически кабелий тайпаш.

Материалашта лазерни обработка ярах плазмени паращок еттаран йола установкаш серийни арахецилга вӀаштӀехьдакха.

Химически мехкдаьттан машиностроене лакха балха овсарле йола оборудовани хьаелгем арахецилтем Ӏалашде, цу даькъе химически, мехкдаьтта, газови, мехкдаьттей гази чакхйоахача, мехкдаьтта химически, медицински, микробиологически, целлюлозно-каьхата промышленностей геолого-разведочни балхашкей йолча принципиально кердача технологически процессашта яр а йолаш.

Дикка дукхагӀа арахеца минеральни удобренеш, баьцовгӀаш лораяра средстваш, химически хьасийни пластически массаши арахецара йола оборудовани боккхагӀа низ бола агрегаташ; белково - витаминни концентраташ, доакъара дрожжеши фурфуролеш, аминокислоташ - лизина хьаеш йола технологически линеш. B_2 яха доакъаре витамини исалита кийчъеш йола комплектни технологически линеш хьа а е уж арахецилга кара а дерзаде.

Мехкдаьттай газови промыслаш дикагӀа вӀаштӀехьъяхара универсальни монтажеспособностах кустовой бурени комплектни буровой установкаш, скважинашта механизировании эксплуатаци ремонта яра йола оборудовани, автоматизировании блочно-комплектни оборудовани хьаелга Ӏалашде.

Доккхий моахьаш кхухьача автосамосвалашта йоккха габариташ йола шинаш, формови а форма йоацаш а йолча резинотехнически изделей, полимерни пленкай, дренажни турбай керда тайпаш кийчдара лакха балха овсарле йола техника арахецилга вӀаштӀехьдакха.

Лакха эффективни йола газ цӀенъю, дом хьалушиш йола оборудовани, промышленни бӀеха хиш цӀендеш йола оборудовани дукхагӀа хьес.

Станкостроительни инструментальни промышленносте дикка лакхбе технически боарам, хьаеча техникан инструментен дикал тоае.

Металл тедача станокий, кузнечно - прессови машиний, литейни хьу чакхйоахачем оборудоване овсарле 1.3 — 1.6-за лакхъелга, болх беча хана уж тешамех дукхача хана болх беш хилар, хӀаьта иштта 20 — 30 процентал кӀезигагӀа йоацаш металл тедача станокий кийсал лакхъелга:

кузнечно - прессови оборудовании тӀехь - тӀахьагӀа дукхагӀа арахецилга:

автоматически манипулятораша кийчъянь йола металла обработка еча оборудоване комплексаш хьаяр сихха дегӀадоваладелга:

числовой программни управлени йола металлообрабатывающи станокаш, къаьстта инструменташ автоматически хувца а хувцаш дукха операцеш кхоачашъеш яраш; машиностроенени металлообработкаем йола автоматически линеш, цу даькъе юха дӀанийсъеш яраш а йолаш; металл теда еза „йоаккхен шоаш санна кхы йоацен станокаши кузнечно - прессови машинаши: дукха изделеш вӀашагӀйоахара автоматизаци ю оборудовани дикка дукхагӀа арахецилга:

мебель, дахчан - шолхий плиташ, столярно - гӀишлошъяра изделеш, дахчан панельни цӀенош, кхыйола дахчах ю изделеш кийчъяра дахчах автоматически хӀамаш еча оборудоване комплекташ хьаяр шерделга.

Машиностроене, металлообработке, кхыча доакъошка кхы а бизагӀа кхоачам балла хургйолаш дукхагӀа инструмент хьае, цу даькъе абразивни яр а йолаш.

Кердача тайпара инструмент шерача боараме хьаелга вӀаштӀехьдакха, цу даькъе тиш ца ялийта тӀа хӀама хьекхераш, вольфрам йоацача чӀоагӀача сплавех, синтетически алмазех, кхыча тӀехчӀоагӀача материалех яраш а йолаш.

Приборостроене микроэлектроникана, оптоэлектроникана, лазерни техникана тӀехьарча хана карагӀдаьннарий дарда тӀа вычислительни техника, приборий, автоматизаци средствай технически боарам лакхбе.

Сиха болх беш, управлени еш вычислительни йола комплексаш, периферийни оборудовании царна йола программни средстваши регулированеи телемеханикан электронни устройстваш, исполнительни механизмаш, прибораш, чоалхаеча технологически процессай комплексни автоматизаци системай датчикай, машиний агрегаташ, оборудовани хьаелга сихагӀча боараме дегӀадоаладе. ДукхагӀа арахеца оптически прибораш.

Энерги дӀаяхийтара управлени еча автоматизировании системашта йола измерительно - информационни техника, хӀаьта иштта юртбоахамех кхыча доакъойн продукце дикала тӀахьожам лоаттабара йола прибораши автоматизаце средстваши хьаелгӀа вӀаштӀехьдакха.

Мехкдаьтта, газ, кхыйола пайдане оахкалаш лахара геофизически балхаш дара цифровой сейсморазведочни комплексаш хьаелгем арахецилгем Ӏалашде. Ӏилман тохкамаш дара, доагорa-энергетически ресурсаш дӀавахийтара, къахьегама хьалий, гонахьарча средай лоаттама тӀахьожам лоаттабара йола прибораши измерительни устройстваши, хӀензара медицински прибораша аппаратурех, хӀаьта иштта измерительни техникех массови аппараташи хьаелга шерде.

Автомобильни промышленносте дизельни двигателаш латта мухь кхухьа автомобилаш хьаелга сихдаь дегӀадоаладе. Къаьстта дукха мухь кхухьа, эффективность лакха йола керда карьерни самосвалаш, массанахьа лелаю самосвалаш, дизельни двигателаш латта автобусаш арахецилга карадерзаде, автопоездашта прицепаши ахприцепаши дукхагӀа хьае. Чухь доагор доагадеча двигателий йовхала экономичность лакхъе цар конструкцеш эргалъха товяра чотагӀа.

Мухь тӀаботташ Ӏобоассабеши йола устройстваш йоахка мухь кхухьа автомобилаш, хӀаьта иштта 20 а, 30 а тонн мухь кхухьа контейнеровозаш, рефрижераторaш, мехкдаьтта продукташта йола автоцистернаш, доахаш, коатӀара оалхазараш, дийна чкъаьрий, коача комплексни удобренеш дӀа-юха кхухьа 9—13,5 тонн мухь кхухьа средстваш, автолавкаши халкъа эша товараш дӀакхахьара йола специализировании транспорти хьаелга шерде.

Юрта боахама, хьун промышленноста, гӀишлошъеча массанахьа дика лелаш йола лаьрххӀа автомобилаши автопоездаши конструкцеш а кийчъяь серийни арахецилга вӀаштӀехьдакха.

Хьаелга Ӏалаш а де хьае йола а с городашта чура моахьаш дӀа-юха кхахьара йола тока эффективни источникаца лела кӀезига тоннаж йола мухь кхухьа электромобилаш.

Подшипникови промышленность дӀахо дегӀайоалаелга чакхдакха, къаьстта дукхагӀа моахьаш леладара йолеи тӀехийса — станкостроенeнен приборостроенeнен йола подшипникаш хьа а еш.

Тракторни юртбоахамен машиностроене К-700, Т-150 яхи а кхы тайпа а низ бола тракторaш, хӀаьта иштта машиний царна эшача оатталийн ерига комплекс а хьаяр дӀахо дегӀадоаладелга Ӏалашде.

Лаьтта леладеча индустриальни технологи юкъейоалаяра низаш дегӀа а доаладе мел эш лакха балха овсарле йола машинаш кийчъелга вӀаштӀехь а дакха.

ХӀанзарча хаво дӀадехарашка хьежжа шоай технико-экономически хьокхамаш дола низ бола лаьтта оаха тракторни лакха балха овсарле йола ялат чуэца комбайни конструкцеш кийч а яь арахеца йолае.

Противоэррозиони техника, баьцадаараш, сомий бешамаш, комсаш, молхий культураш лелаеча эша машинаш, зӀамига габаритни кечалий набор а йолаш йола тракторaш дукхагӀа хьае.

Шоаш лелаш йола касараш ду жаткаш арахецилга вӀаштӀехьдакхха. Лаьтта тодеши хӀамаш дӀаювши йола комбинировании машинаш, хӀаьта иштта сихха болх бу органаш латта машинаши кечалаш хьаелга шерде.

ЧӀоагӀа а коача а минеральни удобренеш, баьцовгӀаш лораяра йола химически средстваш кийчъяран кхашка ехкаран эшаш йола керда лакха балха овсарле йола машинаши оборудовании, хӀаьта иштта ялат цӀендеш, ялат цӀен а деш доаъадеш йола агрегаташи лакха балха овсарле йола комплексаши хьаелга вӀаштӀехьдакха.

Хьайбаш леладаран доакъар даккхаран йолча машиностроене доакъар даккхарем кийчдарем, из хьайбашта дӀадехара прогрессивни технологически процессаш юкъейоалаелга, хьайбаши коатӀара оалхазараши леладелгем дебаделгем Ӏалашдайташ йолча лакха эффективность йолча машиний оборудованеи комплекташ. хӀаьта иштта тезача хишка чкъаьрий леладара йола оборудовани дукхагӀа арахеца.

Дикка шерде доакъар доаккха шоаш лела машинаш хьаелга. ДегӀайоалае оттае производственни низалаш, дукхагӀа арахеца оттае удобренеш кхашка ехкара лакха овсарле йола дукхагӀа моахьаш кхухьа, дикагӀа лелаш йола машинаш, мота доакъар дӀа-юха кхалхара емкосташ йоккхагӀхулийташ йола транспортни средстваш, лакха овсарле йола погрузочни средстваш, хӀаьта иштта фермашка шура эгара хьалха чакхъяхара, шелъяре, лоаттаяра йола оборудовани.

ГӀишлошъеча, някъаш дехкача, коммунальни машиностроене гӀишлои производства ерригача стадешкарча керттерча балхашта комплексни механизаци яра лакха балха овсарле йола машинаш хьае, хӀаьта уж арахецилга карадерзаде.

Шоаш лелаш йола лаьтта оахкеи транспортни машинаш, хьу телача балхашта, мелиоративни гӀирсаш хьалдеча, коммунальни боахаме механизаци яра йолча техника керда тайпаш арахецилга сихде.

Болх беча производства хьалашка гӀишлои балхаш дара йола машинаш арахецилга шерде.

Кара лелаеча механизировании гӀишлои-монтажни инструмента, гӀишлои - отделочни машиний технически боарам лакхбе, номенклатура шеръе, уж дукхагӀа хьае. Прогрессивни гӀишлои материалаш, изделеш, сборни конструкцеш кийчъеш йола комплексни технологически линеши оборудовании хьаелгем серийни арахецар карадерзаделгем сихде. Екъача способагӀа цемент йоакха лакха балха овсарле йола автоматизировании линеш дукхагӀа хьае.

Яйгача кхачанı промышленносташ йолча машиностроене технологически процессашта механизаци автоматизаци елга, юртбоахама бийлалах комплексни пайда эцилга, из чакхйоаккхача хана кӀезигагӀа из йоаелга, из лоаттаелгем потребителга дӀакхоачийталгем, хӀаьта иштта арахецаш йолча продукце дикал тоелгем ассортимент шеръелгем Ӏалашдеш йолча машиний оборудованеи эффективность лакха йола системаш кийчъелга чакх а даккха уж хьае йола а е.

Кхачан продукташи дукхача хана латтаргйола полуфабрикаташ кийчъяра, кхачани промышленни товарий фасовкаши упаковкаши яра, хӀаьта иштта торговле, общественни кхачан, бытовой гӀулакхаш дара предприятеш кийчъяра оборудовани хьаелга совдакха. Эггара хьалха боамбий лени чакхбаккхара, йоачӀинг доацаш хьоаса хьувзара, трикотажни изделеши кӀадаши дигара, йийза йоаца материалаш, барзкъаш, кога гӀирс хьабара лакха овсарле йолча поточни линей керда тайпаши оборудоване комплекташи арахецилга Ӏалашде.

Электронни средстваш юкъе а оаш текстан иллюстраценех обработка еча эффективни машиний оборудованеи системаш полиграфически промышленноста хьае. Кепаетта офсетни машинаш, автоматизировании оборудовани дукхагӀа арахеца.

Электробытовой техника хьаелгем цун ассортименти масса оагӀоральяра шеръе. Лакхве ю тешаме болх белга, цун экономичность, комфортность, эстетически из тоаяр.

ГӀишлои материалий, гӀишлои конструкцей, деталий промышленносте продукце боарам 17—19 процент лакхбе. ГӀишлошъеча металлоемкость, дӀабоза мах, трудоемкость, зданей, сооружений доаза кӀезигделга, цар йовхал лорaяр лакхделга Ӏалашдеш йола изделеш хьаелга дукхагӀа дегӀадоаладе оттаде.

1985 шера 140—142 млн. тонн цемент арахеца. Лехкача маркегӀа йола, дукхача компанентех латта, специальни цементаш арахецилга шерде.

Тепловой электростанцешкарча Ӏовхъярехи шлакехи, металлургически а фосфорни а шлакех, промышленноста горнодобывающи отраслейи углеобогатительни фабрикайи отходех пайда а эцаш гӀишлои материалаш хьаяр низалаш дегӀайоалае. Рудин йоацача гӀишлои материалий промышленность дӀахо дегӀайоалаелга Ӏалашде. ДукхагӀа хьаде кизга, къаьстта полировании чӀоагӀдаь, теплозащитни дар а деш, стеклохолст, эффективни отделочни, тепло-звукоизоляци йола материалаш, гӀишлошъеча эша фаянс, сантехнически изделеш, лакхъе цар дикал.

Прогрессивни лышкабетонни, металлически, дахчах хьаю клееца летаю конструкцеш арахецилга совдакха.

Цемент, кизга, кӀир йоаккхача энерги кхоеш йола технологеш, лышкабетона йоахалца обработка яра, керамически изделеш еттара йола экономични методаш. йоахала агрегаташца изоляци ярех цига пайда ийцача йовхалах шоагӀа пайда эцарех эффективни способаш кийчъелгем балха юкъейоалаелгем сихде. Экономични отопительни прибораш, санитарно-технически оборудовани, автоматизировании отопительни лаь, котельней установкаш дукхагӀа хьае.

КердагӀа йолча техника ларда тӀа кирпичи ю производство технически кхы тӀа кийчъелга Ӏалашде.

Мистача кхашта известковани яра известникови доломитови хьоар юрта боахама лоаттаделга шерде.

Къахьегама овсарле 16—19 процент лакхъе.

Хьуи, целлюлозно-каьхати, хьу чакхйоахача промышленносте продукце боарам 17—19 процент лакхбе.

Хьу кийчъю промышленность дӀахо дегӀайоалаелга Ӏалашде, хьу кийчъере, някъаш дехкара, погрузочно-разгрузочни балхашта йола предприятеш балха овсарле лакха йолча машинашца Ӏалашъе. Хьу кийчъеча къахьегамен бытеш хьалаш тоаде. Гонахьарча средена зе а ца деш мехка Европейски даькъа тӀа хьун бийдалий ресурсех бизагӀа пайда эца. Хьу кхеира, кийчъяра, чакхъяхара йола комплексни предприятеш вӀашагӀйоаха.

Дикка лакхъе хьун бийдал чакхъяккхара комплексность. ТӀехь-тӀехьагӀа сихагӀа дегӀадоаладе хьуни каьхатен продукце прогрессивни тайпаш хьаделга. Дахчан-шолхий плиташ 1,5-за, дахчан-волокнисти плиташи, картони 1,3—1,5-за, целлюлоза 1,3—1,4-за, каьхат 20—25 процент дукхагӀа арахеца. Ассортимент шеръелгем кеца тохара долча каьхата дикал дикка тоелгем Ӏалашдеи йола керда технологически процессаши материалаши хьа а е кара а ерзае. Обоиши бытовой гӀулакхашта эша каьхати дукхагӀа арахеца. Ма могга дукхагӀа утилизаци е макулатурана. Мебель хьаелга шерде, тоае цун ассортимент, дикал, комфортность.

Юрташка наха чуӀе цӀенош хьалдара дахчан панельни цӀенош арахеца производственни низалаш дегӀа а йоалае, уж арахецара боарам лакх а бе.

Дахчан бийдалах дукхагӀа хьалхха целлюлозни кхыйола ахфабрикаташ. Целлюлоза хьаяра шерагӀа пайда эца листвении фух йолча хьунах.

Къахьегама овсарле 16—18 процент лакхъе.

ТӀехь-тӀехьа дукхагӀча боарме дегӀадоаладе **халкъа эша товараш** хьаделга.

Халкъа эша товараш арахецаш йола отраслеш, предприятеш, цехаш лакха балха овсарле йолча техникаца, хьалхалаттача технологеца кийчъялгаи тӀехникача бийдалгем материалашцеи уж кхы а бизагӀа Ӏалашъяран де дезараш кийч а де кхоачаш а де. Советски наха тӀехь-тӀехьагӀа дукхагӀа эшарга хьежжа товарий ассортимент дӀахо шеръелга, цар дикал лакхъелга оттаде. Халкъа эша товараш хьадеча, хӀаьта иштта цар дикала тӀахьожам лоаттабеча координаци специализаци эргалъякха тоае.

Яйгача промышленносте продукце арахецара боарам 18—20 процент лакхбе. Къаьстта чӀоагӀа къердаш дола тӀехдика товараш арахецилга совдакха, эггара хьалха хлопчатобумажни, тхан, даьрс, гатай дукха тайпаши царех даь барзкъаши, чухьахьеи тӀехьахьеи ювхаю трикотаж, пезаташи носкеши, тюле-гардинни изделеш, бедах аь керта тӀа тохкаю хӀамаш, искусственни бедах цӀокеи а йолаш. ЧӀоагӀа теркаи бе берий ассортимента товараш хьаделга шердеран цар дикал лакхъяреи. ЛаьрххӀача барзкъий лаьрххӀача кога гӀирсеи, къаьстта кхалнаха эшарий ассортименти дикали тоае.

Овсарле лакха йола пневмомеханически, роторни, шоаш кӀесташ йола пражкъни машинаш, чӀийнаш доацаш йола ткацки станокаш, хадданза кӀадаши хьаду многоэевни машинаш, промышленноста хлопчатобумажни, тхан, трикотажни, швейни отраслешкара комплексномеханизировании автоматизировании линеш, хадданза кӀадаши трикотажи тоаяра, ювзаш хьаль йоаца материалаш кийчъяра йола технологически процессаш кхы а шерагӀа балха юкъейоалаяра ларда тӀа яйгача промышленноста предприятеш технически кхы тӀа кийчъелга дӀахо дахьа.

Арахецача текстальни материалий структура тоае, цу гӀулакха трикотажни изделеши ювзаш хьаль йоаца материалаши дукхагӀа хилийта. Технически гӀулакхашка натуральни хьоасашта меттел ма могга дукхагӀа химически дараш хӀаьта кӀадашта меттел — ювзаш хьаль йоаца материалаш дӀаахийта.

Къахьегама овсарле 16—20 процент лакхъе.

Культурно-бытовой боахамех гӀулакхашта эша товараш дукхагӀа арахеца 1,4-зачул кӀезигагӀа доацаш, дикка лакхъе цу товарий дикал, хадданза керда а йоахаш тоае цу товарий ассортимент. Дукхача хана пайда эца йиш йола, функцешъеи экономичностагеи йоалача кердагӀа ярех йола потребительсаши эстетически свойстваш тоаль, комфортность лакхъяь йола технически чоалхане изделеш хьаелга сихха дегӀадоаладе. уж изделеш хьеча хана хӀанзарча Ӏилманен техникаеи карагӀдаьннарех пайда а эцаш.

ЧӀоагӀа хотташ доза боахама гӀулакха леладу, бытовой химе товараш, санитарно-технически изделеш, слесарни, столярни, садово-огородни инструмент, юртбоахама балхашта зӀамига механизаци ю средстваш, хӀаьта иштта ловзоргаш, художественни технически творчествана, спорта туризманен лаьрхӀа товараш хьаделга дикка шерде. Граждански доалахьарча бытовой машинашта, приборашта, транспортни средствашта эшача запасной оатталлеши бизза кхоачамбе.

Культурно-бытовой боахамех гӀулакхашта лаьрхӀа товараш дукхагӀа хьадара промышленноста доакъошта укх тайпара заданеш оттае: радиопромышленноста — 1.7 — 1,9-за, бувзама средствай промышленноста — 1,5—1,8-за, электронни промышленноста — 1,8—1.9-за, химически промышленноста — 1,4—1,6-за, авиационни, автомобильни промышленноста, Ӏаьржача металлургена, яйгачеи кхачани промышленноста а электротехнически промышленноста а лаьрхӀа машиностроена — 1,4—1,5-за, приборостроенена, гӀишлой материалий промышленноста — 1,3—1,4-за, хьуи, целлюлозно - каьхати, хьу чакхйоахача промышленноста — 1,2—1,3-за дукхагӀа.

Чкъаьрий промышленносте кхачанна лаьрхӀача чкъаьрий товарни продукце объем (консерваш а тӀеха) 10—12 процент йоккхагӀа е.

Чкъаьрий продукце ассортимент дӀахо шеръелгем дикал лакхъелгеи, кийнен гӀорадаь чкъаьрий, балыкни кулинарни изделеш, лӀураза а вешта а доаъадаь чкъаьрий, чкъаьрий филех ахфабрикаташ дукхагӀа арахецилга Ӏалашде.

Чурча Ӏамийн СССР-на оагӀув болча форда районийн продуктивность лакхъе а чкъаьрий запасаш чӀоагӀагӀа лораре а. Ӏамий, садкови, озерни, чкъаьрий леладеча кхыча боахамашка чкъаьрий производство тӀа-тӀа лакхагӀча темпашца дегӀаккхуве, цу боахамашка продукци 1,8—2-за дукхагӀа йоахилга Ӏалашде. Дунен океана хьалийлалгча даькъа тӀа толкамаш дарех рациональни ларда тӀа биологически ресурсех пайда эцарех масштабаш шеръе.

Чкъаьрий промыслови флоте балха овсарле лакха йола керда кемаш дукхагӀа хилийта а цунех пайда ийбелга кемаш технически кхы тӀа а кийчдаре. цар тӀа чӀоагӀа эффективни йола чкъаьрий лехеи навигационни прибораш, чкъаьрий лувца кечалаш, промыслови технологически оборудовани оттаяра, доагорпа, тароупаковочни кхычеи материалашца ший хайнахьа Ӏалашъяра, кемашта порташка ремонти обработкеи яра хаькаш доацъяра чотагӀа тоаде а.

Производство айелга керттерча даькъе къахьегаш овсарле лакхъяра чотагӀа де.

Моттигерча промышленносте продукце объем дукха совгӀа-эшашагӀа йоацаш 1,4-за йоккха елга Ӏалашде, товарийн изделийн дикали ассортименти тоае. Художественни промыслаш дегӀаккхувла.

Моттигерча бийдалахи материалехи, промышленни юртбоахамен производствай отходех хьадаь халкъа эша товараши промышленни изделеши дукхагӀа арахеца, моттигера минеральни бийдал дукхагӀа яха, лоза, культурни сорташ, сорго, баьцовгӀай бийдала кхыдола тайпаш дукхагӀа кхеде. ЦагӀа беш бола болх дегӀаккхувла, эггара хьалхарча аргӀанна инвалидий, пенсионерий, хӀаьта иштта сезонашта юкъерча ханашка юрта бахача наьха къахьегамах пайда эцара чотагӀа.

V. Аграрно-промышленни комплекс дегӀайоалаяр

Агропромышленни комплекса керттера декхар да моки продовольствией юртбоахама бийдалахи тешаме Ӏалашбар.

Продовольственни программа тодаме чакхъяккхар дукха аграрно-промышленни комплексана бӀарча цхьа планировани елга, уж доагӀ-доагӀача тайпарем вӀашш кийсалеши дегӀаккхуалилга, цун материально-технически база дикка чӀоагӀъелга доакъошта юкъера экономически бувзамаш, юртбоахама продукце производство соцъяккхара, из дӀаоттаяь доаттаелга, дӀаккхухьийтилга, чакхйоахилга, потребителга дӀакхоачийтилга тоадара цар вӀашш бувзам болаш леладу гӀулакхаш вӀаштӀехьдоаккхилга эргадаьккха тоаде.

Юрта боахаме дерригa доакъош цхьатарра дика дегӀаккхулилгем цар эффективность лакхъелгем, продукци дукхагӀа йоахилгем цун дикал тоелгем вӀаштӀехьдаккхар. Юртбоахама производствана ма могга чӀоагӀагӀа интенсификаци яра тӀаберзабаь икъ дӀахобахьар.

Колхозашкеи совхозашкеи хьалха латта опыт тӀатеӀа юкъекхахьа, къахьегами производствой вӀаштӀехьйоахилгa эргадоахаш тоаде. Лаьттах, производственни фондех, материальни, финансови, къахьегама ресурсех пайда эцара эффективность дикка лакхъе. Юртбоахама продукташ яхаран кийчъяран еш йола планировании экономически стимулировании тоаяра боахама растет чӀоагӀъяра, продукци яккхарга додар кӀезигдара, юртбоахама производства рентабельность лакхъяра, боахамий финансово-экономически хьал тоадара тӀадерзадаьча гӀулакхий система [illegible].

Юртбоахама производство мохка зонашкеи районашкеи дӀанийсъяра гӀулакх эргадаьккха тоадара беш бола болх дӀахобахьа, цунна специализаци концентраци яра боарам лакхбе. Ерригсоюзни производственни фонд вӀашагӀйоллара даькъера а хӀаьта иштта хоатташ йолча кхачан продукташца билача наха кхоачам бара даькъера а республикай, крайй, областий лоархӀами бехктонхами лакхбе.

Пхе шерах хӀара шера юкъера лаьрхӀача йоаккхаш йола юртбоахама продукци 12—14 процент дукхагӀа хилийта а общественни боахамера къахьегама овсарле 22—24 процент лакхъе а.

Лаьтта леладеча лоархӀамегӀара декхар да лаьттан беркати хьувкъами ма могга лакхбар, дӀахо ялат, доакъараш, кхыйола продукци боахам лелабара Ӏилманца бакъъяьоналъни системаш юкъенлахьара ларда тӀа дӀахо дукхагӀа [illegible].

ХӀара шера юкъера лаьрхӀача доаккхаш дола ялат 238—243 миллион тоннага, цу даькъе, ялатабоови культураш — 12—13 миллион тоннага дӀахоачаде. ЧӀоагӀачем низ болчем сортех дола кӀа, борц, гречика, рожь, дуга, йий даккхара кондицеш йола мукх, хьажкӀаши ялатафуражи культураши дукхагӀа яхен эцеи.

ТӀехьатетта йиш йоаца декхар да **доакъараш дахара гӀулакх** оалангара деза тоадар а. общественни хьайбай боахами хӀаьта иштта граждански шоай доалахьа дола доахани моа тӀара оалхазараши мел эшача доакъарашца Ӏалашдар а. Мохка тешамен дика вӀаштӀехьъякхан доакъарий база хьалъяра комплексни программа оттаь яккхен чакхъяхд йоласи. Колхозашкеи совхозашкеи доакъар даккхара гӀулакх специализировании даькъа хьисапе леладе. Боахамаш шоай доакъарашца Ӏалашдаь хилийтара къаьстта уйла тӀаяхийта. Кхачан отходех бизагӀа пайда эца.

Масса тайпарча доакъарий дикал тоае, доакъара белока проблема къоастаяра низ тӀабахийта, эггара хьалха горох, люцерна, клевер, люпина, соя рапс, белокаш дукха йоахка кхыйола культураш дӀахо лаьттаиш шерагӀа хилийтарем уж культураш дукхагӀа яхарем чотагӀа. Доакъара культурай хьувкъами эрий тӀаюалача баьшой продуктивности лакхъе. Чуэцачем дӀаоттадаь лоаттадечем хана доакъарий дикал йоалга геттара кӀезигдергдола гӀулакх вӀаштӀехьдакхха, силос, сенаж, йол, баьца хьовр, корнеплодаш, кхыдола доакъараш чудоахкаду моттигаш типови проектaшка хьежжа боахамашка сихагӀа хьалъе. Боамби-бийдах шера юкъера лаьрхӀача 9,2—9,3 миллион тонн боахилга Ӏалашде, хьаьса дикал тоес. МаьлегӀча биткъа хьоаса болча сортех бола боамби дукхагӀча лаьтташка кхебе, лакха технологически свойстваш а йолаш юкъера хьоаса болча сортех бола боамби баккхара структура эргайоахаш тоае.

Лубяной культурай хьувкъами дикали лакхъе. хӀаьта иштта уж лорае лен - делгунеци кӀомали юкхьанца промышленносте чакхбахара объем йоккхагӀа хилийта.

Шера юкъера лаьрхӀача йоала шекара свеклаш 100—103 миллион тоннага дӀакхоачае. Шекара свеклаш дӀалийнача хӀара гектара лоархӀаш доала шекар дукхагӀа хилийта.

Генарий, лена-кудряша, клещевина, эфирни даьттайн кхыча технически культурай, хӀаьта иштта молхай баьдай а хьувкъам лакхбеи дикал тоаеи.

Коартолаш, баьцадаараш, харбазаш-пасташ дӀахо дукхагӀа йоахилга, цар ассортимент шеръелгем дикал лакхъелгем, уж йӀаьхагӀча ханага йоахилга тоаде, йоала геттара кӀезигде.

Сомий-баьцадаарий продукции коартоли яккхара, кийчъяра, дӀаоттаяь лоаттаяра, чакхъяхара, йохкара гӀулакх вӀаштӀехьдоаккхилга эргадоахаш тоаде. Холодильникаш, хранилищаш, приемозаготовительни пункташ, бийдал чакхйоакха предприятеши цехаши дукхагӀа хьалъе, эггара хьалхарча аргӀанна сомий-баьцадаарий продукци йоахача моттигашка.

Тепличи боахам шербе, къаьстта а промышленни предприятей йовхала отходехи термальни хихи пайда а эцаш.

Сом, комараш, комсаш, чай, субтропически культураш дукхагӀа яха. Промышленни хьисапера сомийн комсийн керда бешамаш дӀайогӀара а хӀанз йолаш йолча бешамашта реконструкци яра а беш бола болх дӀахобахьа. дӀайогӀача гаьнний сорташи фуи тоае, шелъуча хана кхачача сомий культурай сорташ кхы а дукхагӀа хилийта. Керда баьцадаараши соми потребительски кооперацем колхозни рынкашкеи бохкара гӀулакх шерагӀа дегӀаккхувла.

Юртбоахама культурай фу кхедара система эргайоахаш тоае, из промышленни ларда тӀа йоаккхилга сихде. керда лакхапродуктивни сорташи гибридаши сихагӀа производствана юкъенхахьа, фуи дикал лакхъе. Зуламдергаш, лазараш, йоархӀаш баьхаь долаш бовш бола хьувкъам кӀезигагӀа хилийта, лаьттах тӀаювла хӀамаш лораю биологически средстваш шерагӀа етта. ХьажкӀаш, шекара свеклаш, генараш, сол, коартолаш, кхыйола культураш кхеара индустриальни технологи юкъенхахьа.

Хьайбай боахам юрта ударни фронт лархӀа, цу даькъа продукци дӀахо дукхагӀа йоахилга, доахани моа тӀарча оалхазарийн продуктивность лакхъелга Ӏалашде. Шера юкъера лаьрхӀача доаккха дулх 17—17,5 миллион тоннага (хьайбаш доадаьчул тӀехьагӀа эзача), шура — 97—99 миллион тоннага, гӀулу фуаш — кхы кӀезигагӀа доацаш 72 миллиардага, тха — 470—460 эзар тоннага дӀакхоачаде. Деттача доахана продуктивность лакхъелгем шупий дикал тоелгем вӀаштӀехьдакха, Ӏаьсий сиддаь кхедарем чуоттадаь кхабарем, кхабара ханаш доацъяра наькъаца бежана дулх дукхагӀа даккхара торонех шерагӀа пайда эца. Дулха лаьрхӀа доахани моа тӀара оалхазараши дукхагӀа кхедара тӀадерзадаь гӀулакхаш чакхдаха. Сьарч, говраш, кролинаш, бехк боаха оакхарий, Ӏамашкара чкъаьрий, ноккарий, саллараш леладелга дегӀадоаладара уйла чӀоагӀагӀа тӀаяхийта.

Хьаккхарч лелаелга сихдаь дегӀаккхувле, промышленни хьисапе хьаккхарч лелаеча предприятей низалаш шеръе. Специализировании доацача боахамий фермашкеи граждански шоай доалахьарча гӀонна долча боахамашкеи хьаккхий дулх дахара торонех пайда дикагӀа эца. Жан газьарийн лелаеча устагӀаи дулх, тха, олтараш, кхыйола продукци ма могга дукхагӀа яха. Цу доакъой производственни база чӀоагӀъе, йоккхий механизировании фермаши чуоттадаь кхоаба моттигаши хьае.

ХӀара бежангара йоала продукци дикка дукхагӀа йоахилга вӀаштӀехьдакхха. Доахан дебаделгем шоай метта лоаттаделгем хоадамболлаш тоаде.

Хьайбай фуни продуктивни дикал эргайоахаш тоаяра, промышленни технологе дӀадехараца ма мхара йоль доахаеи моа тӀарча оалхазарийи дукха продукт телаш дола керда тайпаш, линеш, гибридаш хьаяра беш болча селекционни балха-боарам лакхбе. Хьайбай боахама эша молхай препараташи витаминаши лоаттаелга шерде, деш дола ветеринарни гӀулакх тоаде.

Юртбоахама продукце дикал тоъал лакх а еш, план ю ассортимент боакъорца хила ма еззара а хулийташ из дукхагӀа ийе.

Продукци кийчъяра гӀулакх вӀаштӀехьдоаккхилгем методаши эргайоахаш тоае.

Торговлен общественни кхачани предприятей колхозашцарей совхозашцарей юкъарчал доацаш дола бувзамаш дегӀаккхувла.

Предприятей, организацей, учреждений гӀонна долча боахамашка, граждански шоай доалахьарча гӀонна долча боахамашка, хӀаьта иштта болхлойн гӀулакхерча наькъеи коллективни сомий бешамаш, хьаьс бешамаш, кролинаш лелаеча товариществашка (обществашка) дулх, шура, коартолаш, баьцадаараш, сом дукхагӀа баха, Ӏаьсий, доакъараш, дӀаде фу, удобренеш Ӏалашъяра цаьна новкъостал де.

Лаьттай **мелиораци** дӀахо дегӀайоалаелга Ӏалашде. Пачхьалкхен капитальни вложеней чотагӀа 3.4 — 3,6 миллион гектар хий дехкеи 3,7 — 3,9 миллион гектар доаъадаьи лаьтташ эксплуатаце дахийтa, хьссача, ахъяссача, лоаман районашка 26 — 28 миллион гектар хилаи йолча даьгӀенашта хий тӀадига.

Хий дехкачеи доаъадаьчеи лаьттаех пайда эцара эффективность масса оагӀорахьара лакхъелга а цу лаьтташтара хьувкъам проектичуйга кхоачабара халаш лоацъелга а вӀаштӀехьдакхха. Боахамашкара хий дехка тӀирсаш хьалдара технически боарами дикали лакхъе, лаьттайта мелиораци ярем юрта боахама уж нарадерзадарем балхаш комплексно чакхдоахилга Ӏалашде, юрта боахама эшача гӀулакхашта хих пайда дикагӀа эца, хий дехкачеи доаъадаьчеи лаьттай мелиоративни хьал тоадара тӀадерзадаь гӀулакхаш чакхдаха, уж оборота юкъара даларах бола бехктокхам айбе. Йолаш йолча мелиоративни системашта реконструкци ярем царна хин кхоачам дикагӀа барем, лаьтташ тухахи геттара чӀоагӀача мисталахи цӀендара-балхаш къаьстта сихача темпаца де.

Къулбаседехьарча долхача хиний цхьа даькъа Волга кхача хин бассейне хьачулостадар а даш дола кийчон балхаш чакхдаха доладе а, хӀаьта иштта СибарегӀарча долхача хиний цхьа даькъа Юкъерча Азеи Казахстанеи хьачулостадара деш хиниа Ӏилмани проектни балхаш дӀахо дахьа а.

Лаьтташ леладаран хьайбай боахам лелабаран **химически** средстваш дукхагӀа лоаттаяра а царех пайда дикагӀа эцара а тӀадерзадаь гӀулакхаш лергагӀа чакхдаха. 1985 шера юрта боахама условни единицашца лаьрхӀача 115 миллион тоннал кӀезигагӀа йоацаш минеральни удобренеш, химически доакъара добавкаш 5 миллион тонн лаьттах тӀайоала хӀамаш лорaяр чӀоагӀа пайдане йола средстваш — 650 — 660 эзар тонн лулга Ӏалашде. Доакъарашта консервировани яра эшача химически средствашца юрта боахам дикагӀа Ӏалашбе.

Юрта боахамера агрохимически служба лоархӀам а минеральни удобренеш, кӀир теха материалаш, дӀайийна хӀамаш лораю химически средстваш пайданагӀа йолча тайпара еттара хьалхара цун бехктонхам а лакхбе. Локальни хьисапегӀа удобренеш яхкара способаш шерагӀа юкъекхуъла, дӀаоттаяь лоаттаеча, дӀаккхухьача, пайда эцача хана йовш йола тукаш геттара кӀезигъе.

Органически удобреней ресурсех бизагӀеи эффективнегӀеи пайда эцилга Ӏалашде. Цу гӀулакха хиланза аргӀоана балха овсарле лакха йола машинаши кечалаши шоай бизача кхоачамца боахамашта яла. Органически удобренеш тессара боарам 1985 шерале 1 — 1,2 миллиард тоннага дӀакхоачабе. Мистача лаьтташта известковани яра дикал лакхъе.

Халкъа боахам дегӀабоалабера цхьайтталагӀча пятилетке хьожадеча дерригача ахчанна юкъе юрта боахама хьожаю капитальни вложенеш хӀанзалца хьежаьрел кӀезигагӀа йоацаш хьожае. Производственни гӀулакхашта хьежаеча капитальни вложеней эффективность ма могга лакхъе, эггара хьалхарча аргӀанна царех лаьттан беркат алсамдаккхара, хьайбай боахама доакъарий чӀоагӀа база, юкхьанца цкъара продукци чакхйоаха низалаш хьаяра складаши хранилищаши хьалъяра, хьайбай помещенеши кхыча объекташтеи реконструкци ярах йолаш, ярш шеръярал пайда а эцаш.

Юрташка доахани моа тӀара оалхазараша чудоахкаде хьатӀадаь гӀирсаш а долаш дола сихагӀча темпаца дика тоадаь чуӀе цӀенош, деша дала ха йоацача берий учреждениеш, клубаши культурно-бытовой гӀулакхашта лаьрхӀа кхыйола объекташи хьалъе. Цу гӀулакхашка дӀайохийтаргйола капитальни вложенеш 39 процент алсамъяха. Юрташкара мах баха моттигаш централизовании йовхалца, газаца, водопроводаца, канализацеца дикагӀа Ӏалашъе. ТӀагӀоала чӀоагӀа тӀоа бахийта боахамашта чухьарa наькъаш дахкара масштабаш шеръе.

Юрта гӀирсаш хьалду индустриальни база дегӀайоалаелга сихде. Заводе геттара дика кийчъяь яйгача индустриальни конструкцей комплекташ дукхагӀа арахеца.

Керда техника ларде а лаьца юрта боахам дӀахо кхы тӀа а технически кийчбе. Пхе шера юрта боахама 1870 эзар трактор, 1450 эзар грузовой автомобиль, аллташ чуэца 600 эзар комбайн, кхыйола юртбоахама техника яла. Шекара свеклаш, боамби-бийдал, лен-долгунец кхеяра комплексни механизаци елга, лаьтташка органически минеральни удобренеш товсилга, дӀайийна хӀамаш лораю средстваш тохилга чакхдаккхар. Баьцадаараш, коартолаш, сом, доакъараш кхедеча, хьайбай продукци йоаккхача механизаци яра боарам айбе.

(ДӀахьедар 5-гӀча оагӀув тӀа).

1981—1985 ШЕРАШКА А 1990 ШЕРАГА КХАЧЧАЛЦА А СССР ЭКОНОМИЧЕСКИ СОЦИАЛЬНИИ ДЕГIАЙОАЛАЯРА КЕРТТЕРА ЛОСТАМАШ

(Долалур 2, 3, 4 агIонаш тIе).

Тракторех, автомобилех, культураш чуйачен кхечен машенех пайда эцилга дикка тоаде, ханал хьалха царна списани яра гIулакх ца ниисдалийта. Техникана ремонт еллен гIулакх делгей хIаьта нийтта цун ха йаьхъелта а тоаде. Ремонташ-гIулакхаш ду юрта боахама база чIоагIъеллей специализаци еллей дIаходахьа. Техникаx пайда эцилга вIаштIехьдаккхара прогрессивни формаш юкъехкухьилга шерде.

Юрта боахамера къахьегам электрически низаца 1,4—1,5-зза дукхагIа Iалашбе.

Юрта боахам лелабара Iилман ларда тIа вIаштIехьъяьха системаш производствана юкъехкхьара хьалхара боахамий кулгалхойи специалистийи, цар Iилма-техническ учреждений, партийни, советски, юртбоахама органий болклой бехктокхам чIоагIбе. Юртбоахама Iилма эффективность лакхъе, цуина карагIдьннараш производствана юкъехкхахьара ханаш лоацъе, производствацара Iилма бувзам чIоагIбе.

Боахамашта юкъерча кооперацей агропромышленни интеграцей ларда тIа юртбоахама производствана еш йола специализации концентрация леррагIа дегIаккхувла.

Колхозашкен совхозашкен юртбоахама продукци чакхйоаха а кIаьта ништта керттерча дакъъе моттигерча бийдалахи промышленноста отходехи гIишлой материалаш кийчъоя халкъа эша товараш арахецен гIонна йола промышленни производстваши промыслаши дIахо дегIаккхувалилга Iалашде.

Юрта боахама массови профессей кадраш кийчъелта тоаде, колхозашкен совхозашкен доал ду юкъера зоако квалифицированни специалистаща чIоагIъе.

Колхозаш, совхозаш, боахамашта юкъера предприятеш боахама-оперативни гIулакхашта шоай мукъагIа хулта дегIаккхувла.

Хьун боахама хьунах хаддазен рациональной пайда ийбара принципаш тIа из лелабарга доалаш-доалаш довлилга, хьунаш дикагIа йолча гаьний тайпашца товелга Iалашде. 8 миллион гектарал кIезигагIа йоацаче моттиге къоначо толашагIа йолча гаьний тайпаш хьалкхеде. Хьун гаьнаш кхеяра промышленни методаш юкъехкхахьа. ЛаьрхIа йолча хьун плантацешка хьу кхеяра чотагIа целлюлозно-кьахата промышленноста лаьрхIа СССР Европейско-Уральски зоне массазара хьун-бийдала база хьалра целевой комплексни программа чакхъякха доладала.

Жа лелалара доакъара бааа шерьяра чIоагIьяри дукъа Юкъерча Азен Казахстанен ахъльссача районашкарча дагIенашка хьу дIайогIара балхаш алсамдаха.

Кхачан промышленноста довкъошка продукци 23—26 процент дукхагIа арахеца. Яа мара ца езаш кийча йола продукташ, ахфабрикаташ, кулинарни хIамаш, коартолех, керда болаш тIорабаьча сомаии баьцадаарехи лъ продукташ арахецилга лакхача темпашца дегIаккхувла. Берийи диетически кхачан продукташ сихагIа дегIаккхувлилга Iалашде.

Белокаш, витаминаш, кхыйола пайдана компоненташ техача кхачан продуктаи диками ассортименти тоае, уж тIа-тIа дукхагIа арахеца. Фасовани товараш дукхагIа арахеца, кхачан продукци йIаьхкхача хана ца теллаппи ца йовший юсилга Iалашдеш йолча из чуехкача материалий керда тайпаш шерагIа юкъехкхахьа.

Юртбоахама бийдал чакхъякхара комплексность дикка лакхъе, цунах пайда дикагIа эца. Производства хаддаза йола схемаш интенсивни режимаши юкъехкхахьа. Генаний дахтта доакхача производстве духхьаларча экстракне методаш, сомаи баьцадаараштен консервировани яра асептически способ, дуллен шурий промышленносте комплексно-механизировани линеш, бийдала продукци тIа ра чу йоацаш контейнерашкен дIа-юха кхахьара способаш шерра юкъехкхьилга вIаштIехьдакхха.

Бийдал чакхйоаха промышленность довкан, шура, сом, баьцадараш уж хьалеча моттигашка дIачуийде а заготовителий транспортаца дIакхаьа а ялга ма мотта шерде.

Холодильни промышленность комплексни дегIаухийта, юртбоахама продукци чакхйоахкхечен дIоотталь лоаттачен хана искусственни шелал дукхагIа хулта Iалашде.

Къахьегама овсарле кхачая промышленносте 21—23 процент, дуллен шурийи промышленносте 27—29 процент лакхъе.

Хьоар-крупаш йоахечен комбикормовни промышленносте лакхагIча сортах дола хьоар дукха совгIа-эшашагIа доацаш 24—27 процент, пачхьалкхен промышленни предприятешна комбикормаш 13—15 процент, белково-витаминни добавкаш 2-зза дукхагIа арахеца. Хьоар доакха промышленность лакха балха овсарле йолча комплексни оборудованеца Iалашъяра ларда тIа техническ кхы тIа а кийчъелга сихде.

Деррига а лаьрхIача 20 миллион тонн ялат дIачуэцаш йола ялата элеваторащ болх бе йолалийта, эггара хьалхарча аргIанна керттерча ялаташ кхедеча районашка.

Ялаташ докъаду низалаш гевараш, хьажкIаш, дуга кхедеча районашка сихкача темпашца алсамъяхта.

Микробиологически промышленносте микробиологически синтеза продукци арахеца производстваш сихъаь дегIайоалаяра тIаерзаь мероприятеш чакхъяха, продукци 1,8-зза — 1,9-зза дукхагIа арахецилга Iалашде.

Доакъарийи ветеринарни гIулакхашта лаьрхIа товарни доакъера микробиологически белони лизини, хIаьта ништта антибиотикаш а, доакъара витаминаш а, гаьнаш лорою микробиологически средстваш, ферментни препараташ, премиксаш, бактериальни удобренеш, кхыйола микробиологически синтеза продукци дикка дукхагIа хьае.

Къахьегама овсарле 38—42 процент лакхъе.

VI. Транспорти бувзами дегIаккхувлар

Транспорта керттера декхар да мохкаш дIа-хьа кхахьаран пассажираш дIа-юха кхувларин халкъа боахама а бахача наха а эшараш дизза шоай ханнахьен кхоачашдар, транспортни система балха эффективности дикали лакхъяр. Цу гIулакха:

перевозочни процесс вIаштIехьйоакхилгеи цуина управлени еллей эргадакхка тоадар;

транспорта техническа средствах пайда эцара боарами цар балха тешами лакхбар;

транспорта дерригача тайпай балхаи халкъа боахама кхыча доакъошцарча цар бувзамаш еш йола координаци тоаяр, вIашагIъийна ниъъ беча мохкаш дIа-хьа кхахьара толашагIа йола технологи юкъехкхахьар;

транспорта балха еш йола планировани дIахо тоделга Iалашдар, хьахухьяраш санна дола мохкаш юха дIакхухьилгеи, из эшаш гаьна а гIойле йоапача кхыча тайпара а уж дIаюха кхухьилга юкъера дIадаккхар, удельни транспортни эсдаш, мохкаш дIа-хьа кхахьаргей пассажираш дIа-юха кхувалрген дIалоар кIезигдар;

транспорта материально-технически база чIоагIъяр, транспорте керда техника, прогрессивни технологи, управление автоматизировани системаш юкъехкхухьилга сихдар, мохкаш тIадуттара-Iоъахара а ремонтиш а балхашта еча комплексни механизаце боарам лакхбар;

дIа-юха лелача составен флотен структуре тоаяр, царна шерагIа специализаци елга Iалаш а дар;

мехка къулбаседа районашка мохкаш дIа-хьа кхахьара а хIаьта ништта городашкен городашта юкъерча моттигашкен пассажираш дIа-юха кхувлара наькъаш дегIа а керда транспортни средстваш юкъеяхара сфера шерьяр;

контейнерни транспортни система дегIайоалаелга сихдар, хIамашка доахкен цхьаь-цхьаьцца долен мохкаш пакетно-контейнерни хьисапе дIа-хьа кхухьилга шерде, контейнераши пакеташи цхьалхайоакхача оборудованеца кийчъьича лаьрхIа йолча пунктий сеть йоккхагIа яр;

транспорта массе а тайпашца пассажирашта деш дола гIулакхаш дикка тоадар:

наькъагIа лелара кхерамзле тешамегIа хилийтари транспорто гоаькъарча средана беш бола цуламе Iотхъам кIезигбелга Iалашдари;

дувен халкъашта юкъерча наькъашка гIолла перевозкаш яра гIулакх вIаштIехьдоакхилга эргадоахаш тоадар.

мохкаш дIакхоачадара ханаш лоацъярах уж дикагIа лорадарах тIадерзадаь гIулакхаш чакхдаха.

Машиннаькъа транспорте кхы тIа а технически кийчояр, мохкаш дукха Iоача достамашка мохкаш дIахо дукхагIа дIа-юха кхухьилгеи чакхдувлилгей, хIаьта ништта машиннаькъа станцейи узлайи низалаш совйоахилга Iалашде.

ДIа-юха кхухьача мохкашта маршрутеш телара эффективности боарами посадаш лелилга вIаштIехьданкхара даькъера графика лоархIами лакхбар. Локомотивехи вагонехи пайда дикагIа эцар. Вагоний парк роликови подшипникаш тIа оттаелга сихдар.

1981—1985 шерашка 5 эзар километрал кIезигагIа доацаш шоллагIа наькъаш дехка даха, 6 эзар километр совгIча машиннаькъашта электрификаци е а 15 эзар километр совгIа долча машиннаькъашта автоматически блокировкей диспетчерски централизаци е а, 3,6 эзар километр кIезигагIа доацаш керда машиннаькъаш даха. Берригача Байкало-Амурски машиннаькъа бIоахкхала поездаш лела йолалийта.

Машиннаькъа транспорта ремонтани гIишлоши ю база чIоагIъе.

Машиннаькъа транспорта грузооборот 14—15 процентий пассажирооборот 9 процентий совъякха, къахьегама овсарле 10—12 процент лакхъе.

Форда транспорта флотах, портех, кемашта ремонт еча заводех пайда эцилга, мохкаш дIа-хьа кхахьарен пассажираш дIа-юха кхувларен гIулакх вIаштIехьдоаккхилга тоаде, транспорто деча экспортни гIулакхий эффективность лакхъе.

ЛаьрхIа долча кемашца — контейнеровозашца, лихтеровозашца, машиннаькъа паромашца, арктически наькъ деча кемашцен ледоколашцен флот йоккхагIа яр. Транспортни кемаш атомни низа установкашца кийчде.

Къулбаседа форда наькъа малхбузехьарча дакъа тIа бIарччача шера кемаш лелилга а эшаш дола мохкаш гаьнарча Къулбаседеи Гаьнарча Малхбоалени районашка дIаккхоачадалга а Iалашде.

Форда портийи кемаш тоадеча предприятейи низалаш совъяха.

Форда транспорта грузооборот 8—9 процент совъякха.

Долхача хиш тIа гIолла лелача транспорта материально-технически база дикка чIоагIъе, эггара хьалха СибарегIен, Гаьнарча Малхбоален, Къулбаседен районашка мохкаш дIа-хьа кхухьилга Iалашдара. ДIа-хьа кхухьа мохкаш, из дича бакъахьа долча метте, ма могга дукхагIа машиннаькъа транспортера хьа а даьха, хии транспорта тIа хьожаде, долхача хиш тIарча наькъашка гIолла кемашца лела йиш йолаш йоакхха ха йIаькъе.

Долхача хиш тIарча портий перерабатывающи низ совбакхха. Деза мохкаш кхухьача грузовой теплоходашца, «дода хий — форд» яхача моллегIча наькъашка гIолла лелаердолча кемашца, деза-доккхий мохкаш тIадолча составашта лаьрхIача буксирашца-толкачашца, баржашца, ледоколашца, комфортабельни пассажирски кемашца долхача хиш тIара флот йокха е. Хиш тIарча флота ремонтни база дегIаккхувла.

Долхача хиш тIарча транспорта грузооборот 19—20 процент совъякха.

Трубопроводни транспорт сихъаь дегIаккхувла, къаьстта а мехкдаьтта продукташ, мехкдаьтта, газ дIаахийта.

Трубопроводни транспорта объекташ хьалъяра дикал лакхъеи, цар тешаме болх белга Iалашдеи. Керда хьалъеш йолча газопроводий балха овсарле дикка лакхъяра, компрессорни станцешта автоматизаци яра тIаерзаь мероприятеш чакхъяха. Чоалхане Iалама-климатически хьалаш а долаш тIаккхача хала йолча районашка бIаргтача шера трубопроводаш хьалъергйола технологи кийчъе а юкъейоалае а.

Автомобильни транспорте материально-техническ база дIахо чIоагIъелгеи юкъара пайда эца транспорт сихагIа дегIаккхувлилгеи Iалашде. Доккхийча автомобильни боахамашка транспортни средстваш чугулъелга дIахокхахьа, царна техническ гIулакх дарси ремонт ярен система тоае. Автотранспортни средствай ремонтни база чIоагIъеи цун балха система тоаеи.

Автомобилий парка структуре эргайоахаш тоае, цу чура деза мохкаш кхухьа лаьрхIа йола, кIезигатопнажни автомобилаш дукхагIа хилийта. Централизовани перевозкаш дIахо дукхагIа елга, тIехьа прицепаши ахприцепаши йола автопоездаш шерра юкъейоалаелга Iалашде, эггара хьалха городашта юкъерча наькъашка гIолла мохкаш дIа-хьа кхахьара.

Городашкен юрташкахьарча моттигашкен пассажирски автомобильни транспорта болх вIаштIехьбаккхара, автобусаш хан-ханнахьен каст-кастен лелара гIулакх тоаде.

Юкъара пайда эцача автомобильни транспорта грузооборот 1,4-зза юкъара пайда эцача автобусий пассажирооборот 16—18 процента дукхагIа хилийта.

Магистральни автомобильни наькъий опорни сеть сихъаь дегIаккхувлилга оттаде. Юрташкахьа автомобильни наькъаш дахкара гIулакх шерде, эггара хьалхарча аргIанна районни центраш, колхозийи совхозийи центральни усальбаш юкъара пайда эцача автомобильни наькъашца ювзаш дола наькъаш. Наькъаш дехкара, тоадаре, леладара гIулакх тоае, наькъагIа лелара кхерамзле Iалашъяра къаьстта уйла тIа а йохийташ.

Фегарча транспорте магистральни моттигерчен фегарта наькъашка аэропортий сеть, мохкаш дIа-хьа кхухьачен пассажираш дIа-юха кхувлачен процессаша механизаци автоматизаци яра а самолеташта гIулакх дара а хIанзарча средстваща уж кийч а еш, дIахо дегIаккхувла, граждански авиаце ремонтни заводаши авиационно-технически базаши хьалъе а реконструкци е а, къаьстта а Къулбаседен, СибарегIен, Гаьнарча Малхбоален районашка.

Авиационни техникан рациональни эксплуатаци ярен доацц дола доатор кIезигдерен, хIаьта ништта дIахийта удельни доатор двигателий экономичность лакхъяра, самолетийи вертолетийи весовойи аэродинамически характеристикаш товяра чотагIа дикка кIезигдара тIадерзадаь гIулакхаш чакхдаха.

Самолеташ фега гIолла лелача, гIоеттача. Iохоушача хана дехкара автоматизаци елга Iалашдеш а беш бола ниъъ хан-ханнахьен кхерам боацаши хулийташ а йола бортовойи лаьттан тIарен навигационни радиотехнически оборудоване системаш шерра юкъехкхухьилга оттаде.

Пассажираш дIа-юха кхувлилга дукха совгIа-эшашагIа доацаш 1,3-зза лакхде.

Промышленни транспорте подвижной состава реконструкци еи технически из кхы тIа а кийчъеи, цунах пайда эцилга тоаде, мохкаш тIадуттилгех Iодоассаделгех лоарзагIа даргдоапаш вIаштIехьдаккха.

Промышленни машиннаькъа транспорта доакъошта юкъе хIанз йолаш йола предприятеш шерьеи керда ярах лахкен.

Транспорта хаддаза болх буи керда специализировани тайпаш — конвейерни, пневмоконтейнерни, гидравлически, кхыдараш — юкъедоаладелга сихде, къаьстта а горнорудни химически промышленносте а гIишлой материалий промышленноста предприятешка а.

Халкъа боахаман бахача нахан эшаш дола **бувзама** гIулакхаш дизза гIа делга Iалашде, цар дикал тоае.

Мехка бувзама бIарча цаI йола автоматизировани сеть вIашагIйоллара болх информаци дIателара кердагIа йолча системай ларда тIа дIахобахьа, цветной телевидени стереофонически радиовещани дегIаккхувла. Дукха программаш йола телевидени радиовещанин, гаьнарча районашцара телефони бувзам вIаштIехьбаккхара, центральни газетий фототелеграфии хьисапе дIателара лаьттан искусственни спутникех шерагIа пайда эца.

Дувен халкъашта юкъера телефонни каналаш дукха совгIа-эшашагIа доацаш 1,8-зза дIаьхде, городашкен юрташкахьарча моттигашкен телефонаш 1,3-зза дукхагIа хилийта, цу даькъе бахача нака уттаераш — 1,4-зза.

Почтови бувзама предприятешка производственни процессашта механизаци автоматизация яра боарам лакхбе, почтен печатни продукци, хIаьта ништта посылочни торговле товараш а контейнерашка а дехкаш дIахьа кхахьара боарамеш дикка лакхде.

VII. Капитальни гIирсаш хьалдар

Капитальни гIирсаш хьалдеча керттера декхар да мехка производственни потенциал кердача техническ ларда тIа алсамйоаккхилга, чуIе цIеноши коммунально-бытовойи социально-культурни гIулакхашта лаьрхIа объекташи хьалъелга.

ГIирсаш хьалдара болх овлангара деш тоабелга, капитальни вложеней эффективность лакхъелга вIаштIехьдакхха. Керттера фондаши производственни низалаши шоай ханнахьа болх бе йолайолийтилга Iалашдара керттера уйла тIаахийта. Капитальни вложенеши материальни ресурсаши лоархIамегIарча гIишлошта тIаерзае. Цхьан ханна дукха хьалъеш йола объекташ кIезигагIа хилийта хьана, гIишлош хьалъяра ханаш лоацъе, производственни низаши производственни йоацача сфера объекташи шера керте цхьатарарча боараме болх бе йолалийта. Хьалдаь ца доалаш дусача гIирсий объеми дIаоттаяза латтача оборудоване запасаши укх гаргтарча шерашка нормативашка кхоачае.

Халкъа боахамга цхьа шера дIайохийта капитальни вложенеш массе оагIорахьара ела финансироване чотагIа 12—15 процент алсамъяха.

Капитальни вложенеш эггара хьалхарча аргIанна предприятешта реконструкци яраш техническ уж кхы тIа а кийчъяраи, хьалхагIа хьалъе йолаьь, хинна гIишлош хьаьтьаь яхара хьежже. Керда предприятеш хьалъелгеи йолаш яраш шеръелгеи, нагахьа санна болх беш йолча производственни цхьалех, царна реконструкци еллеи кхы тIа а технически кийчъелгеи теркал а деш, пайда дикагIа эцара наькъаша Iалашдулургдоапаш дале мара дIа ца доладе.

Проектно-сметни гIулакх тоаде, прогрессивнегIеи экономичнегIеи йолча проекташка хьежжа гIирсаш хьалде. Iилма-технически прогрессанеи хьалхалаттача опытаи каргIдувларех пайда эцара материалашка къахьегами кхобара ларда тIа капитальни вложеней эффективность лакхъелга цар тIа оттаде. Планировочни, архитектурни, гIишлош хьалъяра решеней дикал лакхъе, зданеши гIирсаши, хIаьта ништта чуIе цIенош хьалдарга дIабода мах лохбе, болх бе йолайолийтача низела цхьаи единицана лоархIаш дIаухийта удельни капитальни вложенеш кIезигъе. ГIирсаш хьалдеча хана лаьттах дикагIча тайпара пайда эца.

Проектай лакха технически экономически боарам Iалашбара, гIирс хьалбарга бода сметни мах кийса къоастабара хьалхара министерствай, ведомствай, экспертнаи органий, проектни, конструкторски, Iилма-хоамна организацей бехктокхам чIоагIбе.

Балхаш дара подрядни хозяйственни способаш эргайоахаш тоае. ГIирсаш хьалделга вIаштIехьдаккхара прогрессивни формаш ма могга дегIаккхувлай: комплексно-блочни, вахтови, поузловой, кхыяраш. Инженерни кийчоши производственно-технологически комплектацен боарам лакхбара ларда тIа сквозной поточни бригадни подряд массе метте дIайоархаяра эзза хьалаш вIаштIехьдаха.

Кулг-кара деча балхашка дIаухийтар дикка кIезигдара, гIишлош ю оорганизацеи балха овсарле лакха йолча машинашца, механизмашца, автотранспортаца, цу даькъе кIезига тоннажни йолчунца а Iалашъяра тIаерзаь мероприятеш чакхъяха а болха сменность лакхъяра чотагIа царех пайда дикагIа эца а. ГIишлош ю организацеш зIамигача механизаце средстваща, механизировани, электрифицировани, кулг-кара лелача инструменташа, хIаьта ништта дIа-са лелача бытовой помещенешца Iалашъелга тоаде.

ГIишлошъяра производствана индустриализаци яра боарам а гIишлошка ухийта конструкцеши деталаши заводашна кийчъяра боарам а лакхбе, керда эффективни конструкцеш шерагIа юкъехкхахьа. Моттигерча гIишлой материалех бIазагIа пайда ийбе.

ГIирсаш дукхагIа хьалдеш латтача районашка территориальни гIишлой-монтажни организацей низалаш алсамъяха. Мобильни подрядни организацейи дIа-са лелача инвентарни базайи сеть дегIаккхувла.

ЦIеноши заводаши ю а юрташка гIирсаш хьалду а комбинаташ дIахо дегIаккхувлилгеи технически кхы тIа а кийчъелгеи Iалашде, цар низалех бIазаш пайда эца. ЧуIе хьалдеча дерригача цIеношта юкъе йоккхийча панелехи объемни блокехи хьалдеш дола чуIе цIенош дукхагIа хилийта.

Подрядни организацешта объектай биззача сметни мах боараме, бокъонца а лъьина предприятеш шоай «дIоагIашна» заказчикага дIа а лургйолаш, телача банка кредита чотагIа объекташ дукхагIа хьалъе.

ГIишлош хьалъеча метте къахьегама овсарле 15—17 процент лакхъе.

VIII. Социально дегIадахкари халкъа хьал-торо айяри

Экономика айяра, общественни производства эффективность лакхъяра ларда тIа халкъа хьал-торо дIахо тоаелга, вахара социалистически хьисап, общественни отношеней еррига система дегIайоалаелга Iалашде.

Цу гIулакхашта лаьрхIа оттаде:

овсарле лакха йолаш къахьегара, цун творчески хьисап чIоагIдара аьттув болашагIа дола хьалаш вIаштIехьдоахилга: кулг-кара беш бода, кIезига квалифицировании хала физически къахьегам ма могга кIезигбелга; къахьегам лорабелгеи кхерамзлен техникеи тоелга; къахьегама боарами потреблене боарами лоаттабу тIадьомаш чIоагIбелга;

материальни ризкъаши деча гIулакхехи пайда эцара боарам лакхбелгеи структура эргайоахаш тоелгеи, цу гIулакхий дикал тоелгеи ассортимент шеръелгеи;

бахача наькъа, къаьстта а юрташка бахачар, чуIеча моттигийи бытовойи хьалаш тоаелга, цIагIарча боахаме хьегаш дола къа аттача доайхилга, деча гIулакхий дерригача тайпай культура лакхъелга;

дезал чIоагIбара эша хьалаш вIаштIехьдоахилга, берийи долаши болча дезалашта а балха болча кхалнашта а йола совлепаши льготаши шеръелга;

бахача наькъа образовательни культурни боарам лакхбелга, советски наха медицински гIулакх дари цар салаIари тоаделга, сиго хьинаре къахьегара аьттув болашагIа дола хьалаш вIаштIехьдоахилга;

социалистически демократи дIахо дегIаккхувлилга, къахьегамхой инициатива лакхъелга, доал деча мотта цар лоаца дакъа шерделга, социалистически ях, къахьегамца коммунистически гIулакх хилара тIехьара болам ма могга шерагIа боаржабелга;

экономи дукхагIа хулийташ йолча социальни факторех пайда дикагIа эцилга а къахьегама материальнии моральнии стимулаш цхьана таръелга а, производство дегIаяра цар еш йола воздействи чIоагIъелга, балхах бухсоцаш хьахуляраш доккхагIа хулийтилга.

Бахача наькъа хIара сага сих лоархIаш йола **реальни доходаш** 16—18 процент лакхъе.

Бахача наха цар хоатташ долча тайп-тайпарча товарашцеи гIулакхашцеи бIзагIа кхоачамбелга лоархIаметIара декхар лоргIа.

Пачхьалкхени кооперативни торговле **розничи товарооборот** 22—25 процент дукхагIа хилийта.

Продовольствени проблема лерраагIа къестаяра ларда тIа бахача наькъа кхачан гIулакх дегIах латарга дилача дикагIа йола продукташ дукхагIа хилийтара чотагIа дIахо тоаделга Iалашде.

Культурно-бытовойи боахамеи гIулакхашта лаьрхIача предметашцеи продовольствени доацача кхыча товарашцеи бIзагIа кхоачам бе. Бахача нахага гIишлой материалаш а хIаьта ништта кое-карта ремонт яран кхыча гIулакхаштен эша кондиционни материалаши изделешши дикка дукхагIа йохка.

Товарий ассортимент шеръеи кердаяхеи, дикал лакхъе, хоатташ дола керда, модни а хIаьта ништта безача маьха доацаш дика а товараш дукхагIа дохка. Бахача наха шоашта эшараш боарамегIеи эстетически чамегIеи леладергдола гIулакх вIаштIехьданкхара дикача оагIорахьара воздействи е.

Болхлойи гIулакхерча наькъен бетта юкъера **алапе** 13—16 процент лакхде а цуи боарам пятилетка чакхйоалаш бетта 190—195 сомага дIаккхоачабе а.

Колхозий общественни боахамс **кошмовой къахьегамах луп** 20—22 процент лакхде.

Болхлойи гIулакхерча наькъен алапе даькъе Iалашде:

хIара болхлочун алапни премеши цо шийи къахьегамца лоацача даькъах а коллектива балхах бухсоцаш хьахинарех а дукхагIа тийша хулга, къахьегама овсарле лакхъяра, продукце дикал тоаярен ресурсай леррига тайпаш кходарен даькъера цар стимулирующи лоархIам лакхбелга; тарифни системеи къахьегама нормировании эргайоахаш тоелга:

къахьегамхой бе-беча категорей алапе гIулакх якоачашдеш долча балхий, хьалаш чоалханеи бехктокхамеи хилара хьежжа а хIаьта ништта халкъа боахама доакъошкеи мехка районашкеи хьежжа а эргадоахаш тоаделга.

Болхлой, цу даькъе кIезига эцарий а, алапи лакхделга кулг-кара беш бола, кIезига квалифицировани къахьегам кIезигбара, квалификаци лакхъяра, профессеш цхьана таръяра, къахьегамах хьахуляраш лакхдара ларда тIа Iалашде.

Хьалаш вIаштIехьдахарген ресурсаш Iоаяргеи хьежжа болхлойи гIулакхерча наькъен алапи бетта 80 сомага кхачалца, ставкаш окладаш тIехь-тIехьа лакхде долале эггара хьалхарча аргIанна халкъа боахама производственни доакъошка. Цу гIулакха объединенешка, предприятешка, организацешка, доакъошка долаш долча къахьегама овсарле лакхъяра кхоачамех ма могга пайда эца.

Алапи районашка хьежжа нийсделга эргадоахаш тоаде.

Урален Казахстана цхьайолча районашкен, Вологодски Кировски областей къулбаседехьарча районашка районни коэффициенташ оттаяза болча болхлойи гIулакхерча наькъен алапена уж оттае.

Гаьнарча Малхбоалени Малхбоалехьарча СибарегIени къулбехьарча районашка хаддаза болх баь стаж хиларах болхлойи гIулачхерча наькъен алапи IотIатоха.

Къаьст-къаьстача доакъошка бийсанна беча балхах кхы тIа а телаш бола мах дIахо а IотIабетташ дIаяха.

Колхозой къахьегамах мах телара даькъе Iалашде: къахьегамах телаш болча маькъа боарамаш балхах бухсоцаш хьахуларех, къахьегама овсарленах, продукце дикалах дукхагIа тийша хулийтилга:

колхозхой къахьегамах мах телара боарам цар къахьегама овсарле лакхъяларга, квалификацега, колхозхоша общественни къахьегаме дакъа лацарга хьежжа пачхьалкхен юртбоахама предприятей болхлой къахьегамах телача маькъа гаргабутилга.

Ахча а луш колхозхошта телача эггара лоацагIа йолча отпуска йIоалал болхлоштен гIулакхерта нахан телача эггара лоацагIа йолча отпуска боараме оттае.

Общественни потреблене фондаш 20 процент йоккхагIа хилийта. Цу фондашкарча бахача наха телача ахчайи льготийи лоархIам производственни социально-демографически проблемаш къоастаяра даькъе чIоагIагIа хилийта. Общественни потреблене фондашка хьежадеча ахчаех, цу даькъе объединеней, предприятей, организацей, колхозий ахчаех а пайда эцара эффективность лакхъе.

Берахи долча дезалаштен керда дезал а хинна дIааттача зIамигача сагах йоIах пачхьалкхено деш дола новкъостал доккхагIа хилийта. Цу дезалий совленаши льготаши шерье, цар чуIеча моттигий-бытовой хьалаш тоадара ма могга новкъостал де, берашта телача пачхьалкхен пособей система эргайоахаш тоае. Деша даха ха йоацача берий учреждениешка, школашка-интернаташка, школашкарчен берий цIеношкарчен интернаташка берашта телача кхачен деш дола гIулакхи тоаде. Юкъарча дешара школашкарча дешерхошта мах боацаш учебникаш телга юкъедоладаь даккха.

Балха болча кхалнаьха къахьегамен бытен хьалаш дIахо тоаделга Iалашде.

Балха болча кхалнаха, мехка районашта бекъаш, 1981 шера дено бора цхьа шу даллалца йолча хана цуина гIулакх дара цхьадолча даькъе мах луш йола отпуск тела йолае. Бераш дарцея хьалихедарцен дувзадеина балха болча кхалнаха тела льготаш шеръе.

Кагий бераш долаш болча кхалнаьх дизза доацача балха дийнахьа е дизза доацача балха кIиранне скользящи графикагIа а хIаьта ништта цIагIа а болх бе торо яла. ЦIагIара боахам лелабеча къахьегам аттача балхара тIадерзадаь эффективни гIулакхаш чакхдаха.

БерагIа болча кхалнаха лаьрхIа специализировани профилактореш дикка дукхагIа хилийта.

Берий бешаний яслейи, дIаьхдаь ди долча школай (группай), пионерски лагерий, берий кхыча учреждений сеть дIахо дегIайоалаелгеи цар болх тоабелгеи оттаде, къаьстта а общественни производстве къахьегаш дукха кхалнах болча районашка, 2,5 миллионал кIезигагIа моттигаш хургйоацаш деша даха ха йоацача берий учреждениеш хьалъе.

ДIаьхдаь ди долаш йолча школашка (группашка) дешадагIа бераш 1985 шера 13,5 — 14 миллионага дIакхоачаде. Пионерийи школьникийи дворецей (цIеной), школе йоацача кхыча учреждений болх тоабе.

Социальни Iалашон система эргайоахаш тоае. Къоалленах инвалидаллен болхлошта, гIулакхерча наха, колхозхошта телача пенсей а хIаьта ништта кхоабаш вар воацаш бисарах телача пенсе а лоацагIа дола боарамаш лакхде. Колхозхойи пачхьалкхен предприятей болхлойи социально Iалашбара хьалаш дIахо цхьатарра хулийтилга оттаде.

ХьалхагIа хьежадаьча пенсей боарамаш изамо профессии квалификации йолча болхлошта хIанз хьежадеча пенсей боарама тIехь-тIехь дукхагIа гаргадугилга Iалашде.

Сийлахь-боккхача Даймехка тIем тIа лакъе лаьцарийи боабаьча тIемахой дезалийи вахара хьалаш дIахо тоадара тIадерзадаь гIулакхаш чакхдаха. Къахьегама ветераний дукхагIа йоакхо е.

Пенсионераша общественни къахьегаме дакъа лацара тороаш шерье. Къахьегалургдолаш болча пенсионерий балха материальни поощрени яра формаш эргайоахаш тоае.

Пенсионерашта лаьрхIача цIеной-интернатий сеть йоккхагIа хилийта, цар чу доллача хIаманца кхоачамбе а социально-бытовой гIулакхаш дара боарам лакхбе а, бахача наха деш дола протезно-ортопедически новкъостал вIаштIехьдоаккхилгеи цхьаш къаьт-къаьста дIа-юха леларгболча средствашца инвалидаш Iалашбелгеи тоаде.

Пачхьалкхен засемашта погашени елга дIаходахьа.

Керттерча продовольственни продовольственни доацачи товарий **пачхьалкхен розничи мехаш нийса леладелга** Iалашдара тIаберзабаь ниъъ лерраагIа чакхбаха. Мехкий дисциплина нийса лелаяра лоаттабу пачхьалкхени общественни тIаьхьожам чIоагIбе а министерствайи ведомствайи, объединеней, предприятей, организацей, учреждений кулгалхой бехктокхам лакхбе а.

Торговлин общественни кхачен дIахо дегIаккхувлилга Iалашде.

Розничи торговли сеть шерье, пачхьалкхени кооперативни торговле материально-технически база чIоагIъе, торговлена деш дола доал вIаштIехьдоаккхилга эргадоахаш тоаде. Универсамаш, универмагаш, специализировани тикаш, йоккхий торговли центраш хьалра къаьстта уйла тIаяхийта. Сомаи баьцадарийи продукци йохкаш йола промышленни министерствайи объединенейи фирменни тикай а хIаьта ништта совхозий, колхозий, цар объединеней фирменни тикай а сеть йоккхагIа хилийта.

Бахача наха торговли гIулакхаш дара боарам лакхбе, торговлин прогрессивни формаш ма могга дегIаккхувла. Самообслуживане методагIа, балха болчен бахачен моттигера наха хьалхагIа даьча заказагIа а хIаьта ништта посылочни торговле наькъаца а товараш дохкилга эргадоахаш тоаде. ХIамашка доахка товараш торговли сеть дукхагIа лоаттаде.

Бахача наха эшараш кхоачашдар дукъа общественни кхачан лоархIам айбе, из сихагIа дегIаккхувлаяргбола темпаш оттае, даькъа индустриализаци яра боарам лакхбе. Болхлой, гIулакхера нах, колхозхой, массе тайпарча дешара заведеней дешархой балха болчен дешачен моттиге бIайхача кхачаница Iалашбара гIулакх тоаде. Общественни кхачан предприятей сеть дикка шеръе, бахача наха гIулакх дара культура лакхъе. Диетически кхачан предприятей сеть дегIаккхувла.

Товараш дIаихкьнйтара, лоаттадара, цхьалхадахара толашагIа йола технологи, хIанлара торговли холодильни оборудовани, товараш цхьалха доахачен хIамашка доахачен машиний балха овсарле лакха йолча линейи комплексаш юкъехкхахьа. Промышленни, юртбоахама, торговли предприятештен организацештен юкъера экономически бувзамаш эргадоахаш тоаде. Халкъа эша товараш хьедарен дохкарен планаш кийчъяра даькъера боахама договора лоархIам лакхбе.

Оптови торговле системе дукхагIа а еш товарии запасаш яра тIадерзадаь гIулакхаш кхоачашде. Ца хадийташ эшача ассортиментагIа тикашка товараш лоаттадара бола оптови базай а, хIаьта оттаьча ассортиментагIа дохка товараш массаза хилийтара бола тикай а бехктокхам лакхбе.

Потребителашта эшараш Iомадара бу болх эргабоаккхаш тоабе, мехка бахача наькъа тайп-тайпарча группаштен районаштен эшарий специфика кхы а чIоагIагIа теркалъе.

Массе оагIорахьара новкъостал де потребительски кооперацин дIахо дегIайоалаяра, юрташка торговли гIулакхаш делгеи общественни кхачан гIулакхи тоадара, бийдалеи кхачани ресурсаш дукхагIа хилийтара йола цун боахама инициативеи активности лакхъяра. Потребительски кооперацие предприятешка бахача наха эша товараш хьаделга гордакхха моттигерча материалехи бийдалехи кхы а дукхагIа пайда эцара, хIайбаши коа тIара оалхазарашн кхабара, чурча хишка чкъьарий леладарен уж лувцарен чотагIа. Бахача нахагарен колхозашкарен юртбоахаме продукташ хьанийра болх хьинарегIа бе, уж продукташ городашнен промышленни центрашкен йохкилга шерде, кхы а бизагIа пайда эца моз, хьун сомаш, комараш, грибаш, бIараш, дарбан баьцаш дукхагIа кийчъяра йолча торонех.

(ДIахододир 6-гIча оагIа тIа).

1981—1985 ШЕРАШКА А 1990 ШЕРАГА КХАЧЧАЛЦА А СССР ЭКОНОМИЧЕСКИ СОЦИАЛЬНИИ ДЕГlАЙОАЛАЯРА КЕРТТЕРА ЛОСТАМАШ

(Дlадолор. Долалур 2, 3, 4, 5 агlонаш тlе).

Колхозан рынкан сеть шер а е цар болх тlе а бе. Коошкарча участкашкен сомай бешаний, хьасий бешаний товариществашкен хьалькхина шоашта совбоала юртбоахаме продукци дlахьа а йохка а бахача нила новкъостал де.

Бахача нахагарея колхозагарей хьанийца изделеш комиссионни хьисапе йохкаш йолча тикай сеть лоархlам боллаш шеръе.

Дикча тоаде бахача наха бытовой гlулакхаш делга. Бытовой гlулакхаш дара боарам 1,4—1,5-зза гаргга дукхагlа хилийта. Заказаш кхоачашдара дикали гlулакхаш дара культурен лакхъе. Мехкен юрташка малхбоалерча районашкен бытовой гlулакхаш дар сихагlа дегlадоаладелга оттаде.

Сберегательни гlулакх дегlадоаладелга lалаце, сберегательни кассашка бахача наха гlулакхаш дара формаш эргайоахаш тоае, цхьы а йиззагlа уж вычислительни техникацей эшача оборудованецей кийчъелга оттаде.

Граждашица шоайн лоай хlамайн пачхьалахей страховани елга дегlадоаладе.

Торговле, общественни кхачан, быта служба предприятей, гlулакхаш деча сфера кхьича учреждений организацей балха режим тоае, къахьегамхошта ма могга ьттув хулийтилга вlаштlехь а доакхаш. Цу предприятей, учреждений, организацей балха лоаттабу тlахьожам чlоагlбе.

Деррагlа тоаде советски наьха чуlеча цlеной хьалаш, лакхъе чуlеча цlеной комфортности уж дика тоадаь хилара боарами. Шеръе предприятешкарчен организацешкарчен кагирхой общежитей сеть, тоаде цига гlулакхаш делга. Хьалде деррига а лаьрхlача 530 — 540 млн. кв. метр дола чуlе цlенош, эггара хьалхарча аргlана уж хьалде оттаде керда вlашагlйохкача предприятей, нарвераяча районий болхлойн юрташка баха нахи чуlеча цlеношца lалашбара. Керда пачхьалихен чуlе цlенош наха дlадекъилга хlара дезала къаьстта квартира ялара принципагlа чакхдаккха.

Дукхагlа теркам тlабахийта городаци поселкаши комплексни хьалъяра дешапта. Планировка эргальккха тоаль квартиран цара эксплуатаци яра тоадаь хьалийн дола наха чубаха цlенош типови проектегlа хьалдарга доалар дукхагlча дагъе чакхдаккха.

Бахача наьха чуlеча цlеной хьалаш дlахо тоадара бола жилищно-гlишлой кооперацe лоархlам лакхбе. Чубаха цlенош, къаьстта йокха йоацеча городашка, города тайпарча поселкашка, юрташка индивидуально хьалдара торонаш шеръе. Кооперативни индивидуальни цlенош хьалдеча къахьегамхошта объединеней, предприятей поощрительни фондий чотагlа новкъостал де.

Нах чубахача цlеной фонда эксплуатаци елгеи цуьна доал делгей тоадара дола гlулакхаш чакхдаха. Бахача наха коммунальни гlулакхаш делга дегlадоаладе. Городаши кхыйола нах баха моттигаши йlовхалдех хицен централизованно lалашбелга лакхде, уж дикагlа тоелга, газнаш егlа хозъелга тоаде, спортивно-укхцlенноии культурно-кхетамен болх лелибе цlеноши площадкаши кийчъе микрорайонашка.

Халкъа образование система дlахо дегlайоалаелга специалистащцех квалифицированни болхлоацех мехка кхы а биззагlа кхоачамбелга lалаце. Образована ерригача звеньяйн формайн балха эффективности кадраш кийчъелгех лакхде. Сайрийнен заочни дешилга дегlа а доаладе тоа а де.

Школе къахьегамца, нравственно-эстетически кхетам балара формашн методашн эргайоахаш тоае. Кхелетарашта профессиональни ориентаци ялара болх чlоагlбе. 6 шу даьнна бераш юкъарча дешара школай подготовительни классашка тlехь-гlехьагlа дукхагlа дешаш хилийтара эшараш хьадe.

Болхлой кадраш халкъа боахаме дукхагlа хилийтара лоархlаме источник салка а лоархlаш профессионально-технически дешара заведеней сеть дlахо дегlайоалаелга оттаде. Цу дешара заведенешкара 1981—1985 шерашка квалифицированни болхлой 13 млн. сагага кхоачабе; юкъера образовани йола квалифицированни болхлой арахецилга 1,6-зза лакхде.

Производстве кадраш кийчъелгех цар говзал лакхъелгех эргадоаккхаш тоаде.

10 млн. гlоргташ лакхерей юкъера специальни образовани йола специалисташ кийчбе. Специалисташ дикагlа кийчбаран халкъа боахаме царех дикагlа пайда эцарех эша гlулакхаш чакхдаха.

Социалистически культурен искусствен дегlайоаде, марксистско-ленински мировоззрени хьахийтара, советски нах дукхача тайпарча духовни эшарашца кхы а биззагlа lалашбара бола цар лоархlам лакхбе.

Бахача наха кино хьоакхилга тоаде, кхетама а дешара а балха тlа кинох шерра пайда эца.

Культурно-сердалон учреждений болх эргабоаккхаш тоабе моллагlча ведомствана чуйоагlаш уж ялe а цар материальни базих ма могга дукхагlа пайда эца. Дукхача наха йолча библиотекайи клубайи сеть шеръе, къахьегамхошта коммунистически кхетам балара балха, самодеятельни творчество а салоlилга а вlаштlехьдаккхара бола цар лоархlам лакхбе. Паркий, зоопаркий, музей болх, исторе, культура, lалама памятникаш лораделгеи царна пропаганда елгеи тоаде.

Издательски гlулакх дегlадоаладе. Кепайоаккх продукцена биззагlа кхоачам бе, къаьстта берийн художественни литература издававшица, уж полиграфически кийчъяра дикал лакхъе.

Телевидени радиовещании дlахо дегlайоалаелга чакхдаккха. Телевидене ерригсоюзни шоллагlа программа болх бе йолаялийта.

Унахцlено лораяра система дегlайоалаяра халлаха йоакхо е. Бахача наха медицински гlулакхаш дара боарами дикали лакхъе. Унахцlено лораяра учреждений сеть дlахо шеръелга, цар структурен дикагlча тайпара уж дlалийсъяра эргадаьккха тоаделга оттаде. Унахцlено лораяра учреждений молхай средствашца, инструментаршца, медицински техникацей оборудованецей, инвентарашца, транспортаца, бувзама средствашца lалашгьаь хулийталга лакхде.

lилма-технически даькъе карагlдаьннараш медицински практикана сихха а шерагlа а юкъедоаладара, медицински персонала къахьегам вlаштlехьбаккхара прогрессивни формаех методех пайда эцара де доагlа гlулакхаш чакхдаха. Деррига больницаш маьтеш 8—10 процент дукхагlа хилийта.

Лазараш ца хилийтара болх чlоагlбе, диспансеризаце эффективность лакхъе, цо дукхагlа баха нах, эггара хьалха бераш чулоацилга шерде.

Медицински промышленноста продукци арахецнага 1,4-заллега гlоргташ лакхде. Лакха эффективность йола молхай средствашн, къаьстта дега-сосудисти онкологически лазарашта, эндокринни система лазарашта ярaш, хlаьта цитта ахсинтетически антибиотикаш хьаелгех арахецар карадерзаделгех оттаде. Хlаннара медицински техника хьаелга шерде.

Къахьегамхошка салоlиелгех туризмах массе оагlорахьара дегlа а кхуьла эргайоахаш тоа в е. Даьшкойнна беранида цхьанна салаlарех дарбаш дайтарех торонаш шеръе. Экскурсионни гlулакхаш делга тоаде. Болхлойн гlулакхерча наьхен сомий бешаний а хьасий бешаний а товариществаш вlашагlйохкаран дегlайоалаярех массе оагlорахьара новкъостал де. Сомий бешанашкара цlагаш, инвентарь, салаlаран туризмах лаьрхlа товараш дукхагlа хьаде.

Массови физкультуран спорта хьинарегlа дегlайоалае, советски наьха хlара дийнахьарча быта уж цхьы шерагlа юкъейоалаяра новкъостал де. Бераштех кагирхоштех юкъера физкультурни спортивни болх чlоагlбе. Спортивни сооружений эффективнегlа пайда эца.

Почтови, телефонни, телеграфни бувзама гlулакхашца городех юртех бахача наха биззагlа кхоачам бе.

Бахача наха транспортни гlулакхаш делга дикка тоаде, городашта юкъера, городашта чура, пригородни транспорт дlахо дегlайоалаелга оттаде. Къаьстта теркам тlабахийта тайп-тайпарча транспортаца юрта бахача наха гlулакхаш делга шердара.

Бахача наьха доалахьара транспортни средствашн дукхагlа хулаш хиларца дувзаденнача гlулакхий боарами гlулакхий тайпаши дукхагlа хилийта. Технически гlулакхаш деча станцей, автозаправочни станцей, мойнай сеть, хlаьта цитта кооперативни гаражашна уж транспортни средствашн лоаттае лаьрхlа хоза тоаль моттигаши хьалъелга шерде.

IX. lалам лорадар

lалам лораделга тоаде, юртбоахама лаьтташ лорадара болх, цар эррозеца лоаттlабу къовсам чlоагlбе, лаьтташта рекультиваци яра балхий темпаш лакхъе, тухех, токхамех, чухерцарех, дардалерех, упалаш хиларех, хий чухьедарах, доньадаларах уж лораделга lалаще.

Пайдане оехналаш йоахка моттигаш комплексегlа карадерзае, уж хьайоахачек чакхйоахачек хала уж ца а йойташ.

lаьржача, Азовски, Балтийски, Каспийски фордий бессейнашкен мехка лоархlамегlа йолча промышленни районашкен хий лорадара объекташ хьалъелга сихде. Фордаш, хиш, Арктически бассейна кхыйола водоемаш бlех ца яйташ лораелга чlоагlдара де дезa гlулакхаш чакхдахь. Го боахийташ шоалагlен хих пайда эцара системай низаш дукхагlа хилийта, ара ца ухийташ хих пайда эцара системаш предприятешка кийч а е балха юкъе а йоалае. Дух дувлахий, цу даьгъе вlаьнга долха хиши lамарча а долаш лаьаргдоацаши бlехдаргдоацаши лороделга тоаде. Шоаш санна кхьйоаца lалама комплексаш, эггара хьалха Байкал, лораяран дикагlа пайда эцаран деш доле балхаш дlахохьо.

Мехка Европейски даькъа тlарчех Юкъерча Азерчен лоархlамеча долхача хиший бассейнашка хинбоахамий комплексайта управлени яра автоматизированни системаш вlашагlйоаха йолае.

Зене веществаш гонахьарче фега аракхувсилга кlезиграйн зенеча примесех хьаьха газаш цlеньелга тоадарен духьа технологически процессаш транспортни средствашн эргайоахаш тоае. Лакха эффективность йола гази доми хьалувцаш йола аппараташ, хий цlенду оборудовани, хlаьта цитта гонахьарча lалама среде хьала тlахьожам лоаттабу приборашн автоматически станцешн дукхагlа арахеца. Тепловой электростанцешка доагора хьисапе торфах пайда эцилга дикка кlезигле.

Хьунаш цlиц ядарах лораелга а зуламеча садоахкача хlамаехи лазарехи лораелга а чlоагlде.

lалам лорадара хьу кхеелга шерде. Городаштеи поселкаштеи гонахьа керда баьццара зонаш хьа а е йолаш яраш тоа а е.

Заповедни территорейн къамий паркийн сеть lалмана наькъаца хьаелга дlахохьо, цар лорда тlа lалама рузкъаех дикагlа пайда эцара йола рекомендацеш кийчъяр духьа lалама системаши объекташи lохае. Боаррамагlа оакхарий дукхагlа хилийтарен lамашкен водохранилищашкен чхьарий мах тайпаш добадаран эша гlулакхаш чакхдаха.

lалама ресурсай кадастрий система хьаяран дегlайоаларан хьинарегlа болх бе. lаламах пайда эцарен гонахьара среда лораярен даькъе пачхьалкхено доал делга эргадоаккхаш тоа а де тlахьожам чlоагl а бе, lалам лорадара шерра юкъебоза общественность.

X. Хlама хьаакхолла низаш дlанийсдар. Союзни республикаш экономически социальнии дегlайоалаяр

Мехка халкъбоахама цаl йолча комплексе союзни республикашкен экономически районашкен дlахо специализаци яра а боахам пропорционально дегlабоалабара а ларда тlа общественни производства эффективность лакхъяр духьа хlама хьакхолла низаш дlанийсдар тоаделга lалаце.

Малхбоален районий экономически потенциал совйоаккхилга сихде. Цар lалама ресурсаш караерзаяран Сибарегlеи Казахстанен доагора-энергетически бийдален балхаш дегlайоалаярен дола доккхий балхаш чакхдаха. Энергоемки производствашн укхаза дукхагlа хилийта. Гlишлон бала, жилищно-коммунальни культурно-бытовойн гlирсаш хьалдар, юрта боахам дегlабоалабелга, малхбоален районий лоархlамеча отраслейта лаьрхlа машинаши оборудованни хьаелга, цул ларда тlа цу районашка экономика дегlайоалаярей кадрашца уж lалашъярен комплексность чlоагlъе.

Юкъерча Азе республикашка къахьегамен lаламен ресурсех, производствени низарех биззагlа пайда эца, боамбе дlахо дукхагlа боаккхилга lалаце. Цул дикал лоархlам беллаш лакхъе, хьайбаш леладар, юрта боахама кхыйола хала балхаш де деза доакъош, ягlа промышленности машиностроенин сихагlа дегlайоалае. Хиш дехкача лаьтташкара мелиоративни хьали уж хица lалашделгеи тоаде. Моттигашка бахача наьх болча, къаьстта юрташкарча кагирхоех болча болхлой квалифицированни кадраш кийчъелга шерде.

Мехка Европейски даькъа тlеи Уралеи промышленность дlахо дегlайоалаелга lалаще керттерча даькъе хьаьнь йолаш йолча производствени потенциалах дикагlа пайда эцара, болх беш бола нах дукхагlа а ца хулийташ болх беш йолча предприятешта реконструкци ярен техническн кхы тlа кийчъярен чотагlа. Европейски районашка, массайн а яхар ю, керда энергоемкии водоемкии производствашн дlанийсъелгеш болх беш яраш шеръелгех чакх ма дувлийта. Шорра дегlайоалае атомни энергетика. Къулбаседа Кавказеи Закавказеи гидроэнергоресурсаш караерзаелга дlахохьо.

Территориально-производствени комплексаши промышленни уалаши дlахо дегlайоалаелгеи хьаелгеи оттаде, къаьстта керда караерзаеш йолча районашка.

Транспортно-экономически бувзамаш тоаде. Цхьан территоре тlа яздаш йолча производствай отраслешта юкъера кооперац шерагlа дегlайоалае, производственни производственни йоацачен инфраструктурай объекташ тайп-тайпарча ведомствашна хьаеча йоагlаш йоаца дублировани параллелизмаш ца а хулийташ.

Шоай территорен тlа комплексни экономически социальнии дегlахар lалаштдара халкъа депутатий Советашта беча балха лоархlами ял эргабаьккха тоабелгех лакхде.

Общественни производства экономикен эффективности дегlайоалаяра ларда тlа ерригача союзни республикашка халкъа хьал-торо дlахо лакхъелга оттаде. Цу хала lалама хьалаш хала долча керда караерзаеча районашка баха нах эшарашца кхы а биззагlа lалашбе.

Союзни республикаш 1981—1985 шерашка экономически социальнии дегlайоалаяра укх тайпара керттера лостамаш оттаде:

Российски Советски Федеративни Социалистически Республике промышленни продукци 24—27 процент дукхагlа арахеце. Сихха дегlайоалае машиностроение, газови, химически, мехкдаьттахимически промышленность. Яйгеи кхачани чкъаьран промышленность дlахо дегlайоалаелга оттаде.

1985 шера электроэнерги йоаккхилга 930—970 млрд. киловатт-сахьатага, мехкдаьтта доаккхилга, цунна юкъе газови конденсат а йолаш, 560—580 млн. тоннага, газ 420—460 млрд. куб метрга кхоачаде lаьржача металлий кийча прокат 12—14 процент, минеральни удобренеш 1,6-зза, кlадаш 13 процент, трикотажни изделеш 1,2-зза, шекар 1,5-зза, дулха даьтта 13—15 процентага кхоачаш дукхагlа арахеца.

Хlара шера юкъера лаьрхlача юрта боахама валови продукци яккхара боарам 12—14 процент лакхбе. Хlара шера юкъера лаьрхlача ялат 134—138 млн. тонн, шекара свеклаш — 33 — 34 млн. тонн, кемсаш 1 млн. тоннал кlезигагlа йоацаш, дулх (доадаь хьайбаш лаьрхlача) — 8,4—8,7 млн. тонн, шура — 50—52 млн. тонн, тха — 235—240 эзар тонн доаккхийта lалаце. Генараш 1,3-зза, баьцадаараш 1,2-зза, коартолаш 10—12 процент дукхагlа яха. Эксплуатаце дlале 1550—1650 эзар гектар хий дехка лаьтташ, доньаде 1720—1820 эзар гектар ушалаш хинней тlоадал даттен лаьтташ.

РСФСР Нечерноземни зоне цунах лакха продуктивни лаьтта лeладарен хьайбаш леладарен районна ярен цуьнца дувзаденна дола промышленни доакъош дегlадоаладарaн йола комплексни программа кхоачашъелга дlахохьо. Сихагlча техкаех хьалде наха чуlе цlенош, автомобильни наькъаш, социально-культурни коммунально-бытовойн гlулакхашта йола объекташ.

Москвани Ленинградеи предприятешта реконструкци яран уж технически эргайоахаш тоеяран теркам тlабахийта, лакха технически боарам болеш дикен изделеш хьаяра царна специализаци елга чlоагlде, производственни вlашагlйохкаран биззагlа болх балтилга, производстве боарам дегlадарал сихагlа къахьегама овсаре лакхъяра темпаш lалаштъе. Городской боахам дlахо а комплексно дегlаухилга белгаде.

Коломенски тепловозаш беча, Брянски машинаш еча, Пензенски дизелаш еча заводашта реконструкци е а уж шеръе а.

Череповецки металлургически заводе керда низалаш болх бе йолаялийта, Коми АССР-еи Ненецки автономни округеи доагора-энергетически, рудни, хьуна бийдала ресурсай ларда тlа Тимано-Печорски территориально-производствени комплекс вlашагlйоллилга дlаходалъа. Европейски Къулбаседа хьуна ресурсех пайда эцилга тоаде, Сыктывкарски хьунпромышленни комплексе хьахт хьаду низалаш кхы тlа а хьае.

Смоленски, Калинински, Курски АЭС низалаш болх бе йолаялийта.

Центрально-Черноземни районе юрта боахами цуьнца дувзаденна дола доакъош дlахо а дегlаккхувлилга lалаще. Курски магнитни аномале ларда тlа территориально-производствени комплекс хьелга дlаходалъа. Оскольски электрометаллургически комбината хьалхара аргlа болх бе йолаялийта.

Поволжье автомашинаш, тракторашн, машиностроене кхыдола тайпаш арахецилга дlахо а дегlаккхувла, мехкдаьттен гази йоаккхилга кхьяи боарамe лоаттадара эша гlулакхаш чакхдала. Гази конденсати лакхара а чакхъяккхара а, хlаьта Астраханьски газоконденсат йолча моттига ларда тlа сангал арахецара промышленни узел вlашагlйоллийта дlадоладе. Чебоксарски Нижне-Камски ГЭС-ашка, хlаьта цитта Балаковски АЭС-е низалаш болх бе йолаялийта.

Къулбаседа Кавказе интенсивно лаьтта, чlоагlа пайда беш боза хьайбай боахам лелабелга, кхачан промышленность дегlаккхувла. Доккхача Ставропольски канала йиълагlа аргlа хьае йолае, лаьтташта хий диллареи уж юртбоахамо карадерзадарен, хlаьта цитта гидроэнергоресурсех пайда эцарен балхаш дlаходахьа. Ростовски АЭС-е, «Атоммаш» заводе, Новочеркасски электровозаш беча заводе низалаш болх бе йолаялийта. «Ростсельмаш» яхача производствени объединенех Таганрогски комбайнови заводеи лакха овсарле йола ялат чуэца комбайнаш арахеца низалаш дегlадоаладе.

Урале lаьржачеи сийрда бесаш долчеи металлурге, машиностроене, химически мехкдаьттахимически промышленноста предприятешта реконструкци елгеи уж технически эргайоахилгеи дlаходалъа. Сийрдача бесай металлурге база чlоагlъе. Пермски ГРЭС-е низалаш болх бе йолаялийта.

Сибарегlе доагора промышленность, электроэнергетика, сийрдача бесай металлурги, химически, мехкдаьттахимически, хьуна, хьу чакхйоалачен целлюлозно-каьхатен, микробиологически промышленность. Гlишлон индустри сихагlа дегlаккхувлийта белгаде. Юрта боахами юртбоахама бийдал чакхйоахен доакъош айдара чотах продовольствени база ма могга чlоагlъе.

Малхбузен-Сибарегlен территориально-производствени комплекс дlахо дегlайоалаелга lалаце. 1985 шера газови конденсат а лоархlаш укхаза доаккха мехкдаьтта 385—395 млн. тоннага дlакхоачаде, газ — 330—370 млрд. куб. метрга. Тобольски мехкдаьттахимически комбинате, Томски химически заводе, Сургутски ГРЭС-ашка производствени низалаш болх бе йолаялийта. Химически мехкдаьттчакхдоахен оборудовани арахецаргйола завод хьалъелга дlадоладе. Гlишлон база чlоагlъе, нах чубаха цlенош, социально-культурни гlишлош хьаелга, наькъаш дехкилга чlоагlде. Сургут-Уренгой яха машинни никъ болх бе болабалийта.

Кузбассе энергетически кокси боаккхен кlор боаккхилга дегlадоаладе. Кулундински ара оросительни балхаш дlахо де.

Канско-Ачински территориально-производствени комплекс вlашагlйоллилга дlахохьо № 1 йолча Березовски кlор боаккхача моттиген Красноярски йоккхийча экскаваторий заводен хьалхара аргlаш, № 1 йолча Березовски ГРЭС-а низалаш болх бе йолаялийта. Саянски территориально-производствени комплекс дlахо дегlайоалаелга lалаще. Саяно-Шушенски ГЭС хьалъелга керттерча даькъе йистедаккха. Абаканьски вагонаш ечеи Саянски алюминиени заводашка низалаш болх бе йолаялийта, г. Минусинске электротехнически предприятеш дlахо хьалъе.

Ялат чуэцача комбайнай Красноярски производствени объединене лакха овсарле йола ялат чуэца комбайнаш дукхагlа арахецара низалаш дегlадоаладе.

Богучански ГЭС хьалъелга дlадоладе. Харанорски ГРЭС-а хьалхара агрегаташ болх бе йолаялийта. Гусино-Озерски ГРЭС хьалъяь йистеяккха. Полиметаллаш доахка Озерный яха моттиг караерзаяра кийчон балхаш де.

Гаьнарча Малхбоалене сийрдача бесай металлурги, мехкдаьтта чакхдоаха, чкъаьран, хьуна, хьу чакхйоахен целлюлозно-каьхатен промышленность дlахо а дегlаккхувлилга lалаще. Соя, дуга, кхийола юртбоахама продукци йоаккхилга алсамдаккха.

Байкало-Амурски машинненьакъа юке улла зона боахама гlулакха караерзаяра балхаш дlадоладе. Удоканьски цlаста доаллача моттигаца дувзаденна дола проектни балхаш чакхдаха.

Къулбехьен-Якутски территориально-производствени комплекс вlашагlйоллара балхаш дlахо де, кlор боакка моттиг, обогатительни фабрика. Нерюнгрински ГРЭС-а хьалхара аргlа хьалъьяккха. Къулбехьен Якутера аьшка руда доалла моттиг караерзаяра а, хlаьта цитта Беркакит-Томмот-Якутск яха машинникъ хьалбоа а технико-экономически обосновани кийчъе.

Бурейски ГЭС хьалъелга дlаходахьа. Приморска ГРЭС а Колымски ГЭС а хьалъьяккха.

Предельный яха металлургически завод хьалъе. Новлаш йола порташ дlахо дегlайоалае а реконструкци е а. Восточный яхача кlоарга хий долча порта шоллагlа аргlа хьалъелга дlадоладе.

Сибарегlенен Гаьнарча Малхбоаленен санаторно-курортни гlулакх шерегlа дегlаккхувла, къаьстта моттигера минеральни хиш долча а кхувлаш.

Украински ССР-е промышленни продукци 20 — 23 процент алсамъяккха.

1985 шера электроэнерги йоаккхилга 280 — 290 млрд. киловатт-сахьатага дlаккхоачаде, тlаккхетатох дукхагlъяр атомни электростанцей чотагlа тlаккхетийта. Къулбехьен-Украински, Хмельницки, Запорожски, Крымски, Чернобыльски, Ровенски АЭС а Одесски атомни ТЭЦ а керда низалаш болх бе йолаялийта. Кlоран промышленноста предприятеш хьалъелга, реконструкци елга, технически эргайоахилга сихде, кlор дукхагlа баккха. Коксохимически заводашка, минеральни удобренеш, автомобильни чархаш арахецача предприятешка низалаш болх бе йолаялийта. lаьржача металла кийча прокат арахецилга 14—16 процент алсамдаккха.

Энергетически химически машиностроени, электротехнически промышленность, станоколи приборашн хьаелга, хьайбай боахамий доакъараш кийчдаран лаьрхlа машинаш арахецилга сихагlа дегlаккхувла. г. Ужгородера электродвигателий завода хьалхара аргlа болх бе йолаялийта. Ворошиловградски тепловозаш беча завода а хlинз болх беш йолча яйтален кхачани промышленноста предприятешта а реконструкци е, уж технически эргаяха. Дулха даьтта доаккхилга 1,2—1,3-зза дегlадоаладе, 1985 шера шекар доаккхилга 6,6 — 6,8 млн. тоннага дlакхоачаде, сомий-баьцадарий консерваш — 3 — 3,3 млрд. условни банкага.

Юкъера лаьрхlача хlара шера юрта боахама валови продукци арахецара боарам 12—14 процент, генараш доаккхилга 1,2-зза алсамдаккха. Юкъера лаьрхlача хlара шера 51—52 млн. тонн ялат, 56—57 млн. тонн шекара свеклаш, 1 млн. тоннал кlезигагlа йоацаш кемсаш, 3,9 — 4,1 млн. тонн дулх, 22,5 — 23 млн. тонн шура йоаккхилга lалаще. Дунай-Днестровски а Каховски а оросительни системаш, Днепр-Донбасс яхача канала шоллагlа аргlа дlахо хьалъе. Къулбаседа-Крымски канала кхоалагlа аргlа а Приазовски оросительни система хьалхара аргlа а хьалъе йолае. 500—510 эзар гектар хий дехка лаьтташ эксплуатаце дlадала, 640—680 эзар гектар тlаьда латта доакъаде.

Курорташи туристически базаши дlахо а дегlаккхувла.

Белорусски ССР-е промышленни продукци арахецилга 26—29 процент, машиностроене продукци — 1,5-зза, минеральни удобренеш — 1,3-зза, цу даьгъе калийни дараш 1,4-зза, кlадаши дулха даьттен 1,2-зза алсамдаккха. Радиотехнически, электронни, приборашн ю промышленность сихагlа дегlаккхувла.

г. Гомелера юртбоахама машинаш ю завода Брестски кlувсий-машай комбината шеръелга чакхдаккха. «Полимир» яхача Новополоцки производствени объединене керда низалаш болх бе йолаялийта. Передельный яха металлургически завод хьалъе.

Юкъера лаьрхlача хlара шера юрта боахама валови продукци арахецара боарам 10 — 12 процент лакхбе. Юкъера лаьрхlача хlара шера 7,8 — 8,1 млн. тонн ялат, 12,5 — 13,5 млн. тонн коартол, 950 — 1000 эзар тонн дулх, 6,5 — 6,7 млн. тонн шура йоаккхилга lалаще. Тlьдеи ушалаш йолеи 480 — 520 эзар гектар лаьтта доакъаде.

Узбекски ССР-е промышленни продукци арахецилга 28—31 процент дегlадоаладе. 1985 шера электроэнерги йоаккхилга 44—45 млрд. киловатт-сахьатага дlакхоачаде, минеральни удобренеш 1,4-зза дукхагlа арахеца.

Алмалыкски горно-металлургически комбинате цlаста, дали-цинкови руда дахкара, Бекабадски заводе болати прокати арахецара низалаш дегlаккхувла, Ташкентски тракторашн хьеча заводе. Ангренски ГРЭС-2, г. г. Андижанерчеи Нукусерчеи кlадаш деча комбинаташка, яйтача промышленноста трикотажни а кхьча а предприятешка, хlаьта цитта кхачан промышленносте низалаш болх бе йолаялийта.

1985 шера 560—570 млн. кв. метр кlадаши даьржи, 480—485 эзар тонн генарий даьтте, 1—1,1 млрд. условни банка сомий-баьцадаарий консерваш арахеца.

Юкъера лаьрхlача хlара шера юрта боахама валови продукци 17—19 процент алсамъяккха. Юкъера лаьрхlача хlара шера 5,9 млн. тоннал кlезигагlа боацаш боамбе бийдал, цу даьгъе битиъа хьоаса бар 400—420 эзар тонн а болаш, 2,8—3 млн. тонн ялат, 2,4—2,5 млн. тонн баьцадараш, 400—410 эзар тонн дулх, 2,5—2,7 млн. тонн шура, 20—21 эзар тонн тха, 2,25 млн. каракулеви элтар баккха. Комсаш, вастахарбалаш, сом лелабар дегlадоаладелга сихде. Каршински Джизакски яха аренаш дlахо а кареерзае, 460—485 эзар гектар хий дехка лаьтташ эксплуатаце дlадала, 1,6 млн. гектара тlарча даьгlенашта хий дlатlадахьа.

Казахски ССР-е промышленни продукци арахецилга 22—25 процент алсамдаккха. Электроэнергетика, сийрда бесаш долеи lаьржеи металлурги, машиностроени, кlоран, химически, мехкдаьттахимически, яйтеи кхачани промышленность дlахо а дегlаккхувла. 1985 шера кlора боаккхилга 134 млн. тоннага дlакхоачаде, электроэнерги йоаккхилга—90—95 млрд. киловатт-сахьатага, lаьржача металлий кийча прокат — 5,1—5,3 млн. тоннага, кlадаш — 208—210 млн. кв. метрга дlакхоачаде. Мехкдаьтта юкъаьнца чакхдоаккхилга 2,1-зза, минеральни удобренеш хьаелга 1,3-зза дегlадоаладе.

Сийрда бесаш долчеи lаьржачеи металлурге бийдала база чlоагlъе. Качарски горно-обогательни комбинате аьшка руда доаккха низалаш болх бе йолаялийта. Жайремски яхача полиметаллаш доахача моттиге руда доаккхилга дегlаккхувла. Мехкдаьттен газ йий хьекаш Малхбузен Казахстане ду геолого-техника балхаш шерде. Бузачи яхача ахгlайрен тlара мехкдаьтта доалла моттиг караерзаелга сихде.

Каратауски бассейни Актюбински областен фосфориташ йоаза, lамагlа фосфори минеральни удобренеш арахеца керда низалаш болх бе йолаялийта. Чимкентски мехкдаьтта чакхдоаккха завод хьалъьяккха.

Павлодар-Экибастузски территориально-производствени комплексе кlор боаккхилга, глинозем арахецилга дегlаккхувла, 4 млн. киловатт низ бола йоккхий ГРЭС-аш хьалъе, мехкдаьтта чакхдоахача завода шоллагlа аргlа болх бе йолаялийта. Павлодарски тракторни завода реконструкци елга керттерча даькъе чакхдаккха.

Юкъера лаьрхlача хlара шера юрта боахама валови продукци яккхара боарам 11—13 процент лакхбе. Юкъера лаьрхlача хlара шера ялат доаккхилга 28—29 млн. тоннага дlакхоачаде, дулх — 1,2—1,3 млн. тоннага, шура — 4,9—5 млн. тоннага, тха — 110—115 эзар тоннага, каракулеви элтареш 2,5 млн. дlаккхоачаде. Къаьстта чlоагlен низ болеи фух дола кlа, крупяной культураш а йоахаш, тешшаме ялат доаккхилга lалашдара мел эшар де. Керттерча даькъе дулха лаьрхlа хьайбаши битиъа хьоаса бола жаи леладара чотах а долаш хьайбаш леладелга дlахо а дегlадоаладе. Юрта боахама гlулакхашта лаьрхlа групповой водопроводаш йоахилга дlаходахьа. 400—420 эзар гектар хий дехка лаьтташ эксплуатаце дlадала. Яьссалеи ахъяьссалеи районашка 15 млн. гектара тlарча даьгlенашка хий дlатlадахьа.

Грузински ССР-е промышленни продукци йоаккхилга 30—33 процент, электроэнерги — 1,2-зза, машиностроени продукци — 1,6-зза, химически промышленноста продукци — 1,5-зза, яйтачеи кхачани промышленноста — 1,3-зза дукхагlа лакхи, цу даьгъе сомий-баьцадарий консерваш 1,7-зза дукхагlа ара а хецаш. Электротехнически, электронни, радиотехнически промышленность, приборашн елга сихагlа дегlаккхувла.

Канатни наькъашта эша оборудовани арахеца завод хьалъьяккха.

Жинвальски гидроузел хьалъьяккха, Худонски ГЭС дlахо а хьалъе, Намахвански ГЭС хьалъелга дlадоладе.

Чайни лист, комсаш чакхйоаха, минеральни хий lочудотта керда низалаш болх бе йолаялийта.

Юкъера лаьрхlача хlара шера йоаккха юртбоахама валови продукце боарам 22—24 процент лакхбе; комсаш, чай, субтропически сом яхебара тlаерзаль цуьна дlахо специализаци е. Юкъера лаьрхlача хlара шера ялат 740 эзар тоннал кlезигагlа доацаш, сортах йола чайни лист 485 эзар тоннал кlезигагlа йоацаш яккха, комсаш 1—1,1 млн. тонн, дулх 160 эзар тоннал кlезигагlа доацаш, шура 710 эзар тоннал кlезигагlа йоацаш яккха. Колхидски аре 35 эзар гектар лаьтта докъадаран карадерзадаран, 60 эзар гектара тlа хий диллара балхаш де.

Черноморски побережье берлаш чlоагlдеш балхаш де. Мамисонски перевальни автомобильни никъ билла балхаш. Марабда—Ахалкалаки машинненьакъа лини дlахо а хьалъе.

Курортни зонаши туристически базаши дегlаккхувла.

Азербайджански ССР-е промышленни продукци арахецилга 29—32 процент дегlадоаладе, машиностроене продукци — 1,6-зза гаргга.

Промышленноста структура эргайоахаш дlахо тоаяра чотах къахьегама ресурсех биззагlа пайда эца торо луш йола электротехнически, приборостроительни, радиотехнически, электронни, промышленноста кхыдола доакъош дlахо сихагlа дегlаккхувла. Кlоаргача хи чу lочуухийта хlамаш хьаю заводи промышленни автоматика а телемеханика а заводи хьалъе, «Азерэлектротерм» объединене заводаши специализированни автомобилаш хьаю завода хьалъьяккха.

Мехкдаьттен гази дукхагlа яккха, уж яхара стабилизаци яра. Мехкдаьтта промыслови оборудоване бакински заводашта реконструкци е.

Шамхорски ГЭС, Азербайджански ГРЭС хьалъьяккха, г. Сумгаитера химически предприятей керда низалаш болх бе йолаялийта.

Евлах — Белоканы яха машинникъ билла.

1985 шера электроэнерги йоаккхилга 20 млрд. киловатт-сахьатага дlаккхоачаде, яйтачеи кхачани промышленноста продукци арахецилга 1,3-зза гаргга дегlадоаладе, цу доакъой продукце ассортимент шеръе а из дикагlа хилийта а еш. Кlадаш, кlувсаш, кlувсий изделеш, консерваш, кхачан концентраташ арахеца низалаш дегlаккхувла, комсаш чакхйоаха керда заводаш хьалъьякха.

Юкъера лаьрхlача хlара шера йоаккхача юрта боахама валови продукце боарам 15—17 процент лакхбе. Юкъера лаьрхlача хlара шера 600 эзар тоннал кlезигагlа боацаш боамби-бийдал, 1,3—1,4 млн. тонн комсаш, 1,1 млн. тонн ялат, 850—900 эзар тонн баьцадараш, 150 эзар тоннал кlезигагlа доацаш дулх, 850—860 эзар тонн шура йоаккхилга lалаще, 80 гектар хий дехка лаьтташ эксплуатаце дlадала.

Литовски ССР-е промышленни продукци арахецилга 21—24 процент, электроэнерги — 2-зза, мехкдаьтта чакхдоаккхилга 4-зза, дулхеи шурийн консерваш хьаелга 2,5-зза алсамдаккха. Электронни радиотехнически промышленность сихагlа дегlаккхувла. Вычислительни техника средствашн, кlадаш, мебель арахецилга шерде. Кхачан чкъаьран продукце дикал тоае, ассортимент шеръе.

Игналински АЭС хьалхара аргlа, Вильнюсски ТЭЦ-3, Мажейски мехкдаьтта чакхдоахача завода шоллагlа аргlа болх бе йолаялийта. Лен промышленни чакхдоаккхача предприятешта реконструкци е.

Юкъера лаьрхlача хlара шера юрта боахама валови продукце боарам 8—10 процент лакхбе. Юкъера лаьрхlача хlара шера 3,2—3,4 млн. тонн ялат, 2,3—2,5 млн. тонн коартол, 500—520 эзар тонн дулх, 2,8—2,9 млн. тонн шура йоаккхилга lалаще. Тlьдеи ушалаш йолеи 440 — 460 эзар гектар лаьтта докъаде.

Молдавски ССР-е промышленни продукци йоаккхилга 30—33 процент дегlадоаладе. Аграрно-промышленни комплекс дlахо дегlаккхувлийта lалаще. Бос бола телевизораш арахеца заводи Резински цементни заводи хьалъьякха. Томаташ чуэца машинаш хьаю сомий бешанашкарчеи комсий кхашкарчеи балхашта механизаци яра йолеи заводаш хьалъелга дlадоладе.

Юкъера лаьрхlача хlара шера юрта боахама валови продукце боарам 20—22 процент алсамбаккха. Юкъера лаьрхlача хlара шера 3,6—3,8 млн. тонн ялат, 4,1—4,2 млн. тонн шекара свеклаш, 310—320 эзар тонн генараш, 1,4—1,6 млн. тонн сомий комерашн, 1,3—1,4 млн. тонн баьцадараш, 1,5—1,6 млн. тонн комсаш, 300—310 эзар тоннал кlезигагlа доацаш дулх, 1250—1350 эзар тонн

(Дlахьедор 7-ча агlо тlа).

1981—1985 ШЕРАШКА А 1990 ШЕРАГА КХАЧЧАЛЦА А СССР ЭКОНОМИЧЕСКИ СОЦИАЛЬНИИ ДЕГIАЙОАЛАЯРА КЕРТТЕРА ЛОСТАМАШ

(Чекхдаьлла. Доладур 2, 3, 4, 5, 6 агIонаш тIе).

шура йоаккхилга Iалашде. 120 эзар гектар хий декха лаьтташ эксплуатаце дIадала.

Латвийски ССР-е промышленни продукци йоаккхилга 15—18 процент дегIадоаладе. Электронни промышленность, приборостроенин бувзама средствайн производство сиккагIа дегIаккхувлилга Iалашде, чкъьаран продукци дикагIа хилийта, ассортимент шеръе.

Лаккхерчех хьалхарчех классагIа йола бытовой радиоаппаратура дукхагIа арахеца. Межотраслевой эша продукци централизованин хьисане кийчъяра низалаш дегIаккхувла. Яйта промышленность техническн эрганяккха. Даугавпилсски ГЭС хьалъелга дIадоладе. Форда лорташ дегIаккхувлилга дIаходахьа.

Юкъера лаьрхIача хIара шера юрта боахама валови продукце боарам 12—14 процент алсамбаккха, юкъера лаьрхIача хIара шера ялат доаккхилга 2,1 млн. тоннага, моаргол — 1,7—1,8 млн. тоннага, дулх — 300—310 эзар тоннага, шура — 1,8—1,9 млн. тоннага дIаккхоачаде. 280—290 эзар гектар тIаьда лаьтташте мелиораци е.

Киргизски ССР-е промышленни продукци йоаккхилга 31—24 процент дегIадоаладе. Курпсайски ГЭС хьалъяьккха, Таш - Кумырски ГЭС-ера низалаш болх бе йолаллийта. ГIаьла доакъа предприяти хьалъелга дIадоладе. дошув доакхо комбинат хьалъяь йистеяккха. Электронни промышленность дегIаккхувла. КIадаш арахецилга 1,2-зза алсамдаккха. КIувсаш ду комбинат хьалъяьяккха.

Юкъера лаьрхIача хIара шера юрта боахама валови продукце боарам 8—10 процент алсамбоаккхилга Iалашде. Бигкъа хьоаса болех ахбиткъа хьоаса болех яа леладар дIахо дегIаккхувлилга, лоаман даьгIенаш кхаерзаяра йотагIа хьайбай боахама доакъара база чIоагIъелга белгалде. Юкъера лаьрхIача хIара шера 1,4—1,6 млн. тоннага кхоачаш ялат, 170 эзар тоннага кхоачаш дулх, 700 эзар тоннал кIезигагIа йоацаш шура, 33—35 эзар тонн тха даккха. 75 эзар гектарал кIезигагIа доацаш хий декха лаьтташ эксплуатаце дIадала. Папански водохранилище хьалъяьккха. 500 эзар гектар хулача даьгIенашть хий дIатIадахьа.

Иссык - Кульски областен Чуйски атагIен районашкахи минерально - бийдала, лаьттан, хинен энергетически ресурсех комплексно пайда эцара Iилма-тохкама, проектно-изыскательски балхаш чакхдаха.

Таджикски ССР-е промышленни продукци йоаккхилга 24—27 процент дегIадоаладе.

Къулбехьен-Таджикски территориально - производственни комплексе Яванский электрохимически завод хьалъелга дIаходахьа, алюминиевн заводе керда низалаш болх бе йолаялийта. Рогунски ГЭС хьалъелга дIадоладе, Байпазински ГЭС хьалъяьккха. Республике электроэнерги йоаккхилга 16 млрд. киловатт-сахьатага дIаккхоачаде.

г. Душанбера хлопчатобумажни комбинати г. Ленинабадера даьри ду комбинати технически эрганякха. Хлопчатобумажни кIадаш арахецилга 1,3-зза, сомийн бахьадеарийн консерваш хьаелга 1,2-зза алсамдаккха.

Юкъера лаьрхIача хIара шера юрта боахама валови продукце боарам 12—14 процент алсамбаккха. Юкъера лаьрхIача хIара шера 315 эзар тоннал кIезигагIа доацаш ялат, 910—920 эзар тонн боамби-бийдал, цу даькъе биткъа хьоаса болча сортагIа бар 315—320 эзар тонн а боаккхаш, 110 эзар тонн дулх, 520 эзар тонн шура йоаккхилга Iалашде. Соми комсаш лелаега дегIаккхувла. 50—55 эзар гектара тIа хий дала. Денгарински аре дIахо а карерзае.

Армянски ССР-е промышленни продукци йоаккхилга 29—32 процент дегIадоаладе. радиотехнически электронни промышленноста, приборостроенега станкостроенен дакъа доккхагIа хилийта.

Раздански машиностроительни заводера низалаш болх бе йолаялийта, автопогрузчикаш хьаю заводи парфюмерни фабрикех хьалъе. Сийрда бесаш долча металлургически химически промышленностен предприятешта реконструкци е. Иджеван—Раздан яха машинаькъа линн хьаль йистеяккха. Минеральни хий Iочудоттa низалаш шеръе.

Юкъера лаьрхIара хIара шера юрта боахама валови продукце боарам 10—12 процент алсамбакха. Юкъера лаьрхIача хIара шера 310 эзар тоннал кIезигагIа доацаш ялат, 240—260 эзар тонн комсаш, 400—430 эзар тонн баьцадваьраш, 95 эзар тонн дулх, 520 эзар тонн шура йоаккхилга Iалашде. Соц, комараш, эфиромаслични культураш йоахилга шерде. 30 эзар гектар хий декна даьтта эксплуатаце дIадала.

Туркменски ССР-е промышленни продукци 21—24 процент дегIайоалде, электроэнерги — 1,8-зза. Химически, яйга, кхачан промышленность, машиностроени сиккагIа дегIаккхувла.

Мехкдаьтех гази лехара а эксплуатацеони бурув техара а ду балхаш шерде. Газ йоаккхилга 81—83 млрд. куб. метрга дIаккхоачаде. Чарджоуски мехкдаьтта чакхдоакха завод, азотни удобреней Туркменски завод болх бе йолаллийта, Марыйски ГРЭС-е низалаш дегIаккхувлилга дIаходахьа. Мехкдаьтта чакхдоахилга 2-зза дегIадоаладе, минеральни удобренеш арахецилга — 2,8-зза. Городе Ташаузе графитированни электродаш хьаю завод хьалъелга дIадоладе.

Городе Безмеинера кIувсий комбинати г. Чарджоура нетканни материалий фабрикех хьалъяь йистеякха, г. Ашхабадера хлопчатобумажни комбинат технически эрганякха. Генарий даьтта 1,7-зза дукхагIа арахецилга Iалашде.

Юкъера лаьрхIача хIара шера юрта боахама валови продукце боарам 14—16 процент алсамбакха. Юкъера лаьрхIача хIара шера 380 эзар тоннал кIезигагIа доацаш ялат, 1210—1230 эзар тонн боамби-бийдал. Цу даькъе 290—300 эзар тонн биткъа хьоаса бар а болаш, 90 эзар тоннал кIезигагIа доацаш дулх, 325 эзар тоннал кIезигагIа йоацаш шура, 1,25 млн. каракулеви элтар боаккхилга Iалашде. Комсаш лелаелга шерде, кхьаьстта юачен кишмишнаш ечен сортех яраш.

Каракумски канал дIахо а хьалде. 90—93 эзар гектар хий декна лаьтташ эксплуатаце дIадала. 6,9 млн. гектар даьгIенашта хий дIатIадахьа.

Эстонски ССР-е промышленни продукци йоаккхилга 14—17 процент дегIадоаладе. Сланцехимически, электронни, приборостроительни, электротехнически промышленность сиккагIа дегIаккхувла.

Мебель, пIенача шурий продукци арахецилга дегIадоаладе, чкъьаран боахами форда транспорти дегIаккхувлилга дIаходахьа. Сланец чакхйоакха промышленность технически эрганякхара, «Кренгольская мануфактура» яхача комбината, яйтачен кхачани промышленноста хьача предприятешта реконструкци яра балхаш дIадоладе.

Юкъера лаьрхIача хIара шера юрта боахама валови продукце боарам 11—13 процент алсамбакха. Юкъера лаьрхIача хIара шера 1400—1450 эзар тоннага кхачалда ялат, 1300—1400 эзар тонн моаргол, 210—215 эзар тонн дулх, 1,2—1,3 млн. тонн шура яккха. 100—110 эзар гектар тIаьда лаьтташ доьъаде.

XI. Арахьара экономически бувзамаш дегIаккхувлар

Арахьара торговли, довзол дехьарча мехкашца экономически Iилма-технически вIаши цхьана леладу гIулакхаш дIахо а дегIаухилга чакхдаккха. Дунен халкъашта юкъера къахьегам бекъара совлехси арахьарча экономически бувзамий торолехи общественни производства эффектиность лакхъяра дикагIча тайпара пайда эца.

Социалистически мехкашцара вIаши пайдене дола торговли, экономически, Iилма-технически бувзамаш мотта дегIаккхувла, СЭВ-а доакъошхой долча мехкашта юкъера социалистически экономически интеграци дIахо а кIоаргъеча дакъа лаца.

Энергетика, доагора-бийдала доакъош, машиностроени, юрта боахам, транспорт, халкъа эша товараш арахецилга дегIадоаладара лоархIамегIйола проблемаш кхоастайра, хIаьта нитта шин огIоно производствана специализации кооперированни яра йIаьккача хана оттаьь программаш кхоачашъяра тIаерояь СЭВ-а доакъошхой долча мехкаша оттаь йIаьхкача хана вIаши цхьана гIулакхаш леладара целевой программаш кхоачашъелга дерригIа дIаходахьа.

Кооперацо дакъа лоацача СССР а СЭВ-е а доакъошхой долча мехкий отраслевой министерствашта, производственни объединенешта, предприятешта, организацешта юкъера дукхьалара бувзамаш эргадоахаш тоаде. Арахьарча отношеней даькъера декхараш кхоачашдара хьалхара министерствай, производственни объединеней, предприятей, организацей бехктокхам лакхбе. ЦаIаш йола стандарташи нормативаши юкъеккхувла.

Экономикашта интенсификаци яра, кхы тIа а товарни ресурсай хьесташ хьакхоллара проблемаш къестаяр дукха социалистически содружества мехкий Iилма-технически производственни потенциалах, материальни, финансови, къахьегама ресурсех дикагIча тайпара пайда эцара, вIаши цхьана леладу гIулакхаш дегIаккхувлара нерда торонаш леха.

ЙIаьхкача хамарен цхьатаррарча бокъонийн ларда тIа Советски Союзан дегIадоагIача мехкаштех юкъера вIаши пайдене долча тайпара товараш дIа-юха телалга, масоо оцхьегIорахьера экономически, Iилма-технически, кхьдола бувзамаш леладелга дегIаккхувла.

Цар экономически политически вортамукъале чIоагIъяра гIо деш йола промышленни предприятеш, энергетически, юртбоахама, кхыйола объекташ хьалъеча цу мехкашта дIахо а экономически технически новкъостал де.

Тайп-тайпара социальни система, йола цIачахьалнхен маш машаре дахара а дунен халкъашта юкъера кхоххам кIаьдбалар дIачIоагIдаяза дарг ца хилара а принципашка хьежна, Советски Союзаца вIаши цхьана гIулакхаш леладе хьаштдолче капиталистически мехкашца вIашик гIойле йолаш дола торгово-экономически Iилма-технически бувзамаш боарралагIа леладе. ХьанагIа даь договораш кхоачаш а деш, доагора, металлургически, химически промышленноста даькъе а халкъа боахама кхыча доакъошна а йоккхий масштабаш йолча проектий хьалъехье нерда соглашенеш е, цу мехкашца вIаши цхьана гIулакхаш леладара кхьдола наьькъаш леха.

Бийдала, доагора, энергетика, кхачан, гонакъе лоралра, космос машаре караерзаяра, Дунен океана ресурсех пайда эцара даькъера дунен халкъашта юкъера проблемаш къестаеча а дунен халкъашта юкъера экономически отношенеш нийсхоки цхьатаррарча бокъонийн ларда тIа эргайоахаш тоаеча а хьинаре дакъа лаца.

Экспортни товараш арахецилга дегIаккхувла. Арахьарча рынко дIадехарашна хьежна йолча машиностроене продукце а кхыйола кийча наделеш а дукхагIа хьаярех йохкарех наькъагIа а еш, экспорта структура тоае. цар технически боарами дикали цахаддаш лакхъе, кхы а кIоаргагIа чакхдаьха дола товараш экспорта лоаттаделга шерде.

Импорта даькъе къахьегам дунен халкъашта юкъе бекъарах кхетамца пайда эца Iилма-технически прогресс сихъяра, прогрессивни оборудованеца, нердача процессашца, бийдалца, материалашца халкъа боахам бизза гIа Iалашбара, хIаьта нитта бахача наха эшача товарашца цар хьаштеш дизза гIа Iалашдара.

XII. Доал дар эргадоаккхаш тоадар, экономика ерригача звеньяшка боахам лелабара боарам лакхбар

Производства дегIайоагIа масштабаш, чоалханегIа хинна экономически бувзамаш, Iилма-технически революце дIадехараш теркал а деш, тоаенвача социализма экономика торонехи совлехси ма могга дукхагIа пайда эца, халкъа боахама доал делга лерригIа тоаде.

Боахама механизм эргайоаккхаш тоаяра, эффективности дикали лакхъяра, доал дара организационни структура, балха стили методаши тоаяра цо ю воздействи чIоагIъяр дукха цхьайттагIча пятилетке кийчдаьча гIулакхий комплекс юкъедхьа. Мохк экономически а социально а дегIабоалабара хьакъехьара парте решенеш кхоачашъяра, экономика интенсивно дегIаухилга сихдара. Халкъа вахара хьал тоадара халкъа боахама доал делга тIадерзаде.

Халкъа боахама доал деча централии звено хиларах терра [illegible] лоархIам лакхбе. Парте экономически политика кхоачашъеча керттера инструмент йолча пхе шера плана, планий социальни лостама лоархIам чIоагIбе. Централизованни планироване боарам айбе, планаш тIа дукхагIа теркалъе производства чура торонаш Iилма-технически прогресса вай хана карагIдаьнараши.

Планировани еча хана хьалхарча эргIан кхоачашде декхараш белгалдеча, лакхача халкъбоахама хьокхамашка кхачара эффективнегIа дола наькъаш белгалделга Iалашде.

Экономически социальни дегIаахара пачхьалкхен перспективни планий дакъа хиларах терра целевой комплексни программех шерагIа пайда эца, бухсоцаш хьаулараштех ходам боллаш йола Iилма-технически, экономически, социальни проблемаш кхоачашъяра вIаштIехьъенча тIаерзаьни уж хулга айде. Доал дара программай эффективни системаш хьа а кхоала, юкъе а кхувла.

Шоайла вIаши дувзаденна дола халкъа боахама доакъоши мехка экономически районаши дегIаахара планировани еча комплексни гIулакхаш чакхдаха. Дерригача хьоккхамашта сбалансированни плановн заданеш кийчъелга Iалашде. Цу гIулакха прогрессивни технико-экономически нормативех пайда эца.

Экономикана доал мех деча кхы а дикагIа нийчдаь, доакъой специфика теркал еш дола дифференцированни, производство йиза хьагойташи дегIадара гIо деш дола цун эффективность, къахьегама овсарие лакхъеш, балха, металл, энерги, кхыйола ресурсаш кхоеш дола плановн дикагIа вIаштIехьдаькха дола хьокхамаш юкъеккхахьа.

Территориальни планировани хьахулар а районаш дегIайоалмечара цун лоархIам а айбе. Территориально-производственни комплексашта планировани елгех кулгалделгех эргадоахаш тоаде. Территориально - производственни комплексашта промышленни узлаши хьаяра а дарна межведомственни доал дара а цаIаш йола правовой лардаш кийчъе.

Плановн органашна планировани елга, цар структуре, балха формеши методаши тоае. Плановни расчетий автоматизировани система юкъейоалае а цох дикагIча тайпара пайда эца а. Планаш лерттIа вIаштIехьа яьха хиларан кхоачашъе езачарга уж хиннакъе дIакхачийтарал хьалхара СССР министерствай, ведомствай, союзни республикай Министрий Советий, хIаьта нитта объединеней бехктокхам лакхбе.

Экономе режим чIоагIъе, боахама расчет чIоагIагIа хилийта. Мехка экономика дIахо дегIаккхувлара а советски наьха хьал-торо тоаяра а социалистически доалахье ебае. цох эффективно пайда эца. Халкъа боахама ерригача звеньяшка чIоагIа кхом белгеи хIаман хьурмат делга Iалашде, хана дукхагIа мах бе, хьалхашна оттадаь декхараш лоацача хана кхоачашде, во доал дарцен хIаман хьурмат ца дарцен цIенхашта къовсам лоттабе. Цу даькъе министерствай, ведомствай, доал дара кхыча органий лоархIам а бехктокхам а айбе.

Ресурсай дерригача тайпах — къахьегамах, энергех, бийдалхи материалехи, оборудованехи производственни низалехи биззагIа пайда эцара, тайп-тайпара хIамаш йоаелгеи отходаш елгеи кIезигдара, хIама хьа ца деш ю расходаш цIенъя дIаяхара тIаерзаь йола мероприятеш боахама система дерригача боарамашка чакхъякха.

Пхе шера планех йIаьхкача канарча экономически нормативийн ларда тIа боахама расчет ма могга дегIа а кхувла, чIоагI а е. Фондаша юкхаьалур дукхагIа хилийтара, продукцега дIадодар лохдара къаьста теркал тIабахийта, предприятейн объединенейн коллективай балха мах бечен стимулировани ечей хана цу хьокхама лоархIам наьха санна чIоагIбе. Рентабельность айе, производство эз деш хилар дIаданкха эгтара хьалха продукцега дIадодар лохдара, къахьегама овсарие лакхъяра, продуце дикал тоаяра чотах а деш, пайда белга дегIадоаладе.

Постанщикийн потребителийн, хIаьта нитта эвлаэчикийн подрядчикийн хозрасчетни гIулакхий, плановн заданеши договорной декхараши кхоачашдерцара цар нойла вIаши экономически хьинт хилярен бехктокхам хилярен формаш эргайоахаш тоае.

Нарадий-заказий ларда тIа нерда техника хьехколлара, карерзадара, юкъеяхьара Iилма-тохкама, проектни, конструкторски, технологически организацей, объединеней, предприятей болх вIаштIехьбоаккхача хозрасчетни системах хьадоалар лаьхде.

Кердача техника, продукци, нерда хьалъьвча тIехкалой эффективностагарех царга дIададар бихха юхмеcттаоттадаргарех дIадехараш кхы а цIенкаьттагIа хилийта.

Ерригача производственни ресурсашта нормировани елга наьха санна тоаде. техника, технологи, производствон къахьегама вIаштIехьбаьккхара вай хинарча боарамга хьажна хин-халкаlъа хувпа къаенна нормаш, прогрессивни ярш юкъеяххувла. Экономе режим чакхйоаккхачен хозрасчет чIоагIъечен технически йоагIача тайпара оттаьча нормаша хьалхар айдара лоархIам чIоагIбе.

ХIара къахьегама коллективе къаьст-къаьстача болчочон хоадам боллаш даьчуяга хьежна материальни поощрене система эргайоахаш тоаелга дIахохьо. Къахьегама овсарие лакхъяра, балха дикал тоаяра стимулировани еча алапех фонда кхоеберах пайда а эцаш.къахьега болхлойн гIулакхера нахи кIоагагIа а болаш плановн заданеш кхоачаш тIехкхоачаш яьча коллективашта йоошрени яра эффективни формаш дегIаккхувла.

Производствана интенсификаци яра, хозрасчет чIоагIъяра, экономе режим чIоагIагIа хилийтара даьъкера финансово-кредитни рычагий лоархIам лакхбе. Парех хьинарегIа пайда эца нерда, лакха эффективность йола техника хьакхоллара, юкъеяхьара декхараш къестадеча, хIаьта нитта къаеннар производствера дIайоаккхача, халкъа эша товараш дукхагIа арахецача а бахача наха гIулакх деча а, хIама хьа ца деш расходаш елга а хIана доаделга а дIадаккхача.

Плановн доал дара лоархIама инструмент хиларах терра халкъа боахама воакъошна хIамай мах[illegible] уттаделга эргадоахаш тоаде. Ийдалей дикал айяра, нерда лакха эффективни техника карерзаелга сихдара а къаеннар хувпара а, производственни ресурсех кхы а дикагIа пайда эцара, продукцега дIадодар лохдара оттош мехкаша еш йола стимулирующи воздействи чIоагIагIа е. Мехкий пачхьалкхен дисциплина чIоагIъе.

Учетен статистикан дикал а оперативность а лакхъе, доал дара, электронно-вычислительни техника торонех шерра пайда а эцаш боахам лелабара планаш уттаярон анализ ярои хIана дIадехараца ма яххара халкъа боахама ерригача звеньяшка учетни документаци отчетности эргайоахаш тоае.

Доал дара [illegible] принципий ларда тIа боахама кулгалдара стили методаши тоае. ДоагIар чIоагIагIа [illegible], эффективнегIа бола бе, эффективнегIа боахам лелабе Iомале.

Ерригача звеньяшка организаторски балха боарам, гIулакх нерга болаш леладара оперативности айе. Доал деча прогрессивни методаши дикагIйола опыти хьагул а е юкъе а кхалха. Кадрай инициативен социалистически хьисапе боахам лелабе, перспективна бIаргаго а хьалхашка эттна декхараш кхоачашдара коллективаш сарцагIъяха а хари ма могга дегIадоаладе. Объединеней, предприятей бокъонаш таллаяр, цар кулгалхоша, специалисташта лоадам боаца доал, администрировани елга ма хилийта. ХIара къахьегамхо коллективашка, халкъа рузкъа кходара уйла йолаш хьалкхене кадраш экономически кийчъяр эргадоахаш тоаде. Боахама отношенешка социалистически законность чIоагIа лелае, правови болх тоабе.

Бюрократизм, формализм, ведомственность, местничество гучаяллийтарна машар боаца къовсам лоаттабе. ТIадиллача гIулакхах, балхах хьахуларех, планаш директивни органий решенеш тешаме кхоачашъярах, пачхьалкхен плановни финансови дисциплина лоргагIа ца боалаш леладарх бола министерствай, ведомствай, объединеней, предприятейн цар кулгалхойн бехктокхам айбе. Плановн заданеш, договорех тIаййца декхараш кхоачаш ца дарах, материальни финансови ресурсех лерттIа пайда ца эцарах еча экономически санкцей лоархIам айбе.

Производствера къахьегама дисциплина, порядок, организованность — экономически социальни дегIадахара планаш толаше кхоачашъяра, советски наьха хьал-торо дIахо айяра хилийза даргдоеча хьалаш дикка тоаделга Iалашде. Производства хIара участкен наха гIулакх дечен балха ханах биззан дикен пайда эцилга Iалашде. Кадраш дIачIоагIъярах боллой хувпабалар лохдарах не доагIа гIулакхаш де.

Дисциплина телхаерешта материальни моральни воздействи яра формаех шерагIа пайда эца, правопорядоки социалистически общежите дисциплинех телхаераш, общественно - пайдонерча къахьегамах къохкарашца а пачхьалкхен чотагIа, хьалха къахьегача наьха чотагIа бIаьхий хуларашца а машар бола, либеральни гIулакхаш хьадда юкъера дIадаха.

Экономика ерригача звеньяшта доал дарах хьахуларешта лоаттабу тIахьожам чIоагIбе. ТIахьожама-ревизиони болх эргайоахаш тоабе. Пачхьалкхен дисциплина Iалашъечарех, социалистически доалахье лоравечарех, кхом бара режим лелаечарех халкъа тIахьожама органий бухгалтерски учета, ведомственни тIахьожама лоархIам [illegible]

Доал дара аппарата болх тоабе, из лелаярга дIадодар лохде, совгIа а дублирующи а йола звеньяш хьадда дIаяха.

Доал дара балха дикали эффективности айе. Балха дикагIйола приемаш хьинарегIа дIайоаржае, делопроизводство эргадоахаш тоаде. вычислительни кхыча организационни техниках доал дара автоматически системайн коллективно пайда эцача вычислительни центрийн сеть дIахо дегIайоагIилгeх цар эффективность айелгеи Iалашде, учет яра, планировани доали дара дукха информаци хьаэцарен цунна обработка яран цаI йолча пачхьалкхен юкъарча системе уж хьагулъяр дIахо а хьош.

Доал дара организационни структура эргайоахаш тоае. Ведомственни дIа-юха къастар дIадаккхара, отраслевойи территориальни доал делга нийса тардара тIадерзадаь гIулакхаш чакхдаха. Халкъа боахам дегIабоалабара керттера проблемаш эффективно къоастаяра дукха централизни, отраслевой, моттигерча доал дара органий балха координаци елга тоаде.

Iилма-технически прогресса доал делга эргадоахаш тоаде. Iилма-производственни объединеней сеть дегIайоалаелга дIахохьо.

ЦхьайтталагIча пятилетка декхарашца тар а деш отраслешта доал дара промышленносте оттаь генеральни системаш кийсъе. Специализаци, концентраци, кооперировани дIахо кIоаргъяра ларда тIа производственни промышленни объединеней организационни струтураш планагIа тоа а е цар балха эффективность ай а е.

Капитальни гIишлошъеча доал дара генеральни схемаш оттаелген чакхйоахилгeн йистедаккха, гIишлошъеча министерствашна болх бе беза доакъош хьадда белгалде, зIамигача шоаш доал деча организацей звеноши уж шоаши кIезигъе, низалаши объекташи хьатьяр а болх бе дIаяар а комплексно чакхдоахача производственни гIишлойн монтажни объединеней сеть дегIайоалае.

Юрта боахама доал делга эргадоахаш тоадара болх дIахохьо. Пачхьалкхен-кооперативни, колхозий юкъара, совхозий юкъара, колхозно-совхозни объединенеши, агропромышленни организацеши дегIайоалае.

Планови хьокхамийн материальни стимулированен система эргайоахаш тоа а еш, цаI йолча кхачан продуктай комплекса эффективни доал делга Iалашде. Юртбоахама продукци яккхара, дIаоттаь лоаттаяра, чакхъякхара, дIателара, йохкара доал делга вIаштIехьдаькка цу звеньяй хIаране балхахой дикал лакка йола продукци потребителага дIаккхачийта безам боагIаш хургболаш.

Материально-технически Iалашо яра доал делга эргадоахаш тоаде. Объединенештех предприятештех, материально-технически Iалашо еча, транспортни, кхыча организацешта юкъерча производственно-экономически гIулакхий прогрессивни формаши методаши дегIайоалае, плановни заданеши, потребителий заказаши, йIаьхкача хана долча договорашех ма яххара продукци лоаттаяран дIа-юха кхахьаран тIаййца декхараши кий ханнахьен дикен кхоачашдарех цар вIаши бола материальни бехктокхам чIоагIбе.

Торговлена, культура, бахача наха бытовой гIулакхаш дара отраслешта, жилищно-коммунальни боахама, Iалам лорадара балха доал дара организационни структура тоае. Ца деш дагакхаба советски халкъа материальни духовни хьаштеш диззагIа кхоачашдеза даргдоаделга. Уж отраслеш дегIайоалаяра а цар болх вIаштIехьбаккхара а бола халкъа,депутатий Советий лоархIам айбе.

Арахьарча экономически балха доал делга эргадоахаш тоаде.

Боахама доал деча къахьегамхой [illegible], творчески хьалар дегIаккхувла. Производствана доал деча а планировани еча а, кадрай квалификаци айяра деншаш къестадеча, балхахой къахьегамех бахен хьалаш тоадеча, дисциплина чIоагIъеча а къахьегамца коммунистически хьисапе гIулакх хургдолаш кхетам луча а къахьегама коллективай лоархIам лакхбе. Къахьегама коллективай массаза а болх беча производственни совещанейн юкъарча собранейн лоархIам айбе. Къахьегам вIаштIехьбаккхара а цох мах балара а бригадни формаш дIахо шеръярех цар эффективность лакхъярех мероприятеш чакхъяха. ГIулакх ду золаш шеръяра, смежни профессеш карарзадара бедлам дегIабоалабе.

Социалистически ялъ вIаштIехьйоаккхилга тоа а ден действенность ай а е, планаш кхоачаш а тIехкхоачаш а яра, балха лакха дикал Iалашъяра, балха овсарле дукхагIа хилара, кхом бара режим чакхъяхара ца тIаерзае. Къахьегаме вIаши яхье бувлилга, новкъосташка вIаши цхьана гIулакхаш леладелга а вIаши гIо делга а дегIадоаладе.

ДоагI-доагIача шера оттаьча пхе шере заданел йоккхагIа йола встречни планаш оттаяра а кхоачашъяра а тIехьара болам боарнабе. Встречни планаш толаме кхоачашъяра хилийза даргдоаца хьалаш хьакхоллара бола министерствайн ведомствайн лоархIам айбе. Бийдал, материалаш, комплектующи изделеш лоаттаеча предприятейн смежни коллективайн бухсоцаш продукци арахецача заводийн фабрикайн коллективашцара ялъ вIаштIехьйоахадта эргадоахаш тоаде. Шоай (бригадни) производственни планий ларда тIа баллий ялъ дегIайоалйе. Производства эффективность балха дикали айяра тIехьарча социалистически ялъах хьакхинараштех материальни совгIат дарам юкъера бувзам чIоагIбе.

Ялъ наха дIайоаззийтар айде. производствана хьалхле лелаерийн новаторийн сий а де уж ларх Iа а лархIа. Наставничество дегIайоалае. ДикагIа йола опыт цхьий халкъа вIаштагIтохилга а планагIа дIайоаржаелга а Iалашде.

• • •

ЦхьайтталагIча пятидетнана а деткъалагIча шеранга а парте оттаьча экономически политико чулоац советски халкъа оалонгара, вахара хьаштеш. Цо Iалашду вай общество къахьегамхой хьал-торо айяра, коммунизма материально-технически база хьакхоллара наьнъагIа лоргагIа ца йоалаш дIахьалхашкахьа гIолга.

Советски халкъо дикка къоабалдаьй хьаллаьцаш 1981—1985 шерашка а 1990 шерага кхаччалца а СССР экономически социальнии дегIайоалаяра керттера лостамаш цхьайттагIча пятилеткана Пачхьалкхен план оттаяра база я. Оттадаь декхараш кхоачашдара дукха советски строя кхоачалургдоацача низех, Iаьаьмате йоккхача производственни Iилма-технически потенциалах, мехка йIаьхийча Iаламa ресурсаех хьаькъалца пайда эца база. Производства эффективность дикка айяр, халкъа боахама гIулакх ве ерригa торонаш дIаоттаяр — партийни, пачхьалкхен, боахама органий, ерригача общественни организацей, къахьегамий коллективай, хIара советски сага декхар.

Материальни духовни рузкъаш боххой, колхозхой, интеллигенце къахьегамо хьакхолл, мехка къаман рузкъаш алсамдоах. Общества дIадекъа йиш ма ц тIакхеллар мара. Цудукха къахьегамах хьахулараш доккхагIа ше хуа дукхагIа чIоагIлу социалистически Даьхен низ, диззагIа кхоачашду хIара сага общественни хьаштеш, лакхагIа хул советски наьха вахара боарам.

ЦхьайтталагIа пятилетка заданеш кхоачашъяро дIадех организаторски политически болх эргабоахаш тоабелга. Оттаь заданеш кхоачашъярах, болх дика вIаштIехьбаьккхам нийсен лелабарах, ерригача звеньяшка — предприятегара министерствага кхоачаш плановн дисциплина чIоагIа лелаярах бола кадрай бехктокхам чIоагIбе беза. Производственни толамашка кхачара хилийза даргдоаца хьал да боахам лелабара боарам айбар, кадраш гIулакх нерга болаш леладеш, бехктокхам хеташ инициатива йолаш хьалкхелр.

Пятилетка дIайолленнача хьалхарча дакошка деча хIара производственни коллективе плановой заданеш тешаме кхоачашъяра къахьегамхой сарцагIбаха, бюрократизмацен волокитацен машаш хургбоацилга дIа а хойташ. балха стили методаши эргайоахаш тоае езаш я союзни республикай Компартей ЦК-аш, парте крайкомаш, обкомаш, окружкомаш, горкомаш, райкомаш, юкъеханцара партийни организацеш. ТIадилла гIулакх дика кхетадергдолчен цунна хьалхара бехктокхам хетаргболчеш, производства эффективность лакхъярех халкъа боахаме бухсоцаш хьахулараш лакха хилийтарех декхар кхоачашдеча хIаране доаца дикъа лоархIаме хилар кIоарга кхетадергдолча уйлаш хьехам луш хьалкхебанае баргбаш боллой. Эффективность лакхъелга Iалашдара тIаберзабаь никъ ший дукхах-цIех дола гIулакх санна, толаме дIахьалхашкахьа ахара хилийза даргдоеча хьал санна тIаеца леза ерригача къахьегама коллективаша. Кердача кхавиа йоарнаде еза цхьайтталагIча пятилетка заданеш кхоачашъяр, производства кхоачамаш дерригаш а сарцагIдахар, Iилманен техникаш караIдаьнараш сиккагIа юкъедоаладар, халкъа къахьегама хьа мел деча хIамах рационально пайда эцар дукха дерригача халкъо ледаю социалистически ялъ. Доал дара дикагIа йола опыт масса мотте йолаш я, хIаьта из ерригача предприятешкех организацешкех дIаккхачийта еза.

Парте белгалъяь планаш кхоачашъеча бехктокхаме дакъа кхеач СССР Конституцега хьежка шерра бокъонаш йолаш йолча халкъа депутатий Советашка. Миллионаш бола депутаташ, шерра актив — ма могга пайда эца безаш бола сийлахь-бокха творчески низ. ХьинарегIа хила деза планаш уттаечи уж кхоачашъяра, советски законаш лоарзагIа ца доахаш кхоачашдара тIахьожам лоаттабечех Советаша лоала дакъа. Общественни производство дегIайоалаяра шоаш еш йола воздействи чIоагIъе, бахача наха эша товараш дукхагIа арахецара, халкъа дешар, уналцIено, чулеча цIенони социально-культурни гIирсаш хьалдара, торговли, бытовой гIулакхаш, общественни кхача дегIаккхувлара уйла дукхагIа тIаахийта езаш я уж.

Хинна хьинача социализма юкъагIа лакху профессиональни союзий лоархIам управлене школа, доал дара школа, коммунизма школа ше хиларах тарра. Пхе шера план кхоачашъеча шоашкара доагIаш дола дакъа лаца, производствана управлени еча, массе тайпара экономически социальни декхараш кхоачашдеча къахьегамхой шерагIа юкъеухьа, производства дай шоаш хилара уйла царна дегчу йоссае, социалистически ялъа низ айбе, наьха къахьегама, бита, салаIара хаддаза йоакхо е, къахьегама законодательствой коллективни договораши кхоачащдеча чIоагIа тIахьожам лоаттабе беза цар.

ЦхьайтталагIча пятилетке доккхий декхараш латт Ленински комсомола — парте тешамеча гIончана хьалхашка, беррыгача советски кагирхошта хьалхашка. Плановн заданеш кхоачаши тIехкхоачаши яр дукха лоаттабеча къовсама кагирхошта кIерте латта, советски патриотизма, социалистически Даьхе дукха езаргйолча, знанешта а Iилмана, техникана, культурана карагIдаьннарашта а тIаьхе. Кердеи прогрессивни мел дола хIамаш производствана юкъеккхаьа гIертаргболча уйлаца уж хьалкхебе безаш я комсомол заводе, гIирсаш хьалдеча, кхай тIа, Iилмаи культураи, просвещене а уналцIено лоралра а сфере, коммунизм хьалъеча ерригача участкашка.

Пятилетка толаме кхоачашъяро Iалашдергда мехка экономически потенциал дIахо оидайоаккхилгeн халкъа хьал-торо лакхъелгeн, Советски пачхьалкхен тIемаца духьалъоттара низ хила боагIача боарам тIа лоаттабаро кхы а лакхагIа айергья дунен халкъашта юкъера цун авторитет, гIо дергда дунен социализма система чIоагIъяран машари социальни прогресси бахьан долаш къовсаца лоаттабеш дола дерригa низаш кхотадаран.

КПСС XXVI съездо дIаккхайкаду, Ленина парте кулгалда советски халкъа коммунизм хьалъеча, вай Даьхен низ чIоагIбеча керда хIамаши карагIдувргдоагах ше чIоагIа тешам бенна хилар.

Кхоана—Дунен халкъашта юкъера кхалнаьха Ди

СОВЕТСКИ КХАЛНАХ—КОММУНИЗМ ХЬИНАРЕ ХЬАЛЪЕРАШ

(Чаккхе. Долалур 1-гӀча оагӀо тӀа).

Советски кхалнаха эггара хьинарегӀча тайпара дакъа а лоацаш яьй мехка индустриализаци, юрта боахама коллективизаци, культурни революци.

ЦӀаккха а сийле йоаргӀоаца турпалей, хьинарей, деналей оагӀош язъяьй советски кхалнаха Сийлахь-боккхача Даймехка тӀема летописа юкъе. 800 эзар кхалсаг хиннай советски бӀуца а йолаш цу тӀем тӀа тыле а фронте а цар хьадьекхад къовахчал. Коммунистически партена шоаш тешаме хилар, советски стройна мутӀахьа хилар. Царна юкъе ба вай республикера кхалнах а: А. Тутаева, Е. И. Капустина, Н. П. Батманова, Ю. И. Дьяченко, Е. Попандопуло, М. Самбиева, дукха кхыбараш. Сийлахь-боккхача Даймехка тӀем тӀа тӀехдаьнна делале гӀулакхаш карагӀдувларах Советски Турпала цӀи еннай 91 кхалсага, эзараш болча кхалнаха орденаши медалаши еннай.

ХӀаш вай мехка 135 миллион соагӀа кхалсаг я. Вай мехкарча рузкъах ах кхалнаха хьадеш да. Берригача къахьегарех 51,5 процент уж ба. Болх булургболча берригача кхалнахах 93,5 процент общественна пайдане къахьегаш е дешаш ба.

Къахьегама доккха хьинар долаш ба вай республикера кхалнах а. Промышленносте болх бечарех 55,3 процент, юрта боахама къахьегамхоех — 50 процент гаргга, унахцӀено лораяра, физически культуран социальни Ӏалашони болхлоех — 82 процент, общественни кхачан болхлоех — 87,6 процент, просвещене болхлоех — 89,7 процент кхалнах ба.

Республика халкъа боахаме болх беш йола 39 эзар кхалсаг, вешта аьлча, берригача специалистех 59 процент лакхера юкъера образовани йолаш ба. 3 эзар хӀанна яц аьнна йола кхалсаг инжинерни гӀулакхаш тӀа я. Республикерча хьалха латтача механизаторашта баьча тӀахьесамагӀа бӀаьш кхалнах тракторашти комбайнаши лехка хайшар. Республике дика бовзаш ба цӀи хеза механизатораш К. А. Дудуркаева, Х. Исраилова, Г. В. Соломатина, кхыбараш.

Нохч-ГӀалгӀайче къахьегаш я 1085 кхалсаг — Ӏилманя болхлой. 95 кхалсага Ӏилмай кандидата цӀи еннай, шинена — Смирнова Муза Николаевнайнен Мегедь Нелли Филипповнайнен Ӏилмай докторий цӀераш еннай.

Советски кхалнаьха къахьегама, шоай са ца кходеш Даьхенна деча гӀулакха вай халкъо бе боагӀча тайпара мах бу. Халкъа боахам деӀабоалабеча доккхий хӀамаш карагӀдувларах Нохч-ГӀалгӀайчен 11 кхалсага Социалистически Къахьегама Турпала цӀи еннай, 4000 гаргга кхалсага — ордени медалаши. Царна юкъе — ЦӀеча Эскара цӀерагӀча колхоза председатель Л. Ясинецкая, СССР 50 шу дизара цӀерагӀча Грозненски химзавода аппаратчица Л. Черкунова, «40 лет Октября» яхача совхоза доярка З. Даурбекова, кхыбараш.

Социализм хьалъеча кхалнаха лаьца дакъа эггара дикагӀа хьахьокх цар политически хьинар айдаларо, пачхьалкхенна доал деча шоаш дӀатӀабаха лакхора гӀулакхаш цар кхетаме лелададо. ХӀанз СССР Лакхехьарча Совета 1517 депутатах 487, вешта аьлча 31,3 процент соагӀа кхалнах ба. (Англе парламента депутаташта юкъе тӀиъоалагӀа лакъа мара кхалнах бац, хӀаьта США — берригаш а 2,5 процент).

Эггара тӀехьагӀа, 1980 шера феврале, хиннача хоржамашка — моттигерча ерригача Советашка миллион соагӀа, е берригача хержарех 49,5 процент кхалнах хержаб. Царна юкъе — вай республика дикагӀбола янкалаш. Масала, РСФСР Лакхехьарча Совето хержараш: М. А. Зугалова — Ачхой-Мартановски района «Урожайный» совхоза, баьцадараш леладеча бригада бригадир, Р. М. Амриева — Сунжевски района «Путь к коммунизму» яхача колхоза доярка, Л. И. Чакина — «Промавтоматика» яхача Ӏилма-производственни объединене опытни завода радиомонтажница.

Боккхача лоархӀамо ба кхалнах общественни организацешка. Вай республикера эзараш кхалнах КПСС мугӀарашка ба. Царех дукхагӀбараш кулгалдеча партийни комсомольски балхаш тӀа ба. Масала, районни партийни организацешта керте латт Социалистически Къахьегама Турпал В. Г. Табацкова, А. М. Карагичева, Л. П. Кизилова. ХӀаьта вай республикера башха дика кхо кхалсаг КПСС XXVI съезда делегаташ хиннаб: М. С. Умходжаева — Урус-Мартановски района «Горец» яхача совхоза доярка, С. З. Умалатова — «Красный молот» яхача завода электросварщица, Г. Г. Фельева — Шелковской района «Путь к коммунизму» яхача колхоза председатель.

ЧӀоагӀа йоакхо ю вай мехка кхалсага-наьна. Наьна гӀулакхаш эггара чӀоагӀагӀа йола патриотизм морга лоархӀ. Кхуваш доагӀача новкъа кхетам балорах доккхий правительственни соагӀаташ денная дукха бераш долча 1,3 миллион соагӀча кхалсаге. Алхха вай республике «Нана-турпал» яха сий дола цӀи лелаю 3439 кхалсаго, 96 эзар соагӀчарна «Наьна сийле» яха ордени «Наьна медаль» яха медали еннай. Миллионаш сомаш тел дукха бераш долчей цхьачей йоалошта пособей хьисапе.

ЧӀоагӀа уйла тӀайохийт вай мехка общественни производствера къахьегам цӀагӀарча деларашца, бераш кхедарца цхьана тарде йиш хургйола хьалаш вӀаштӀехьдахара. Мехка шер-шера дукхагӀа хул деша даха ха йоацача берий учреждениеш.

В. И. Ленина инициативагӀа дунен тӀа эггара хьалха вай мехка хьаьй нанали берали лораду шерра система. Цун цхьа дакъа — производстве советски кхалнаьха къахьегам къаьстта лорабар. Цул соагӀа, пачхьалкхено шийна дӀатӀайипад наьнех берен унахцӀенон йоакхо елга. Наьнех берен унахцӀено лораяра тӀадерзадаьча гӀулакхех лархӀа езаш я шутта берах болчен бераш даьчул тӀехьагӀен тела отпускаш, мах боацаш ду медицински новкъостал.

Кхалнахан бераштей доагӀаш дола законаш кхоачашдара лоаттабу тӀахьожам чӀоагӀбар дукха 1976 шу чакхдоаллаш СССР Лакхехьарча Советох союзни автономни республикай Лакхехьарча Советашен краевой областной, городской Советаша массаза депутатски комиссеш вӀашагӀъехкай кхалнаьха къахьегамеи бытеи, наналл берали лорадера дешашта.

«Берий, кхалсага-наьна йоакхо лр. — КПСС XXVI съезда материалаш тӀа, — вай мехка боккъонца пачхьалкхен лоархӀаме гӀулакх да». Цу съезде тӀайийнача Керттерча лостамаш тӀа оттадаьд къахьегача кхалнаьха хьал дӀахо тоалара къаьста боккхача лоархӀаме дола дукха социально-экономически декхараш кхоачашделга.

Парте еча йоакхоша гӀулакхаца жоп а луш, советски кхалнах кийча ба партен XXVI съезда исторически решенеш кхоачашъеча эггара хьинарегӀча тайпара дакъа лаца, цар дӀахо а шоай берриге ина, творчески кхетам, хьинар тӀадохийтарда машарен халкъий кхерамаленна гӀулакх чӀоагӀдар дукха марксизма-ленинизма идеяш кхотъяхар дукха поаттабеча къоасаме.

Л. ДИДИГОВА.

М. Д. Миллионщикова цӀерагӀча Грозненски мехкдаьтта института КПСС исторе кафедра доцент, исторически Ӏилмай кандидат.

Г. Ахриева цӀерагӀча «Электроинструмент» яхача назрановски заводе пхи шу хьалха балха ера прессовщица Измайлова Залихан. ХӀанз из производстве хьалха латташ я. ХӀара балха минутах ма могга дукхагӀа пайда эцаш, балха говзал лакхъеш Залихана сийленца кхоачашдаьд КПСС XXVI съезда сийна тӀайийца хинна социалистически декхараш — ухх шера 20 феврале кхоачашдьяьй шин бетта задани.

Съезда решенеша хьинар айдаь къахьегаш я из ухх дешоца.

СУРТА ТӀА: З. Измайлова.

М. АЛБОГАЧИЕВ.

«Грозэнерго» ТЭЦ-2 энергетикаша тӀехкхоачашъяьй ухх шера хьалхарча шин бетта план. Уж толамаш доахача дизза дакъа а лоацаш даьй яхье хьалха латташ хиларца белгалбаьнна ба кхалнах электрикаш. Царех цаӀ я Бобрицкая Лидия Борисовна. Ше вахте латтача хена цхьаккха хьоазам хилийтац цо балха тӀа.

СУРТА ТӀА: Л. Бобрицкая.

З. БАТЧАЕВА сурт.

БАЛХА ДИКАЛИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ЛАКХЪЯРА НАЬКЪАГӀА

Ӏилмахой, кулгалхой, специалистий уйла Ӏилмен культурен дегӀаккхувлара деш дола доал эргадаьккха тоадара дӀахо беча балха тӀаерзаю КПСС XXVI съездо, доккхий декхараш хьалхашка оттаду производство вӀаштӀехьъяккхаран цун эффективность лакхъяран. Тохкамий, разработкай эффективноста системма тоаярен керда техника юкъейхьарен актуальни проблемаш къоастаеча белгалара моттиг дӀалоац Ӏилма-тохкама институтея конструкторски бюрой болхлоша. Уж кадраш лаьрххӀа экономически кийчъярах тийша де хӀаране творчески хьинар айдалари дика къахьегара. «Идеологически, политико-кхетама болх дӀахо тоабара хьакъехьарча» КПСС ЦК «социализма совленаш Ӏилма-технически революцена карагӀдаьннарашца ювзара исторически декхар толаме кхоачашдара, советски Ӏилман техникан опыт, царна карагӀдаьннараш хьаьӀашагӀтохаран шерра дӀадовзийтаран хьинаре гӀо де могаргдоацилга»!

«Промавтоматика» НПО партийни комитето кулгалхошен массаза а болхлой деловой квалификаци лакхъяра эггара лаорхӀамегӀара оагӀув санна лоарх! кадраш экономически кийчъяр. Социальни дегӀаахара планашта, социалистически декхарашта юкъеяккхувь кадраш экономически кийчьяра мероприятеш, специалисташта аттестаци ечен лакхерча гӀулакхаш тӀа хьожабечен хана теркалъю. Объединене геттара дика Ӏомаяьй экономически образоване система хьалхагӀа дӀаяхача кхаь а цикла темаш — «Экономика лардаши производствана доал дарн», «Социалистически обществора инженерни къахьегам», «Кулгалхочун къахьегам», «Продукце дикала комплексни управлени яра хьалха латта опыт». 1980 шу доладеннача юххье кийчйир 11 пятилетке экономически знанеш эргайоахаш тоаяра перспективни плаш, хӀаьта цунга хьежжа НПО болхлой 1985 шу чакхдоалаш Ӏомае езаргья Ӏилма-технически проектно-конструкторски организацей специалистащтей кулгалхоштен лаьрхӀа «Ӏилма-технически прогресса экономически проблемаш» яха курс. Лекцеш ешаши занятей дикагӀа йола формаш юкъеххувлаши Ӏомае лаьрхӀад курс, хӀаьта царца хургья семинараш, конференцеш, производствера хьалаш дувцар, уж къоасталара варианташ, деша багӀараша болх беча моттигера коллективай къахьегама эффективность лакхъяра йола рекомендацеш къаьст-къаьстача болхлошен группашка цхьана болаш йоашхаш рефераташ язъяр. Курса программо лаьрхӀад Ӏилмен техникен дегӀаахара планировани прогнозировани яр, Ӏилманен техникаен карагӀдаьнарех халкъа боахаме пайда эцилга вӀаштӀехьдаккхар, кердача техника экономически эффективноста анализ яр, Ӏилман учреждений балха эффективности дикали лакхъяра наькъаш, Ӏилман тохкамаш разработкаши елга вӀаштӀехьдаккхар. Ӏилма-технически прогресс сихъяра экономически стимулировани яр, Ӏилма-технически прогресс сихъяра даькъера Ӏилмани инженерни кадрай лоархӀам.

1980 шера октябре эггара хьалха из курс Ӏомае болабелар «Промавтоматика» ВНИИ а «Нефтегазпромавтоматика» СПКБ а структурни подразделеней кулгалхой — отделий заведующеши цар заместителаши, лабораторей, секторий, группай заведующеш. Лекцеш ешаши практически занятеш еши хиннаб объединене кулгалхойи специалисташи, Ӏилмай кандидаташ ин. А. А. Опрышко, Б. А. Грачев, Л. А. Афонин, В. С. Глухов, Л. С. Саркисянц, хӀаьта ишта А. В. Молдавский, М. Л. Федоровский, Р. В. Мухан, Г. В. Саталкин, В. В. Шишов. Керттерча программа соагӀа Ӏомаяьй къахьегама законодательствам боахама правах лардаш. Цу дешашта занятеш йир НГӀАССР юстице министерства сектора кулгалхочо нов. Ю. Б. Крепера.

Занятеш кийчъяран чакхъяраи доккха организаторски методически новкъостал ду нов. А. В. Молдавский керте латтача экономически образоване дешашта йолча методически совстои Миншрибора Ӏилма-технически кадрай квалификаци лакхъеча института вокккагӀйолча методиста нов. Л. С. Дубашевен.

Института партийни бюроси экономически образоване дешашта йолча методсоветон хадденна тӀахьожам лоаттабу занятеш кийчъяра, чакхъяхара, нах деша хьахьара, цига хьахиннарий анализ ю, опыт вӀашагӀтох, дешара процесс тоаяра тӀаерзаяь йоагӀаш йола выводаш, рекомендацеш лу. Семинарски занятешка дукха а дукхагӀа дакъа лоац деша багӀараша. Массане безам тӀабодаш, чулоацам дика болаш, пайда луш чакхъюкъ практически занятеш. Цар дукха маьхера практически предложенеш елар технологически системашта управлени ярен кердача техникан автоматически системаш кийчъярен юкъекхахьарен ханаш дика лоакъяра, объединене подразделенешта юкъера бувзамаш чӀоагӀдара, планагӀа тохкамаш делга тоадаран тематически планаш уетталаран тӀаерзаяь. Цига дийцар, Ӏилма-технически декхараш кхоачашдеча хана Ӏилман болхлой кхоачамболаш хьинар айделе ца хулаш хиларах, цхьайолча отделий балхаш тӀа специализаци ярахи параллелизм (дублировани) дӀаяккхарахи, Ӏилма-техническии опытно-конструкторски балхий эффективности дикали лакхъяра наькъехь, разработкашта экономически стимулировани яра наькъехи методехи (из управлене системаш хьаяра декхараш комплексно кхоачашдарах тийша а хулийташ), балхийн темайн кулгалхой статусахи бехктокхамахи. Разработкаш еча хана управлене кердача перспективни техниках — локальни информационно-управляюши системашта (КТС ЛИУС-2) йолча технически средствай комплексах пайда эцарах. Деча къамаьлех гуш дар, объединене болхлой Ӏилман тохкамаштен разработкаштен управлени яра процесс эргайоахаш тоаяра наькъаш, цар экономически эффективность лакхъяра наькъаш лохаш хилар.

Курса типови программа КПСС XXVI съездо болх дӀаболабеш Ӏомаль яьхха аьнна оттаяьяр план. Экономически образоване группашка ятого-ви занятий яьй. Из хетаьяр Ӏилма-технически прогресс сихъяра даькъерча Ӏилмани инженерни кадрай моттигаш лоархӀамаш.

Шоаш къамаьлаш деча хана деша багӀараша ин. В. В. Шашова, И. А. Заикина, Е. М. Курбанова, Я. М. Ханукаева, И. Я. Калугина, кхычар хьахьекхар. Ӏилмани инженерни кадраш хьахаржарен балхаш тӀа дӀанийсъярен ленински политика лардий, Ӏилман болхлой кийчбарен говзал лакхъярен система маӀан а Ӏилма-технически прогресс сихъяра даькъера цар лоархӀам а. Цига дийцар къахьегама бе боагӀача тайпара мах барен цуна экономически стимулировани ярен система вӀашагӀйоллара, Ӏилма-тохкама институтен конструкторски бюрон социалистически яхьа формаш хиларах тарра хӀаране творчески планий лоархӀама дешаш.

ТӀехьарча семинарски занятеш даьча къамаьлех гуш да, деша багӀараша Ӏилма-технически прогресс сихъяра шоай моттиг лоархӀам, бехктокхам боккъонца белгалбаь хилар.

Курса типови программа Ӏомаль яьннай. Цхьабакъда, деша багӀараша кхетаду, дӀахо КПСС XXVI съезда материалаш Ӏомаеш тӀатеӀа деша дезаргдолга а, хӀаьта цул а дӀахойолача хана съездо белгалдаь гӀулакхаш практике чакхдахара хьинаре, творчески къахьега дезаргдолга а.

Ю. ЛАКЕЕВ.

«Промавтоматика» ВНИИ экономически образоване сета кулгалхо, технически Ӏилмай кандидат.

САЛОӀАЧА ДЕНОШКА

7 МАРТА

В. И. Ленина цӀерагӀа культура Дворец. 11.00. «Съезда решенеш кхоачашъе» яха кинофестиваль. 19.00. Болх беш я дискотека.

Химикий культура Дворец. 15.00. «Жи ворв, мехкарий» яха конкурс. 18.00. «Кхалнаха эзаш тела» яха огонек.

«Красный молот» яхача завода культура ЦӀа. 15.00. Болх беш я Ӏалам лорадера университет. 18.00. «Къахьегамо, нана, сесаг, неша» яха тематически сайре.

Просвещене болхлой ЦӀа. 10.00. «Ноаной моллагӀа тайпа бале а безаш ба, ноаной тайп-тайпара бале а лоархӀаме ба» яха берашта йола утренник.

Пролетбата цӀерагӀа культура ЦӀа. 15.00. Болх беш я «Романтика» яха клуб. Дунен халкъашта юкъера кхалнаьха денна хетаь тематически сайре. 17.00. «ТӀатеӀа болх бу атеисташа» яхача темагӀа йола кинолекторн. 18.00. Болх беш я «Оригинал» яха дискоклуб.

М. Горьке цӀерагӀа клуб. 17.00. 8 Марта хетаь берашта йола утренник.

8 МАРТА

В. И. Ленина цӀерагӀа культура Дворец. 11.00. «Съезда решенеш кхоачашъе» яха кинофестиваль. 19.00. Болх беш я дискотека.

Химикий культура Дворец. 11.00. Дунен халкъашта юкъерча кхалнаьха денна хетаь берий утренник. 18.00. «Даймехка гӀолла» яхача темагӀа йола кинопанорама. 18.30. Болх беш я «Полимер» яха клуб. Кагирхой сахьара сайре.

«Красный молот» яхача завода культура ЦӀа. 11.00. Дунен халкъашта юкъерча кхалнаьха денна хетаь берий утренник. 13.00. Болх беш я «Космонавт» яха кинотеатр. 13.00. Болх беш я «Къона цӀен-нана» яха клуб. 17.30. «Кхалсаг эрсий романсе» яха цӀейна хетадаь концерт.

Пролетбата цӀерагӀа культура ЦӀа. 12.00. Духовой музыка концерт. 15.00. Болх беш да «Чебурашка» яха берий кинотеатр. 17.00. Кердача художественни литературе обзор. 18.00. Болх беш я «Оригинал» яха дискоклуб.

М. Горьке цӀерагӀа клуб. 13.00. Берий самодеятельноста концерт. 14.00. Болх беш да «Искорка» яха берий кинотеатр.

Редактор Т. А. ТЕБОЕВ.

ВАХАРА ЮСТАРА ЛАТТАЦ

Барайтта шу даьнна эӀамига саг вар Хатуев Ӏаддал тӀем тӀа водача хана. Цу хана Алханкалински школе хьехаш а комсомольски организаце секретарь а вар из. ТӀема хьалхарча деношка из хилар 255 дошлой полке. Укхазара из военни училище деша хьожавир. Дийша ваьлча къона бӀухо 147 гвардейски миномётно-артиллерийски полке нийсвелар, цу хана полка командир вар полковник Саверский Иосиф Митрофанович. ТӀом чакхбаллалца цунца хилар из. Берлина гаьна ваьцар Ӏаддал Котало яьнхача дийнахьа.

МоастагӀчох майра лийтав вай мехкахо. Фашистий топий пхорчаша етташ шокарча а йолаш, окопа чу хиннача партийни собрание КПСС мугӀарашка дӀанийцар деная дола бӀухо. МоастагӀех кхы а майрагӀа лета ваьлар къона коммунист. Цун къонахчал, денал белгалдоахаш дукхаза а тӀема соагӀаташ тийннад А. Хатуевна.

ТӀом чакхбаьнначул тӀехьагӀа цунна командоване Сийлен грамота еннай. Цу тӀа да ухх тайпара дешаш: «Веза новкъост, хинна тӀемахо Хатуев Ӏаддал! Сийлахь-боккха Даймехка тӀом котало а йоаккхаш чакхбаьннаб. ЦӀеча Эскаро немецко-фашистски гӀаьрахошца къизза тӀом а лоаттабаь, вай мехка паргӀато, кортамукъале яькхар, миллионашта болча вай халкъа тоаро елар тӀема вахаргара машаречча кхоллама къахьегамга бовла. Хьо котало а яьккха Даймехка цӀавода. ТӀема бирсача шерашка Ӏе толаме кхоачашдир хьай патриотически гӀулакх — дерригача халкъо сий дергдолаш вай фронта денал долча бӀухой мугӀарашка гӀулакх делга».

ХӀанз Ӏаддал «Терек» яхача объединенена чуйоагӀача Ермоловски филиала ИТР аппарате болх беш ва. Из къахьегаме хьалха латташ, шийгара масал гойташ хьавоагӀа. Ӏаддал кагиркой дикагӀйола хьехамча а ва, цо уж Ӏомабу къахьегам безаш, доги цӀена хила. Кагирхошта цо дувц Советий Ӏаьдал бахьан долаш шоай вахар дӀаденнача турпалех, советски бӀухой деналах.

Ишта Хатуев Ӏаддал ше а ва къахьегама коллективе лоархӀаш а везаш а вода саг.

Я. ЦУЕВ.

ТЕЛЕВИДЕНИ

7 МАРТ

I ПРОГРАММА

8.00 — «Хабар».
8.40 — Ӏуйренара гимнастика.
9.15 — Тлевор. Концерт.
9.40 — «АБВГДейка».
10.10 — «Дай-ноаной, школа!».
10.40 — «Концерт-вальс». Музыкальни программа.
11.25 — «Мучениям выставочни залашкен гӀолла». Грека музеешкара античи искусства сурташ. Пушкина цӀерагӀча изобразительни искусства Пачхьалкхен музеера репортаж.
11.55 — «Спортлото» тиража 10-гӀа выпуск.
12.05 — «Москвичка». Телевизионни клуб.
13.35 — Португальски Коммунистически парте 60 шу дизарга. Телевизионни документальни фильм.
14.30 — Кердадараш.
14.45 — «Подсолнухи» яха берашта йола телевизионни художественни фильм.
15.50 — «ДоттагӀаш» яха телевизионни журнал.
16.20 — Илли доах РСФСР заслуженни артистка Васильева.
16.55 — «Хьайбай дунен тӀа».
17.55 — «Париж. ХӀанз из Монпарнас» яхача телевизионни документальни фильма премьера.
18.35 — Фигурни конь-соалозаш хахкара дунен чемпионат. Кхалнах. Шой айдамера программа. Америка вӀашагӀаххийттача США-ра передача.
19.50 — Экрана тӀа — кинокомеди. «ДӀаккхалл-дахийи» яха художественни фильм.
21.00 — «Хабар».
21.35 — «Театральни вӀашагӀкхетар».
23.05 — Кердадараш.

II ПРОГРАММА

8.00 — «Мича хьахул Ӏуйре» яха документальни фильм.
8.50 — Гаазиц произведенеш.
9.05 — «Объектив».
9.35 — «Шахматни школа». Разрядни класс.
10.05 — «Ӏуйренара почта» яха музыкальни программа.
10.45 — «Дашарло» (гӀалгӀай меттала).
11.10 — Мультфильм.
11.30 — «Даьхьаш буоц вай воавей».
12.00 — Вайцлер. Миниари — Вахтангова цӀерагӀча Пачхьалкхен академически театра «Даьлесни» яха фильм-спектакль.
14.30 — «Кинолюбителаш клуб».
15.30 — «ЦӀеча дет тӀара». Горьковски автозавода вӀашагӀкхетар.
17.15 — Дунен халкъашта юкъерча кхалнаьха Денга.
18.15 — «Геннадий Невельсое толам» яха документальни фильм.
18.35 — «Сийра дика хийла» дезача ден программа.
19.20 — Григорий Чухрайна вӀашагӀкхетар» яха фильм.
19.50 — «Музыкальни киоск».
20.00 — «Бийса дахьъала хийла шуц, бераш!».
20.15 — Спортах долча документальни фильмай программа.
20.50 — Московски Пачхьалкхен филармоне академически симфонически оркестра концерт.
21.40 — «Дезаде ваьла гӀвалакхет» яха телевизионни художественни фильм.

8 МАРТ

ДУНЕН ХАЛКЪАШТА ЮКЪЕРА КХАЛНАЬХА ДИ

I ПРОГРАММА

8.00 — «Хабар».
8.40 — «Зарядка с дӀорогой».
9.00 — «Зеба» яхача халкъий ансамбли концерт.
9.30 — «Ӏургаабетта салыт».
10.00 — «Советски Союза гӀулакх ден наӀ».
11.00 — «Укхазахьа». Научно-популярни программа.
11.45 — «Ӏуйренара почта» яха ...
12.30 — «Юртера салыт». Музыкальни программа.
13.30 — «Музыкальни киоск».
14.00 — Арбузов. Маленькие цӀерагӀча Московски Академически театра «Старомодни комеди» яха фильм-спектакль.
15.05 — «Хаьаца къоаски нахехьааш», КПСС XXVI съезда делегатах. Социалистически Къахьегама Турпалах. Костромски ... Пастаевах йола очерк.
16.00 — Поэтически композици.
16.30 — «Кинолюбителаш клуб».
17.20 — К. Готта дакъа лоацаш дола концерт.
18.00 — «Дунен халкъашта юкъера панорама».
18.45 — Мультфильмай программа.
19.10 — Фигурни конь-соалозаш хахкара йола дунен чемпионат. Спортивни хаалараш. Шой айдамера программа. США-ра передача.
21.00 — «Хабар».
21.35 — «Голубой огонек».
23.30 — Кердадараш.

II ПРОГРАММА

8.00 — Дунен халкъашта юкъерча кхалнаьха Денга — 8-ча Марта деача документальни фильмай программа.
8.50 — С. Прокофьева а Сарасате а произведенеш.
9.05 — «БӀарггучун — тешаш хиларх».
10.05 — «Дунен халкъий творчество».
10.35 — «Звездочет». Телевизионни журнал.
11.20 — РСФСР халкъий 7-гӀа Тамара спартакиада. Биатлон. Кемерово передача.
11.55 — «Дай-ноаной, школа!».
12.25 — «Ай чура хилъс». Спортивни нахи деча мастерий выступленеш.
13.00 — «Царпа».
13.10 — Мультфильмай программа.
13.55 — «ДоттагӀаш леладе, бераш!». Концерт.
15.00 — СССР халкъа артистка Образцова лаьцна лелаеш йола Пачхьалкхен Центральни толкяй театра «Сататкера кӀа» яха фильм-спектакль.
16.55 — Авто-мотокроссах йола гороода Москвера Ӏан чемпионат. «Крылатское» яхача спортивни комплексера передача.
17.30 — «Ӏанераш дикахьйига дӀадаш» яха телевизионни дукхаь серийни художественни фильм. «Хьала Ӏан» яха шолагӀа сери.
18.40 — «Духхаеза ролаш». Острова пьесашка СССР халкъа артиста Зуева.
20.00 — «Бийса дахьъала хийла шуц, бераш!».
20.25 — «Вай коммунизм хьалъю», КПСС XXVI съезда хетаьча Ерригасоюзни художественни выставкера репортаж.
21.00 — Дворжак. Концерт.
21.40 — «Лоллахой» яха телевизионни художественни фильм.

РАДИО

7 МАРТ

6.40 — «Лаьтта лелаярий бӀаьстанара йоаццонаш». Корреспонденци (нохчий меттала).
6.55 — Ашараш.
7.15 — «Грозненский рабочий», «Комсомольское племя» газетий обзор.
7.25 — «Сердало» газета обзор.
7.30 — Хоамаш.
8.25 — «Къона» яха радиовыпуск (эрсий меттала).
10.15 — «Хьай Даьлен сийле лакхъю Ӏа». Композици (нохчий меттала).
10.35 — Ашараш.
11.00 — «Вай доттагӀа Ӏалам» яха радиожурнал (эрсий меттала).
11.40 — Кхалнаьха кхагаш бериш шолла». Литературни композици (гӀалгӀай меттала).
12.30 — Литературни Нохч-ГӀалгӀайче (эрсий меттала).
16.00 — «ЦӀе сийлаш» (гӀалгӀай меттала).
16.00 — Дезача дениа дахьалаш тилаш шо, ноаной, мехкарий, йижарий!» (гӀалгӀай меттала).

8 МАРТ

7.15 — «Грозненский рабочий» газета обзор.
7.25 — «Ленинан некъ» газета обзор.
7.30 — Хоамаш.
8.25 — «Тха музыкальни шоркъ...». Концерт (эрсий меттала).
11.15 — «Дунен халкъашта юкъерча кхалнаьха Денна хетаь цӀей дезашна программа» (эрсий меттала).
15.15 — «Халхара тӀаьхьехар» (гӀалгӀай меттала).
16.00 — «Къона тӀехье» (нохчий меттала).
16.30 — «Шиъаьни глобус» яха радиовыпуск (эрсий меттала).
15.00 — Кхалнаьха дезача ден программа (нохчий меттала).

ХОАТТАМ

Тахан республике гӀоллен Грозне морхаш а йолаш, йоачан а йоацаш, малхбузехьара секунде 0 — 5 метр чӀоагӀа мух а хьекхаш хилен фегара температура республике 0 — 5, Грозне 2 — 4 градус йовхал йолаш хилен тарлу.

Кхоанен ломмен морхаш а йолаш, цхьайолча моттигашка лаьгӀо лоа а делхаш, доаха а доаллаш, тайп-тайпарча дагӀонашкахьара секунде 3 — 7 метр чӀоагӀа мух а хьекхаш хилен фегара температура бийсана 0 — 5 градус шелали дийнахьа 0 — 5 градус йовхали йолаш хилен тарлу.

МЕТЕОСТАНЦИ.

ТХА АДРЕС: 364907, г. Грозный, Маяковске ул., 92. Телефонаш: редактора — 9-24-08; редактора заместителя — 9-24-03; бехктокхама секретара — 9-24-00; отделий: партийни вахара — 9-24-04; промышленностей транспортей — 9-24-01; юрта боахама — 9-24-06; культура — 9-24-05; писмай — 9-24-07; корректорске — 2-89-88.

НАШ АДРЕС: 364907, г. Грозный, ул. Маяковского, 92. Телефоны: редактора — 9-24-08; заместителя редактора — 9-24-03; ответственного секретаря — 9-24-00; отделы: партийной жизни — 9-24-04; промышленности и транспорта — 9-24-01; сельского хозяйства — 9-24-06; культуры — 9-24-05; писем — 9-24-07; корректорской — 2-89-88.

Газет арадувл шинарен, ерен, шоаттен денношка

СФ05099. «Грозненский рабочий» издательства типографи, Маяковске, 92. Типография издательства «Грозненский рабочий», ул. Маяковского, 92. Заказ № 1015.